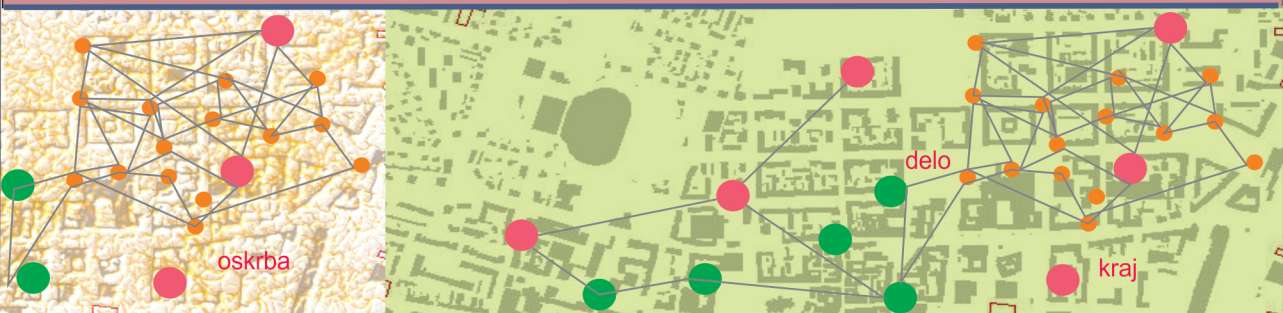

Vladimir Drozg

Vpogled v socialno geografijo

PROSTORI

Univerza v Mariboru

Filozofska fakulteta

Vpogled v socialno geografijo

Avtor

Vladimir Drozg

Oktober 2020

Naslov <i>Title</i>	Vpogled v socialno geografijo <i>Insight into Social Geography</i>
Avtor <i>Author</i>	Vladimir Drozg (Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta)
Zbirka <i>Series</i>	Prostori
Urednik zbirke <i>Series Editor</i>	Vladimir Drozg (Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta)
Recenzija <i>Review</i>	Jernej Zupančič (Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta)
	Stanko Pelc (Univerza na Primorskem, Pedagoška fakulteta)
Lektorica <i>Lector</i>	Ksenija Pečnik
Tehnični urednika <i>Technical editors</i>	Vladimir Drozg (Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta)
	Jan Perša (Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba)
Oblikovanje ovitka <i>Cover designer</i>	Vladimir Drozg (Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta)
	Skice zemljevidov © Vladimir Drozg 2020
Grafične priloge <i>Graphic material</i>	Avtor
Založnik / <i>Published by</i>	Izdajatelj / <i>Co-published by</i>
Univerza v Mariboru	Univerza v Mariboru,
Univerzitetna založba	Filozofska fakulteta
Slomškov trg 15, 2000 Maribor, Slovenija	Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
https://press.um.si , zalozba@um.si	http://www.ff.um.si ; ff@um.si
Izdaja <i>Edition</i>	Izdano <i>Published</i>
Prva izdaja	Maribor, oktober 2020
Vrsta publikacije <i>Publication type</i>	
E-knjiga	
Dostopno na <i>Available at</i>	https://press.um.si/index.php/ump/catalog/book/510

To delo je objavljeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva 4.0 Mednarodna.
/ This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License.

<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Univerzitetna knjižnica Maribor

911.3(0.034.2)

DROZG, Vladimir
Vpogled v socialno geografijo [Elektronski vir] / avtor Vladimir
Drozg. - 1. izd. - E-knjiga. - Maribor : Univerzitetna založba
Univerze, 2020. - (Zbirka Prostor)

Način dostopa (URL):
<https://press.um.si/index.php/ump/catalog/book/510>
ISBN 978-961-286-395-1 (PDF)
doi: [10.18690/978-961-286-395-1](https://doi.org/10.18690/978-961-286-395-1)
COBISS.SI-ID 33592835

ISBN 978-961-286-395-1 (pdf)
978-961-286-396-8 (Mehka vezava)

DOI <https://doi.org/10.18690/978-961-286-395-1>

Cena
Price Brezplačni izvod

Odgovorna oseba založnika prof. dr. Zdravko Kačič,
For publisher rektor Univerze v Mariboru

KAZALO

PREDGOVOR	1
GEOGRAFSKA VEDA PRED NASTANKOM SOCIALNE GEOGRAFIJE ...	3
Ekskurz: Dve geografski paradigmi	7
NASTAJANJE SOCIALNE GEOGRAFIJE	13
Ekskurz: Odnos med človekom in prostorom	19
VSEBINA SOCIALNE GEOGRAFIJE	33
AKTERJI DELOVANJA	41
Posameznik.....	44
Socialna skupina.....	47
SOCIALNE LASTNOSTI AKTERJEV	53
Spol.....	55
Obdobje življenja.....	57
Materialni položaj	60
Rasa.....	62
Narodnost.....	63
Veroizpoved.....	64
Izobrazba	66
Življenjski stil	68
OSNOVNE ČLOVEKOVE DEJAVNOSTI	71
Bivanje.....	78
Delo	80
Oskrba.....	82
Izobraževanje	85
Rekreacija.....	88
Sodelovanje v prometu, mobilnost.....	90
Komunikacija	91
Ekskurz: Zapis o prostoru	93

SOCIALNI PROSTOR V GEOGRAFIJI	103
Vsebina socialnega prostora	104
Spoznavanje socialnega prostora	108
Kraj kot oblika socialnega prostora.....	109
Ekskurz: Zapis o času	110
ČAS V SOCIALNI GEOGRAFIJI	115
UČINKI ČLOVEKOVEGA DELOVANJA V PROSTORU	121
Območja s posebno socialno in prostorsko strukturo	124
Kraj kot posledica delovanja človeka	126
Stvari (predmeti) in njih socialne vsebine.....	129
Simboli	131
VIRI IN LITERATURA.....	139
O AVTORJU	145

PREDGOVOR

Ljudje dnevno ne ustvarjamo le zgodovine, temveč tudi geografijo, pravi Benno Werlen, eden vodilnih socialnih geografov moderne dobe. S svojim delovanjem nenehno spreminjamo prostor, naše bivalno okolje, vanj posegamo in ga oblikujemo. Vendar vsi v prostoru ne delujemo enako, oblike delovanja se ne razlikujejo le med ljudmi iz različnih kulturnih območij in iz različnih civilizacijskih obdobj, temveč tudi med ljudmi različnih socialnih in kulturnih lastnosti. Skupnost postaja vse bolj heterogena; od tod izvirajo različne oblike delovanja, kar ustvarja različne oblike rabe, organizacije in strukture prostora. Iz vidika socialne geografije je raznoliko zadovoljevanje človekovih potreb ključni razlog prostorske raznovrstnosti, socialne in kulturne lastnosti akterjev ter lastnosti prostora samega, pa so modifikatorji strukture prostora. Socialna geografija skuša prikazati različne načine delovanja posameznikov in socialnih skupin ter posledice njihovega delovanja, kot jih je mogoče razbrati v prostoru. Gre za spoznavanje prostorskega življenja, spoznavanje vsakdana skozi delovanje posameznika, kako se ti prilagajajo prostoru in ga izrabljajo, kako se vključujejo v družbene procese, kako so nekateri izključeni iz njih, kakšni prostorski vzorci ob vsem tem nastajajo, pa tudi, kako prostorske razmere omejujejo zadovoljevanje človekovih potreb oziroma jih omogočajo. Gre za spoznavanje razmerja med materialnim in socialnim, kar je večna tema v geografiji, pri čimer se bolj kot z iskanjem odgovorov, ukvarjamo s pravilno formulacijo vprašanj.

Vsebina geografije se je v zadnjih desetletjih precej spremenila, tako kot sta se spremenila družba in prostor. Od opisovanja razmer v pokrajini se je težišče spoznavanja premaknilo k spoznavanju pojavov v prostoru, k spoznavanju njihove

prostorski in spoznavanju akterjev, ki prostor ustvarjajo. V delu geografije je izhodišče spoznavanja človek – posameznik ali socialna skupina, ki ji pripada, katerega delovanje v prostoru skušamo spoznati, pojasniti, umestiti v ustrezen prostorski in družbeni kontekst. Doseg in sposobnost klasične, tradicionalne geografije za spoznavanje sodobnih razmer v prostoru se zmanjšuje sorazmerno s stopnjo sprememb ruralno-industrijske družbe v postmoderno družbo. S starimi kazalniki, kot so starostna sestava prebivalcev, nacionalna sestava, zaposleni po panogah, ni več mogoče spoznati heterogenosti sodobnih družb in diferenciranega prostora, ki ob tem nastaja. Poleg tega se ti kazalci nanašajo na administrativne enote (naselja, občine), kjer se posebnosti izgubijo v statističnih izračunih in upravnih, ne pa vsebinskih prostorskih enotah. Za novejšo socialno geografijo je značilna drugačna perspektiva. Spoznavanje – opisovanje pokrajine je nadomestilo spoznavanje prostorskih učinkov človekovega delovanja, spoznavanje akterjev, ki prostor/pokrajino ustvarjajo ter spoznavanje vpliva in pomena prostora za oblike človekovega delovanja. Socialna geografija se ukvarja s človekom in s prostorom hkrati. Enkrat je izhodišče človek, v prostoru pa skušamo razbrati posledice delovanja, drugič je izhodišče prostor, v katerem želimo prepoznati socialne lastnosti tistih, ki so v njem pustili odtis svojega delovanja. Socialnogeografskih razlag prostora/pokrajine je več in ta, o kateri je beseda in sloni na človekovem delovanju oziroma osnovnih potrebah, je samo ena od možnih, nikakor edina, še manj, edina pravilna.

V besedilu je obravnavana vsebina socialne geografije in osnovni pojmi, ki tvorijo ogrodje te veje geografske vede. Brez izsledkov socialnogeografskega spoznavanja prostora, brez metod obdelave podatkov, brez primerov interpretacije. Poudarek je na pojasnjevanju »ozadja« socialne geografije, njenega teoretsko metodološkega instrumentarija, iz česar je mogoče razbrati teme, metode in vsebino interpretacije. Pogled k izvoru je včasih lahko enako poveden kot pogled k rezultatu.

Zahvaljujem se Oddelku za geografijo Filozofske fakultete za pomoč pri objavi knjižne izdaje, recenzentoma pa za konstruktivne pogovore o socialni geografiji.

Maribor, september 2020

GEOGRAFSKA VEDA PRED NASTANKOM SOCIALNE GEOGRAFIJE

V začetku 19. stoletja je bila geografija veda, ki je opisovala ter zbirala podatke o neznanih deželah in delih zemeljskega površja. Namen in pomen tovrstnih opisov je bil posredovati čim bolj točne informacije o podnebjju, rudnih nahajališčih, kulturi in življenjskih navadah ljudi v oddaljenih deželah. Takšne informacije so uporabljali kolonizatorji, industrialci, trgovci in raznovrstne odprave v manj znane dele sveta. Po drugi strani so takšne zbirke informacij prispevale k splošni izobraženosti, med katero je takrat sodilo poleg poznavanja filozofije in zgodovine še poznavanje sveta oziroma goeografije. Imanuel Kant je pisal: »Nič človeka ne razsvetljuje bolj kot geografija!« (cit po Werlen 2000, 92). Poudarek takratne geografije je bil na čim bolj verodostojnih opisih dežel, od tod veliko faktografskih podatkov. Kartografskih prikazov je bilo manj, saj je bilo takrat lažje pripraviti nazoren opis dežele kakor kartografski prikaz istega območja. Opisi so bili odraz okolja, iz katerega je pisec izhajal, od tod izrazita evropocentričnost, referenca opisa je bila domača pokrajina. V začetku 20. stoletja so postali opisi dežel metodološko pa tudi vsebinsko bolj poenoteni, saj je nastala metoda sistematičnega prikazovanja manj znanih dežel, katero danes imenujemo Hettnerjeva shema. Alfred Hettner je skušal zmanjšati poljubnost opisov, vsebino prikazov bolje strukturirati, jih narediti bolj sistematične, s tem tudi bolj primerljive. Opisi dežel so pridobili lastnost leksikografskega, zaradi množice informacij so bili bogat vir znanja o svetu. Drugi namen takratne geografije je bil ustvarjanje seznamov, inventarizacija pojavov na zemeljskem površju. To gradi zakladnico znanja, epistemološko podlago za oblikovanje pregleda nad svetom in življenjem, življenjskega nazora in kulture v

najširšem pomenu besede. Vedeti je potrebno, da je omika posameznika konec 19. in v začetku 20. stoletja pomenila široko razgledanost, poznavanje narave, družbe, filozofije in umetnosti. Zaradi potrebe po preglednosti, sistematičnosti, nazornosti se je v geografiji uveljavil koncept regionalizacije, ki je pravzaprav način razvrščanja regij - delov zemeljskega površja ali z drugo besedo, koncept ustvarjanja seznamov. O seznamih Umberto Eco pravi, da so izvori naše kulture. S seznamami skušamo narediti neskončnost razumljivo in predstavljivo, fascinacija z organizacijo vsebine je imanentna človeškemu duhu. Seznamami oziroma naša potreba po razvrščanju, numeriranju, citiranju, štetju, klasificiranju, zapisovanju, memoriranju in podobnih metodah so po njegovem mnenju način, s katerim kaotičnost in nepreglednost skušamo narediti bolj obvladljivo in lažje predstavljivo ter jih skozi to ohraniti, posredovati zanamcem in se v simbolnem pomenu izogniti smrti.

V drugi polovici 19. stoletja se je vsebina geografije pričela spreminjati. To je bilo povezano z družbenimi razmerami, ki so se pojavile ob industrializaciji in urbanizaciji razvitejših evropskih držav. Leta 1859 je Charles Darwin objavil razpravo o nastanku vrst, katere osnovno sporočilo je, da se živa bitja prilagajajo okolju in da je prav sposobnost boljše prilagoditve ključ za preživetje. Odnos med živim bitjem in naravo (okoljem) je po tej teoriji ključnega pomena za preživetje. To spoznanje so prevzele številne vede, tudi geografija, in pričelo se je spoznavanje povezanosti, iskanje vzročno posledičnih vezi med človekom in naravo. Na začetku prejšnjega stoletja je veljalo, da je geografija veda, ki spoznava pokrajino kot rezultat odnosa med človekom in naravo. Ta odnos bi naj bil vzročno posledičen, kavzalen. Družbene pojave je, takšno je bilo stališče vede, mogoče pojasniti z naravnimi razmerami, v skrajnih oblikah je takšno prepričanje privedlo do geografskega (naravnega) determinizma. O determinizmu govorimo, ko med pojavi vlada vzročno posledična odvisnost, ko lastnost enega pojava določa, determinira lastnost drugega oziroma drugih. Razmere v družbi so prvenstveno posledica naravnih razmer, je bilo osnovno vodilo vede. Naravne razmere so predstavljale podlago, katerim so družbene razmere, torej gospodarske socialne in kulturne, prilagojene ali iz njih izhajajo. Vse to se je odrazilo v vsebini osnovnih geografskih pojmov, metodoloških »orodij« za spoznavanje. Regija je bila pojmovana kot zaključeno območje s specifičnim prepletom naravnih in družbenih razmer, kar kaže na prepričanje, da so naravne in družbene značilnosti zemeljskega površja vzročno posledično povezane in tvorijo poseben del zemeljskega površja. Najbrž je zato bila v tem obdobju fizična geografija bolj izpostavljen del geografske vede. Takšno stališče je krepilo še splošno prepričanje takratne znanosti, da so metode in koncepti naravoslovnih ved prenosljivi tudi v družbene vede. A ne glede na to, je geografija tega

časa ponujala vpogled v raznolikost sveta, v povezanost narave in družbe, katere spoznanja se dotikajo svetovno nazorskih vprašanj in jih tudi sooblikujejo. Vrednostni sistem geografije je bil izrazito tradicionalističen, naravnan v preteklost. Preteklost in tradicionalna agrarna družba sta služila kot referenčni okvir za vrednotenje sedanjosti, razmere v domači pokrajini pa so bile podlaga za vrednotenje razmer drugod po svetu. Geografija tistega časa je imela veliko skupnih točk z zgodovino, etnologijo, tudi antropologijo. »Geografija je močnejša od zgodovine«, je sredi preteklega stoletja dejal francoski državnik de Gaulle, s čimer je želel poudariti pomen domačega okolja za družbeni razvoj ter za identiteto posameznikov in družbe.

Velik del geografije se je posvečal regionalnim prikazom. Sistem geografske vede sta takrat tvorili občja in regionalna geografija. Namen občje geografije je bil spoznavanje pojavov in procesov v pokrajini, regionalna geografija pa jih je skušala spoznati in obravnavati v konkretni pokrajini. Tudi ključni besedi geografije tistega časa, pokrajina in regija, sta temeljili na zaključenosti in povezanosti naravnih in družbenih pojavov. Enotnost naravnih in družbenih dejavnikov in tako imenovana kompleksnost geografskega spoznavanja so bili (deloma so še danes) zaščitni znaki in posebnost geografije. Vendar se je tak koncept geografske vede pričel postopoma krhati in razpadati. Pomembno pa je, da je do tega prišlo skozi obravnavo pokrajiniotvornih elementov in pokrajine, ne pa ob razvoju teorije geografije. Ob izhodišču, da so značilnosti vsakega območja rezultat naravnih razmer, človekove aktivnosti pa so jim prilagojene, je postalo vse bolj aktualno vprašanje, v koliki meri naravne razmere določajo ekonomsko in socialno aktivnost človeka in s tem posredno zgodovino ter družbene razmere določenega območja (Werlen 2000, 106). Na to vprašanje geografija še danes ne zmore argumentirano in enoznačno odgovoriti. Bistvo te dileme sega na področje odnosa med fizičnim in socialnim, kar je eno od osrednjih vprašanj človekove eksistence nasploh in o katerem obstaja več povsem različnih interpretacij, ki odzvanjajo tudi v geografiji. A več o tem v nadaljevanju. Pojavljala so se še druga vprašanja, ki jih v okvirju dotedanje naravnosti geografije ni bilo mogoče razrešiti. Eno takšnih je, koliko zgodovino družbe, raznolikost kultur in raznolikost gospodarskih sistemov, določajo naravne razmere. In še, kako pojasniti paradoks, da se hitrejšje spreminjanje demografskih in gospodarskih razmer, napram spreminjanju naravnih razmer, v geografskih regijah ne odraža. Te ostajajo večinoma enake, takšne kot so bile pred aktualnimi družbenimi spremembami. In dalje, kako v kontekstu kompleksne geografije pojasniti večji pomen socialnih in gospodarskih dejavnikov v urbanih regijah napram manjšemu pomenu naravnih dejavnikov. Posledica takšnih »vprašanj brez odgovorov« je bilo postopno razdruževanje enotne in kompleksne (regionalne) geografije na fizični

in družbeni del. V slovenski geografiji je Svetozar Ilešič, veliki zagovornik kompleksne geografije, po tem, ko je leta 1956 objavil naravno geografsko regionalizacijo Slovenije, kasneje, leta 1972, dodal še družbeno geografsko regionalizacijo (Ilešič 1979). V geografiji je vse bolj odmeval poleg naravnega, tudi socialni determinizem. Ta sicer ni nastal v geografiji, temveč v sociologiji in ekonomiji. Že Karl Marx je zagovarjal tezo, da je človek produkt (socialnega) okolja, v katerem živi. Emile Durkheim je dokazoval, da je delitev dela in iz tega izhajajoča socialna diferenciranost tista, ki določa ustroj družbe (in posredno prostora). Max Weber pa je izpostavljal delovanje (aktivnost) posameznika kot generatorja družbenih odnosov in sprememb. Z drugimi besedami, ne le naravne, tudi družbene razmere pomembno oblikujejo pokrajino in naše bivalno - družbeno okolje in ta spoznanja so odzvanjala tudi v geografiji. Še več, v usmeritvi družbene geografije iz sredine prejšnjega stoletja lahko prepoznamo novo konceptualno smer, v kateri človek in človekovo delovanje zavzemata osrednje mesto. Vse bolj očitno je postajalo, kako so vzročno-posledične vezi med človekom in naravo vse šibkejše in omejene zgolj na posamezne pojave, recimo rabo tal. Povezanost človeka z naravo je v urbano industrijskih družbah pričela slabeti, gospodarska aktivnost je postajala vse bolj neodvisna od naravnih razmer, vse več oblik človekovega delovanja (način življenja) v pokrajini ni (bilo) več zaznavnih; človekovo delovanje je postajalo vse bolj neodvisno od naravnih razmer. Spoznavanje odnosa med človekom in naravo, kar je bila osrednja vsebinska naravnost geografije, je postajalo vse manj prepričljivo, vse bolj faktografsko, deskriptivno in s tem vse bolj pomanjkljivo. V drugi polovici prejšnjega stoletja sta se fizična in družbena geografija močno, morda dokončno oddaljili ena od druge, spremenil in deloma razširil se je predmet spoznavanja na nova področja, spremenilo se je razumevanje nekaterih osnovnih geografskih pojmov (regija, pokrajina, prostor), spremenil se je red velikosti obravnavanih pojavov, geografija se je bolj kot s pokrajino oziroma zemeljskim površjem ukvarjala s pojavi in procesi v njej in nenazadnje, oblikovala se je usmeritev, po kateri je potrebno spoznavati človeka in njegovo delovanje v prostoru.

A v šestdesetih in sedemdesetih letih prejšnjega stoletja je v geografiji prišlo še do enega, po mnenju Doreen Massey, ključnega preloma. Osrednji pojem pri interpretaciji pokrajine je do takrat bila regija. Geografi so v regijah prepoznavali različnost, enkratnost in členjenost zemeljskega površja. Sicer na deskriptiven način, v duhu kompleksnosti in vzročno-posledične povezanosti vsega z vsem, a rezultat je bila konkretna regija. Tak rezultat je bolj povezoval kot ločeval, predvsem pa je v takšni in takratni geografiji obstajal jasen predmet in jasna vsebina spoznavanja – členjenost zemeljskega površja na regije, območja s posebno strukturo pokrajnotvornih

elementov (Massey 1984, 10). V šestdesetih letih se je v znanosti razmahnil pozitivizem in s tem povezana kvantifikacija, kar je povzročilo prelom z dotedanjo vsebino in konceptom vede. Dotedanje ukvarjanje s posamičnim (konkretno regijo) je nadomestilo ukvarjanje s splošnim, iskanje zakonitosti in modelov (na primer za spodbujanje regionalnega razvoja), kakor da so spoznanja lahko obče veljavna, ne glede na regionalne posebnosti. In dalje, da bi bila spoznanja čim bolj objektivna in preverljiva, so potrebni kvantificirani podatki in kvantitativne metode njihove obdelave. Za to se je v tem obdobju uveljavil termin »prostorska analiza«. Stvari in pojavi, ki jih ni bilo mogoče kvantificirati, so ostali spregledani, podcenjeni, izostali so iz obravnave. V metodološkem smislu se je geografija sicer približala drugim vedam, ki so prav tako podlegle pozitivistični miselnosti, a se je ob tem izgubil nekdanji predmet spoznavanja. Doreen Massey pojasnjuje: »Geography might have, in the term of the sixties, made itself into a science. The question was: a science of what? The answer given was: a science of the spatial.« (Massey 1992, 3). Spoznavanje pokrajine je nadomestilo spoznavanje prostora in pokrajnotvornih elementov, geografija je postala veda o prostoru, geografi pa, po Vrišerju, »prostorski inženirji« (Vrišer 1979, 92). Kasneje, v devetdesetih letih je, kot piše Massey, dozorelo spoznanje, da prostor brez socialnih vsebin, brez človeka, ne obstaja (Massey 1984, 3). Prostorski problemi so družbeni problemi, ki se odražajo v prostoru. Prostor je socialni konstrukt, zaključuje Massey (ibid).

Iz tovrstnih dilem, vprašanj in družbenih sprememb, povzemamo jih še enkrat: razmerje med naravo in človekom, med objektom in subjektom, vsebina in pomen regije oziroma predmet spoznavanja geografije, razpadanje agrarne družbe in nastanek urbano industrijske družbe, se je v sedemdesetih letih pričela jasneje oblikovati socialna geografija, sicer pod konceptualnim okriljem družbene geografije.

Ekskurz: Dve geografski paradigmi

Geografijo zaznamujeta dva koncepta spoznavanja. Govorimo o dveh paradigmah, ki se razlikujeta v izhodiščih, metodah dela, razumevanju osnovnih pojmov geografije in posredno v različni interpretaciji sveta. Prvo imenujemo regionalistična paradigma in ponazarja značilnosti klasične geografije, druga je prostorska paradigma, v njej se odražajo nekatere družbene spremembe, ki so se zgodile sredi prejšnjega stoletja. Ta koncept izhaja iz ločenosti ali vsaj šibkeje povezanosti med naravo in človekom, predvsem pa sloni na spoznavanju učinkov človekovih dejavnosti in na spoznavanju procesov, ki pokrajino tvorijo. Nekatere naravne razmere je človek tekom tehnološkega

in civilizacijskega razvoja uspešno kompenziral z ustvarjalnostjo, s čimer so te postale manj pomembne oziroma relativne. Obe paradigmi, oba konceptualno metodološka pristopa sta veljavna še danes, obstajata drug ob drugem kot dva načina spoznavanja pokrajine oziroma prostora. Zato nikakor ni mogoče reči, da je regionalistična paradigma presežena ali celo napačna, prostorska paradigma pa nova stopnja v razvoju vede.

Regionalistična paradigma

V klasični dužbeni geografiji velja, da narava vpliva na človekovo delovanje in da se človek naravnim razmeram prilagaja in podreja. Ob takšnem izhodišču je nastal koncept vseobsežne – kompleksne geografije, ki spoznava naravne in družbene značilnosti določenega območja, vendar tako, da so naravne razmere osnova, primarne, družbene pa so jim prilagojene. Zato tak koncept označujemo kot koncept *človek – narava*, kar pomeni, da sta v osredju zanimanja oba pola - človeška družba, katere gospodarska usmerjenost, poselitve in kultura so odvisne od naravnih razmer in pogojev za življenje. Tak pristop je usmerjen v iskanje soodvisnosti in povezav med naravnim in družbenim delom pokrajine. Povezanost med naravnim in družbenim je bila pojmovana kot kompleksnost, sinteza, višek geografskega spoznavanja pokrajine. Za regionalistično paradigmo je značilno posebno razumevanje regije, srčne rane geografije, kot jo je označil Marijan M. Klemenčič (Klemenčič 2005, 69). Regije, ki so rezultat povezanosti narave in družbe, so predstavljale vrhunec in zaključek geografskega spoznavanja zemeljskega površja. V regiji so odnosi med naravo in človekom posebni in drugačni, kot na sosednjem območju, v sosednji regiji. Tako pojmovane regije imajo »ontološki značaj«, regija dejansko obstaja, geografova naloga je, da jo prepozna, zameji in opiše. Sprva je regionalistični pristop označevala deskriptivnost, ki pa se je kasneje, s kvantifikacijo zvez med pokrajnotvornimi elementi, zmanjšala. Ob tem je nastalo več vidikov interpretacije odnosa med človekom in naravo, med najbolj razširjenimi so funkcijski vidik (imenovan tudi posibilistični), problemski ter sistematski. Regionalistično paradigmo označuje tudi poseben predmet spoznavanja; ta je, odvisno od reda velikosti pojava, lahko zemeljsko površje, pokrajina ali regija, ali katerakoli upravno administrativna enota, recimo država ali občina. Za regionalistično paradigmo je značilno:

- enotnost fizične in družbene geografije. Oba dela geografije povezuje enotna filozofija vede, skupen predmet spoznavanja ter podobne metode dela.

- Poseben položaj geomorfologije in agrarne geografije (oblike reliefa kot ključna naravna značilnost, od katere so odvisne lastnosti drugih naravnih elementov ter raba tal kot element gospodarske in deloma socialne usmerjenosti).
- Regionalna, ne pa vsebinska usmerjenost. Geografi tistega obdobja so bili delovno (raziskovalno) usmerjeni na določeno pokrajino (regijo), ne pa na določen pokrajinotvorni element.
- Izrazita »prostorskost« veda. Po tej paradigmi je geografija izrazito prostorska veda, ki spoznava pojave in procese na zemeljskem površju, ne v družbi ali v naravi, tevmič na zemeljskem površju.
- Ekskurzije in terensko delo. Zbiranje podatkov v klasični geografiji je potekalo ob terenskem delu, kartiranju, opazovanju, anketiranju, merjenju.

V obdobju klasične geografije so geografi regionalne razmere oziroma pokrajino pojmovali kot nekaj danega, ne da bi se spraševali, kdo je takšen prostor ustvaril, iz česa je nastal in kako se je razvijal. Tako imenovana vzročna posledična odvisnost in povezanost vsega z vsem, je botrovala marsikateri (poenostavljeni) razlagi povezanosti narave in družbe. In nenazadnje, narava (fizično) je bila največkrat razumljena kot podlaga, primarno, človekovo delovanje pa »nadgradnja« in posledica naravnih razmer.

Prostorska paradigma

Z gospodarskim in socialnim razvojem so se vezi med družbo in naravo pričele rahljati, razmestitev družbenih elementov je postala vse manj odvisna od naravnih razmer. Tako kakovost kmetijskih zemljišč ni več odločilna za količino pridelka, usmerjenost proizvodnje je vse manj odvisna od naravnih razmer in surovin, podobno tudi razmestitev in gostota prebivalstva, ustroj in podoba naselij sta vse manj povezani s prevladujočo gospodarsko dejavnostjo, kot je to bilo v agrarnih naseljih v agrarni družbi. Nekdanja usmerjenost geografije v prepoznavanje zvez med pokrajinotvornimi elementi je postajala vse manj povedna, deloma tudi tavitološka. Težišče geografije se je premaknilo k spoznavanju pokrajinotvornih elementov, nekdanje regije pa so zamenjale tipologije, modeli, klasifikacije, vrednotenje pojavov in procesov, prepoznavanje problemov. Pri tem se je geografija naslonila na discipline, ki imajo podoben predmet proučevanja (sociologija, meteorologija, ekonomija, pedologija, ekologija) in njihove teorije. Slednje pomeni vdor pozitivističnih konceptov in kvantitativnih metod na eni strani ter opuščanje nekdanjih metod in predmeta spoznavanja na drugi. V delu geografije se je uveljavilo spoznavanje človeka, oblik in učinkov njegovega delovanja v

prostoru. Geografija ne proučuje primarno ali izključno prostora, temveč dejavnike (akterje) in njihove prostorske učinke, ki jih ti povzročajo ter posledice njihovega delovanja v prostoru. S tem je povezanih več drugih sprememb v vedi. Nekdanjo usmerjenost v spoznavanje odnosa med človekom in naravo je nadomestil koncept družba – prostor, v literaturi zasledimo tudi prostor – čas. Z vključevanjem časa kot dimenzije prostora se je razpon spoznavanja posledic človekovega delovanja vsebinsko razširil, prostorsko pa zožil na majhna območja, veliko manjša od nekdanjih delov zemeljskega površja ali regij. V prostorski paradigmi se je spremenilo pojmovanje regije. Nekdanje »ontološke« regije so v tem konceptu veliko manj prepričljive. Regijo po novem razumemo kot območje, ki se po določenih značilnostih loči od soslednjega; *določenih* značilnostih pomeni lahko tudi eno samo značilnost. Tako zreducirano pojmovanje regije je pomenilo, da je regij lahko neskončno število, da so določene »od zunaj« – glede na namen in da je pravzaprav vsaka regionalizacija pravilna (ustrezna), če le sodi v kontekst spoznavanja in je podkrepljena s podatki. Regija ni nekaj natančnega, enkratnega, objektivnega in nevtralnega. Regije so zmeraj rezultat (izhajajo iz) konteksta, so spremenljive, spreminjajo se meje regij in vsebina. Objektivna slika sveta namreč ni mogoča, zato tudi regije niso stalne, temveč so konstrukti, odsev časa, namena in vsebine prikaza. Regija je postala orodje za spoznavanje, ne pa cilj in zaključek spoznavanja pokrajine. Zaradi različnih metod spoznavanja in različnih teoretskih izhodišč je prišlo do razdelitve fizične in družbene geografije. Pač pa se je pričel poglobljen razvoj posameznih vej geografije, nekatere med njimi so razvile svoje (meta) teorije o pokrajini, o prostoru in posameznih pokrajnotvornih elementih (socialna geografija, ekonomska geografija, pokrajinska ekologija). Prostorsko paradigmo označujejo naslednje značilnosti:

- koncept družba – prostor, ki pomeni spoznavanje oblik in intenzivnosti delovanja v prostoru in vključevanje časa kot četrte dimenzije prostora.
- Razpad geografije na posamezne veje je nadomestil nekdanjo enotnost, kompleksnost in vseobsežnost vede. S tem so se spoznanja o pokrajini in prostoru poglobila, povezanost med vejami geografije pa zmanjšala; govorimo o fragmentaciji geografije.
- Naravne razmere so relevantne v kontekstu družbenih - kulturnih, socialnih in gospodarskih okoliščin.
- Predmet spoznavanja geografije ni več zgolj fizični prostor, temveč tudi socialni prostor, akterji družbenih sprememb in učinki njihovega delovanja v prostoru. Gre za prehod od vede o človeku v pokrajini v vedo o pojavih v prostoru.

- Razširilo se je kabinetno delo, dostopnost digitalnih podatkovnih baz je nadomestila terensko delo in zbiranje podatkov v obravnavani pokrajini.
- Razvoj in izpopolnjevanje metod obdelave podatkov - kvantifikacija metodološkega aparata. Za prostorsko paradigmo je značilna usmerjenost v pozitivizem in kvantifikacijo.
- Regija je postala orodje v spoznavanju pokrajine, ne pa rezultat spoznavanja.

NASTAJANJE SOCIALNE GEOGRAFIJE

Začetki socialne geografije segajo v prvo polovico prejšnjega stoletja, ko so se pod okriljem družbene in regionalne geografije pričele pojavljati zamisli o drugačnem razumevanju pokrajine. Niso le naravne razmere tiste, od katerih je odvisno gospodarsko, socialno in kulturno polje, tudi družbene razmere določajo stanje v družbi, vplivajo na odnos do narave in na spreminjanje družbe. Bistvo tega pogleda je izpostavljanje povratnega vpliva v odnosu narava - človek. Nekako tako kot pravi ljudska modrost: najprej človek oblikuje pokrajino, potem pa pokrajina oblikuje človeka. Pokrajine ni mogoče spoznavati in pojasnjevati samo iz vidika naravnih razmer, upoštevati je potrebno še družbene. Ta ideja se je v vsaki geografski šoli manifestirala nekoliko drugače, a sprememba pogleda na pokrajino je skupna vsem.

Francoska šola se je usmerila v spoznavanje oblik življenja v določeni pokrajini in v določenem času (Vidal de la Blache, 1913, letnica označuje objavo referenčnega dela), kar ustvarja specifičen *pejsaž* pokrajine in specifičen način življenja v njej (*genre de vie*). *Pejsaž* pokrajine, besedo je potrebno razumeti kot podoba in kot struktura, je posledica delovanja ljudi, ki tam živijo. Način življenja ali družbene razmere so v enem delu odraz prilagoditve človeka in skupnosti naravnim razmeram, v drugem pa so odraz socialnih ter ekonomskih odnosov med člani skupnosti ter, nenazadnje, kulturnih lastnosti (vrednot), ki določajo skupnost. Človek in naravno okolje sta »zraščena« drug z drugim, narava vpliva na človeka in človek vpliva na naravo, piše Ley (Ley 1979, 216).

Raznolikost kulture (v širokem pomenu besede) tako ni le posledica naravnih razmer, temveč tudi različnih socialnih in gospodarskih okoliščin.

Nekoliko drugače je potekal nastanek socialne geografije v anglo ameriški šoli. Ta je bila že vseskozi bolj družbeno naravnana. V osredju je bilo prikazovanje razprostranjenosti družbenih pojavov in procesov, ob katerih nastaja pokrajina. Vendar je tudi v angloameriški geografiji zaznati odmik od nekdanje geografske kompleksnosti in kavzalnosti. »The influence of the environment is (often) profoundly modified by the social status of the population«, je leta 1907 pisal Hoke (po Werlen 2000, 71), kar že kaže na drugačno vrednotenje pokrajinskih razmer, napram tistemu ob koncu 19. stoletja. Poleg tega se je v angleški šoli močno uveljavil poseben pristop, tako imenovan »insider perspective«, katerega poanta je spoznavanje življenjskega okolja človeka, kot ga posameznik sam doživlja in vrednoti (Johnston 1987). V enem od zapisov o geografiji tistega časa lahko preberemo: »Pri obravnavi socialnih lastnosti ljudi, ni mogoče spregledati prostora, kjer živijo in delujejo. In pri obravnavi prostora, ni mogoče spregledati ljudi, ki tam živijo, in njihovih socialnih lastnosti.« (Jakle 1986, 9) Takšno stališče v spoznavanju dežel ob bok naravnim razmeram postavlja spoznavanje ljudi, njihovih socialnih in kulturnih lastnosti ter oblik njihovega delovanja. V anglosaški geografiji se je oblikoval še drug pogled: pri spoznavanju pokrajine je pomembno spoznavanje posameznikov, ljudi z imenom in priimkom, ki v pokrajini živijo, v njej delujejo in jo oblikujejo. Pri tem je pomemben njihov aktiven, pa tudi pasiven odnos do okolja, ko se odzivajo na pojave v prostoru. Iz tega je nastala posebna smer, imenuje se behaviorizem, ki spoznava, kako se posamezniki odzivajo na dražljaje iz okolja. Predstavljamo si lahko, da je odzivanje tesno povezano s psihosocialnimi in kulturnimi lastnostmi posameznika.

V nemški geografski šoli je Hans Bobek (1927) zastavil novo smer v družbeni geografiji. Zagovarjal je tezo, da je raznolikost pokrajine tudi odraz raznolikosti kulture skupnosti, ki v njej biva, ne zgolj naravnih razmer (Werlen 2000, 119). Pomembna sta oba dejavnika, tako naravne razmere, kot družbene okoliščine. Slednje so odločilnega pomena za gospodarski razvoj, a vplivajo tudi na naravno okolje. Primer: odmaknjenost pokrajine od glavnih prometnih poti vodi v slabšo gospodarsko razvitost, ta pa pomeni slabše izkoriščanje naravnih potencialov, zaraščanje, opuščanje primarne dejavnosti. Bobek si je predstavljal, da je potrebno pri spoznavanju pokrajine izhajati iz socialnih in ekonomskih dejavnikov, saj prav ti pokrajino vzpostavljajo. Opreديل je socialne skupine ljudi, ki ustvarjajo strukturo in podobo pokrajine. »Dejavnike oblikovanja kulturne pokrajine je potrebno iskati v antropogenih elementih, ne naravnih«, je postavil

kot argument (cit. po Werlen 2000, 121). Takšen pristop je že pomenil odmik od tradicionalnega spoznavanja pokrajine, saj predpostavlja, da je potrebno poznati gospodarske (družbene) dejavnosti same in zakonitosti njihovega razvoja. Primarne niso več naravne razmere, temveč so te vsaj enakovredne družbenim. Tudi Wolfgang Hartke (1959), je v svojem pojmovanju geografije storil korak od opisovanja pokrajine k spoznavanju družbe v pokrajini. Hartke je pokrajino razumel kot odtis (sledi) človekovih dejavnosti. Iz odtisov v pokrajini je mogoče razbrati dejavnosti, ki so jo oblikovale, vendar je za pravilno prepoznavanje odtisov potrebno spoznati delovanje in strukturo tamkajšnje družbe, torej socialne, kulturne in gospodarske razmere, ne zgolj naravnih značilnosti. Kulturna pokrajina je zaradi človekovega delovanja spremenjena naravna pokrajina. To pa pomeni, da je za strukturo pokrajine človekovo delovanje ključno vsaj toliko kot naravne razmere.

Ob tem se je pojavil še drugačen pogled na regijo, dotakratno jedro geografije. Regija je bila dotlej pojmovana kot splet naravnih in družbenih elementov. Vendar je na zemeljskem površju mogoče prepoznati območja, ki jih povezujejo podobne socialne lastnosti prebivalcev, a te ne sovpadajo z naravnimi mejami in obratno. Obstajajo območja, kjer so naravne razmere podobne, družbene pa povsem različne. So to še nekdanje, naravo in družbo obsegajoče regije? Regije podobnih socialnih in kulturnih značilnosti je mogoče opredeliti le na podlagi socialnih in kulturnih kazalcev. V drugi polovici prejšnjega stoletja se je uveljavilo še spoznanje, po katerem je razumevanje narave socialno pogojeno. Posameznik je namreč od rojstva dalje član skupnosti, v kateri veljajo določene vrednote in prepričanja, v skladu s katerimi ta živi in deluje v pokrajini. Ta segment je socialno in kulturno pogojen. Le pri prvotnih agrarnih skupnostih je bil odvisen od naravnih razmer, v urbano industrijski družbi pa je pomen slednjih veliko manjši. To je pomenilo, da je potrebno poznati kulturno in socialno ozadje prebivalcev, da bi lahko pojasnili ustroj pokrajine.

Dodati je potrebno še pogled na razmere, v kakršnih je nastajala socialna geografija, iz vidika drugih družboslovnih ved. Predvsem v sociologiji je bila zelo vplivna smer, še danes je, ki povezanosti med prostorom in človekom ne pripisujejo posebne teže. Eden od klasikov sociologije, Emile Durkheim, je bil prepričan, da je socialne fenomene mogoče pojasniti in opisati zgolj s socialnimi elementi, da prostor ni relevanten dejavnik pri pojasnjevanju socialnih pojavov ter da socialna in fizična (materialna) sfera oziroma fizični in duhovni svet nista povezana (po Knox et al. 2008, 244). Podobnega mnenja je Luhmann, vpliven nemški sociolog sodobnega časa, ki prostorskim razmeram prav tako ne pripisuje pomembnejše vloge v socialnem ustroju družbe. Nasprotno pa

Anthony Giddens, angleški sociolog, v razlagah ustroja družbe namenja prostoru veliko težo. V knjigi *The Constitution of Society* piše: «The basic domain of study of the social sciences, according to the theory of structuration, is neither the experience of the individual actor, nor the existence of any form of societal totality, but social practices ordered across space and time.» (Giddens 1984, 2). In dalje: »An ontology of time-space as constitutive of social practices is basic to the conception of structuration, which begins from temporality and thus, in one sense, 'history'« (ibid, 3). Tudi eden vodilnih filozofov 20. stoletja, Michel Foucault, je o pomenu prostora zapisal: »The great obsession of the nineteenth century was, as we know, history with its themes of development and of suspension, of crisis, and cycle, themes of the ever accumulating past, with its great preponderance of dead men and the menacing glaciation of the world.The present epoch will perhaps be above all the epoch of space. (Foucault 1984, spletni vir 2). Konec prejšnjega stoletja se je med sociologi pojavila nova paradigma, imenovana »spatial turn« (prostorski obrat), ki je bila hitro sprejeta v družboslovnih in humanističnih vedah. Poanta paradigme je obujanje, pravzaprav postavljanje pomena prostora v spoznavanje in razlago socialnih razmer in pojavov v družbi in tako zapolniti vsebinsko in metodološko vrzel iz prejšnjega obdobja. Prav gotovo so k uveljavljanju prostora v družboslovnih in humanističnih vedah prispevali tudi geografi z velikokrat svežimi pogledi na družbeno stvarnost. V nadaljevanju omenjamo le tiste, katerih spoznanja se nanašajo na socialno geografijo in so podlaga za besedilo v nadaljevanju.

Karl Ruppert, Jörg Maier, Franz Schaffer in Reinhard Paesler so leta 1977 postavili osnove socialne geografije, ki je temeljila na dveh postavkah: socialnih skupinah in osnovnih človekovih dejavnostih. Oboje je izvor socialnih in prostorskih razlik. Tako zasnovana socialna geografija je bila močno družbeno angažirana, tako v prepoznavanju socialno prostorskih problemov in procesov, kot v ponujanju razvojnih konceptov, ki so bili humana alternativa prevladujoči pozitivistično naravnani znanosti. Podobno težo, vendar v angloameriški geografiji, ima delo geografov Emrysa Jonesa in Johna Eylesa, *An Introduction to Social Geography* (1977), v katerem sta jasno opredelila vsebino socialne geografije ter pojasnila nekatere ključne pojme, na katerih ta del geografije sloni. V skladu z angloameriško tradicijo, in za razliko od nemške socialne geografije, njun pristop sloni na behaviorizmu. Torsten Hägerstrand je uvedel čas v razumevanje človekovega delovanja v prostoru. Človek se, podobno kot v prostoru, giblje tudi v času. Času je prilagojena vrsta aktivnosti, s časom je povezano širjenje informacij in njih dostopnost, oboje se odraža v oblikah in intenzivnosti rabe prostora. Časovni vidik v socialni geografiji in geografiji nasploh, je potrebno razumeti kot

dodaten vidik spoznavanja človekovega delovanja. Anssi Paasi, finski geograf, je zasnoval koncept socialnokulturne regije. Regija je lahko tudi območje, ki nastane v zavesti ljudi. Najprej se oblikuje občutek teritorialne pripadnosti, na podlagi tega nastane regija, ki je sprva le v zavesti ljudi, v končni fazi pa lahko preraste v upravno (administrativno) enoto. Doreen Massey je prav tako spodbudila drugačen pogled na geografijo. V delu *Place, Space and Gender* je pokazala, da je prostor diferenciran tudi glede na spol. V kapitalističnem družbenem sistemu je ločitev kraja dela od kraja bivanja povzročila različno delovno okolje moških in žensk, prvo je namenjeno pridobivanju dohodka, drugo pa vzdrževanju družine. Takšna delitev, ki že sama izraža spolno neenakost, tudi spodbuja različne prostorske prakse in nadaljno socialno in prostorsko diferenciacijo (Massey 1984). Pomemben je prispevek švicarskega geografa Benna Werlena. V delu *Sozialgeographie alltäglicher Regionalisierungen* (1995, 1997, 2000) (slov. *socialna geografija vsakdana*, tudi *socialna geografija vsakdanjega delovanja subjektov* prev. V.D.), je utemeljil pomen socialnega prostora, poleg uveljavljenih pojmov prostor in pokrajina, predvsem pa je spremenil fokus geografskega spoznavanja. Tako piše: »... as with all other concepts in social geography, human activities and the social are not the research »object«: space is. Subjectivity, human activities and social facts have to be reduced to spatial categories.« (Werlen 1993, viii). Socialna geografija se sicer ukvarja s človekom, vendar toliko, da lahko prepozna in pojasni njegovo delovanje v prostoru ter vzorce, ki ob tem nastajajo. Socialna geografija se osredotoča na pojave majhnega merila, na posameznika, na socialno skupino, na njihov vsakdan in na bivalno okolje, kjer živijo. Švicarsko francoski geograf Claude Raffestin je socialno geografijo obogatil s teorijo teritorialnosti, pri čimer je teritorialnost pojmovana kot oblika socialnega prostora. Teritorialnost mu pomeni vsoto socialnih prostorov, ki so nastali kot produkt razmerij med socialnimi akterji. Teritorialnost obsega vsak »topos«, vsak kraj, vsako skupnost, vsak abstraktni prostor in vsako obliko zavesti (Raffestin 2010, 12). Nadalje, teritorialnost vključuje tudi spreminjanje razmerij med socialnimi akterji. In tretje, teritorialnost pomeni še razmerje kolektiva ali posameznika do samega sebe. Odločilno za nastanek teritorialnosti (socialnega prostora, op. V.D.) je sodelovanje oziroma komunikacija med subjekti, rezultat tega sodelovanja pa se manifestira kot fizično okolje. Vendar pri tem obstajajo še tako imenovani posredniki (nem. Mediatoren, angl. mediators), nosilci dejanj, ki nastanek teritorija sploh omogočajo. Raffestin navaja tri najpomembnejše nosilce: delo, govorica (komunikacija) in teritorij (v smislu fizičnega prostora). Socialna geografija, po Raffestinu, izhaja iz poznavanja delovanja človeka in socialnih skupin v prostoru (Raffestin 2010, 32). Izhodišče spoznavanja je torej človek, prostor pa je rezultat delovanja. Dvojnost, ki jo označujeta socialno in fizično, je očitno stalnica (socialne) geografije.

Omenimo še razvoj socialne geografije v Sloveniji, čeprav se je kot samostojni del geografske vede razvila šele konec prejšnjega stoletja, dotlej pa je obstajala bolj kot pristop v okviru družbene geografije. Jernej Zupančič, po katerem povzemamo te značilnosti, je razvoj socialne geografije (v smislu družbene geografije), razdelil na štiri obdobja, (Zupančič 2019, 195–201). Začetno obdobje je označil kot »prekritega z regionalnogeografskim pristopom«, kar pomeni, da so avtorji regionalnih prikazov pokrajin izpostavljali družbene (socialne) razmere, kot je to storil Vladimir Bračič v obeh monografijah o Halozah. Drugo obdobje označuje »prevzem teoretično-metodološkega instrumentarija srednjeevropskih socialnogeografskih šol«. Zanj je značilen posibilizem in znano stališče: »Okolje je produkt človeka, predvsem njegovih socialnih lastnosti«. V tem obdobju je socialni geografiji v Sloveniji pot utiral Vladimir Klemenčič, in sicer z družbeno angažiranimi temami o dnevni migracijah, manjšinah in socialnih skupinah na podeželju. Študije o socialnem prelogu Marijana M. Klemenčiča, o dnevni migrantih v obmestju Domžal Stanka Pelca, predstavljajo pomembne prispevke k socialni geografiji. Za tretje obdobje je značilna »strukturno-problemska« naravnost v »spoznavanju procesov in problemov«, kvantifikacija raziskovalnih metod, pri čimer so »številke postale nujni repertoar in element skoraj slehernega dokazovanja« in »nagla tematska specializacija«. Iz tega obdobja omenjamo izvrstno socialnogeografsko študijo o problemih nasledstva na visokogorskih kmetijah, Boštjana Kerblerja, pa študije o dojemljivosti prebivalcev za probleme okolja Metke Špes. Marijan M. Klemenčič je s svojimi razmišljanji o naravi geografije pomembno prispeval k profiliranju družbene geografije, ki se mora bolj ukvarjati s človekom in to v maniri humanističnih, ne pa pozitivističnih znanosti. Za četrto fazo razvoja socialne (družbene) geografije je značilna širitev na nova »tematska področja«, na teme s politično vsebino (volitve), marginalne skupine in marginalna območja. Jernej Zupančič je s študijami o Romih začrtal smer in vsebino socialnogeografskega spoznavanja marginalnih socialnih skupin, kar je kasneje ubesedil še v prvem slovenskem knjižnem delu o socialni geografiji.

Ekskurz: Odnos med človekom in prostorom

K zapisu o vsebini socialne geografije je potrebno dodati zapis o razmerju med dvema ključnima pojmomoma: človeku, akterju, osredju socialnogeografskega spoznavanja ter o prostoru, mediju, v katerem človek deluje in katerega del je. Razmerje med človekom in prostorom zadeva bistvo geografske vede. O tem je znanega veliko in hkrati malo, saj je tako raznovrstno in hkrati tako specifično, da noben zapis ne more biti celovit. V geografski literaturi najpogosteje zasledimo dokumentirana stališča o vplivu človeka na okolje in o vplivu okolja na človeka (besedi okolje in prostor na tem mestu uporabljamo kot sopomenki). Vendar ne gre za dve ločeni entiteti, prostor na eni in človek na drugi strani, ki ju sicer povezuje veliko stvari, temveč za nedeljivo celoto in več kot le za vzročno posledično povezanost med njima. Človek in okolje (prostor) sta zraščena drug z drugim, človek je del okolja in okolje je del človeka. Človek okolje spreminja, hkrati se mu prilagaja in podreja, saj tudi okolje vpliva na človeka, spremenjeno okolje pa na nov, drugačen način ponovno deluje na človeka in tako se ta spirala, ki je hkrati tudi zanka, dviguje na vedno višjo raven medsebojne prepletenosti. Gre za aktivno in pasivno vlogo na obeh straneh, zato je primerneje govoriti o vzajemnem odnosu, o součinkovanju. O tem nas prepričujejo številna spoznanja o pokrajinskih razmerah, ki so posledica človekovega delovanja in prilagajanja naravnim okoliščinam, saj si ni mogoče predstavljati, da bi lahko bil ta odnos zgolj enostranski, ne glede na to, komu bi pri tem pripisali aktivno vlogo. Odnos med človekom in prostorom je mnogostranski in spreminjajoč se, vanj je vpletenih veliko dejavnikov, pri čimer vseh niti ne znamo imenovati, niti ne znamo v celoti ovrednotiti njihovega vpliva in pomena. To ni presenetljivo če pomislimo, da človekova eksistenca vključuje več dimenzij, vsaka zase je kompleksna, z lastno strukturo in lastnostmi, ki so predmet spoznavanja različnih ved. Moewes navaja naslednje vsebine (Moewes 1980, 17):

- fiziološka dimenzija, ki se nanaša na izmenjavo snovi med človekom in okoljem,
- duhovna, ta se nanaša na doživljanje prostora, občutenje in mišljenje,
- socialna in ekonomska, nanaša se na organizacijo, delovanje, proizvodnjo in življenje v skupnosti,
- časovna se nanaša na razvoj, potek, spreminjanje, na življenjski ritem,
- prostorska, ki se nanaša na razdalje, razmeščenost, teritorij in druge elemente prostora.

Vsebine so povezane med seboj, aktivacija ene povzroči odziv drugih. Žal je vedenje o medsebojnih vplivih in povezavah med dimenzijami še pomanjkljivo, vprašanje je, ali je sploh mogoče pojasniti celotno paleto odnosov med posameznimi vsebinami človekove eksistence. A ključno je naslednje: v tem filigranskem in prepletenem odnosu med posameznimi dimenzijami se pojavljajo številne oblike, variante teh oblik, modifikacije učinkov in posledic, ki se ob tem sprožajo, a vseh ne znamo povsem pojasniti, kaj šele predvideti, saj niso ne deterministične, ne predvidljive, lahko pa razumemo, zakaj je možnih toliko različnih razpletov, kombinacij, različic med množico dejavnikov, ki soustvarjajo odnos med človekom in okoljem (Moewes 1980, 18). V vsaki od teh vsebin se pojavlja prostor kot neizogibno dejstvo človekove eksistence. Prostor je zapolnjen z najrazličnejšimi pojavi in vsebinami, ki so za njegovo delovanje, razumevanje in doživljanje nekatere bolj, druge manj pomembne, saj nanj vplivajo, prostor pa vpliva nanje. Prostor je medij človekovega delovanja, podobno kot je sam del tega medija.

Vzajemnost v odnosu človek – prostor

V ontološkem smislu je človek spoj zavesti in telesa, obdan s specifičnim okoljem, piše Alfred Schulze (Schulze 2005, 35). Okolje je vse, kar se nahaja zunaj zavesti in telesa, še dodaja (ibid, 48). Mimogrede, to je tudi ključna razlika med pojmom prostor in okolje; prostor je splošen pojem, okolje pa je vrsta prostora, ki se nanaša na konkreten objekt, ki se v prostoru nahaja. Zato govorimo o okolju človeka, tudi o okolju drevesa ali o bivalnem okolju. Povezave med človekom in okoljem so obojestranske – okolje vpliva na človeka in človek deluje znotraj okolja. Po eni strani gre za aktivnost človeka v prostoru, po drugi strani pa za vpliv okolja (prostora) na človeka. Vzajemnost človeka in prostora izhaja iz delovanja in iz izoblikovanosti (lahko bi dejali tudi *lastnosti*) prostora, od katerega je človekovo delovanje odvisno. Človek je del okolja, v katerem živi oziroma deluje in okolje je del človeka. Povezanost med človekom in prostorom lahko opazujemo v regionalni ali časovni perspektivi, iz česar izhajajo diferencirane oblike tako prostora kot človekovega delovanja, kar je osredje spoznavanja geografije. V regionalni perspektivi je izpostavljen različen vpliv naravnih in družbenih razmer na človekovo delovanje in s tem na strukturo prostora, v časovni perspektivi pa spreminjanje tega razmerja skozi čas, posledica česar so razvojne faze prostora z različno strukturo.

O vzajemni povezanosti med človekom in okoljem govorijo tudi spoznanja psihologov. Pravijo, da se tesen odnos med bitjem in okoljem začne vzpostavljati že ob rojstvu in da otrokov duševni razvoj poteka v neposredni povezavi s prostorom in stvarmi v njem (Moewes 1980, 24). Tekom gibanja in drugih aktivnosti, otrok odkriva prostor in preko

tega odkriva tudi samega sebe. Spoznavanje poteka v dveh komplementarnih smereh, navzven in navznoter, ob čimer prihaja do samozavedanja subjekta in oblikovanja objekta. S tem, ko se v subjektu krepi sposobnost prepoznavanja objektov, postaja materialni svet (okolje) vse bolj del otrokove (pod)zavesti (ibid, 21). Zunanji in notranji svet se vse bolj prepletata, tako da otrokov duhovni in telesni razvoj poteka ob tesni navezanosti na prostor in objekte v njem. Seveda ostaja povezanost človeka z okoljem stalnica njegovega razvoja vse življenje, le da se intenzivnost povezav s časom nekoliko spremeni. Odrasel človek namreč poseduje informacije o okolju, ki ne izvirajo le iz njega samega, ki jih ni pridobil samo iz lastnih izkušenj, njegovega razumevanja in vrednotenja okolja, temveč jih je pridobil v procesu socializacije, od drugih in od drugod. A povezanost med človekom in prostorom (okoljem) ostaja, je stalnica njegovega bivanja, in zaradi širjenja njegovega zavedanja ter delovanja na mnogih področjih prehaja na vedno višjo raven in ob tem prerašča v vzajemen odnos. Ittelson piše, kako človek nikakor ni pasivni del prostora, ki bi se zgolj odzival na dražljaje iz okolice, niti ni psihološko povsem avtonomno bitje, ki bi sam usmerjal in nadzoroval svoje delovanje, temveč je v dialektičnem razmerju z okoljem – oblikuje ga in je hkrati oblikovan. Iz okolja pridobiva informacije (in izkušnje), na podlagi teh deluje in posega v prostor. To si lahko predstavljamo približno tako: razmere v okolju se spremenijo, kar (na nov) način vpliva na človekovo delovanje. Človek se zato na nov način odziva na spremenjene okoliščine. Ko spreminja in oblikuje svet okoli sebe, spreminja in oblikuje tudi samega sebe. Pa ne le sebe, s tem ko deluje v okolju, vpliva in deluje tudi na ljudi okoli sebe. In spremenjeno okolje povratno deluje na vse, ki v njem živijo in delujejo. Rezultat je nova prostorska struktura in nova oblika v odnosu med okoljem in človekom. Vse okoli nas, v naravi in v družbi, sloni na součinkovanju, ne na absolutnih principih, poudarja Moewes (Moewes 1980, 17). Zato je prav toliko, kot je pomembna človekova aktivna vloga pri spreminjanju okolja, pomemben vpliv okolja na njegovo delovanje. Trstenjak tako piše, da prostor doživljamo pasivno, kadar nas oblikuje, a tudi aktivno, kadar prostor oblikujemo sami, mu dajemo novo podobo in pomene (Trstenjak 1984, 189). A človekovo zavedanje o prostoru se ne nanaša samo na objekte, temveč vključuje še nematerialne, duhovne vsebine, recimo pretekle izkušnje, kakršne nam prinašajo spomini, družbene ideje in vrednote, ki izhajajo iz ideologij, usmerjeno je tudi v prihodnost preko ciljev, ki si jih zastavljamo. Takšna spoznanja psihologov utemeljujejo vsebino (socialne) geografije – potrebno je upoštevati socialne lastnosti človeka in lastnosti prostora, v katerem ta deluje.

Zaznavanje (doživljanje) okolja

Čeprav sega tema v področje psihologije in filozofije, je za razumevanje delovanja posameznika v prostoru pomembna tudi v socialnogeografskem kontekstu. Ne kot teoretska podstat, zaenkrat zgolj za razumevanje tega odnosa. Zaznavanje, uporabljata se tudi termina percepcija in doživljanje, pomeni sprejem in obdelavo informacij iz okolja, ki jih preko čutil zazna (prejme) živo bitje (Reblin 2012, 154). Ista avtorica v nadaljevanju prikazuje, da je zaznavanje hkrati proces in rezultat tega procesa. V okolju je namreč množica informacij, veliko več, kot jih je posameznik sposoben videti, sprejeti in upoštevati. Zato zaznavanje ni zgolj pasivno sprejemanje informacij – dražljajev iz okolja, temveč konstruktiven proces, v katerem delujejo mehanizmi selekcioniranja informacij, ki iz množice dražljajev odberejo relevantne za tisti trenutek in kraj, pa tudi mehanizmi ustvarjanja informacij, ki iz nepopolnih dražljajev ustvarijo „celovitejšo“ podobo o opazovanem pojavu. Dalje, tekom zaznavanja tudi organiziramo, razporedimo podatke na tiste, ki dopolnjujejo že znano, izkušeno in doživeto, in še neznanе. Naprej, nekatere dražljaje posebej poudarimo, izpostavimo njihov pomen kot posebej pomembne. In nenazadnje, tekom zaznavanja primerjamo informacije s pričakovanim, jih ob tem fiksiramo, učvrstimo, pri čimer je pričakovano tesno povezano s habitusom in vrednostnim sistemom posameznika (ibid, 155). Kateri dražljaji, vtisi iz okolja bodo prepoznani kot relevantni in v nadaljnjem miselnem procesu poudarjeni, je deloma odvisno tudi od posameznikovega znanja, poznavanja in razumevanja okolja, od njegovih motivov in splošnega odnosa do sveta. Poglobljanje te teme vodi v področje psihologije in fiziologije človeka, kar pa, za socialno geografijo ključno spoznanje ne spreminja: zaznavanje okolja je odvisno od posameznikovih socialnih in kulturnih lastnosti.

Dejali smo, da se človek odziva na razmere v okolju, ki v obliki dražljajev povzročijo njegove reakcije in delovanje. Vendar, v prostoru je veliko več informacij, kot jih je posameznik sposoben videti, zaznati in upoštevati, kar pomeni, da del informacij ostaja spregledan, nezaznan, zunaj človekove dojemljivosti (Ittelson et al. 1977, 137). Razmerje med zaznanimi in preostalimi informacijami je povezano s splošno »družbeno klimo«, stanjem duha v družbi, ter seveda s posameznikovimi socialnimi in kulturnimi lastnostmi. Zato otroci zaznavajo druge stvari in na drugačen način kot odrasli, podobno kot vemo, da človek vidi tisto, kar pozna; česar ne pozna, je zanj skrito in ne obstaja. A objekte, ki jih zazna, jih ne zaznava izolirane od okolja v katerem se nahajajo, temveč reagira na celovite razmere, na objekt skupaj z okolico. Odziva se na lastnosti objekta, kakršne je ta pridobil zaradi položaja in drugih okoliščin v širšem prostoru.

Prostor nikakor ni enostaven zbir objektov, tako kot posamezen objekt ni samo del prostora. V obeh primerih je še nedefinirana kategorija, pravimo ji celota, ki je po gestalt teoriji več kot vsota sestavnih delov. In ta nedefinirana kategorija je lahko razlog, zakaj ljudje različno pojmujejo prostor in različno delujemo v njem. Hkrati je to tudi vsebinsko izhodišče za analizo (spoznavanje) prostora v socialni geografiji. Prostor ni enak za vse ljudi, saj ga dojemamo in razumemo različno. Samo tako je mogoče pojasniti in razumeti raznoliko delovanje človeka v prostoru, pravi Ittelson (Ittelson et all. 1977, 110), ter heterogenost strukture prostora nasploh. Dojemanje okolja je socialno pogojeno. In če je dojemanje okolja socialno pogojeno, je socialno pogojeno tudi delovanje v njem. Odvisno je od socialnih lastnosti posameznika, pa tudi od kulturnih in socialnih lastnosti, ki so vkomponirane v fizični prostor. To pomeni, da bodo mladi ljudje določen prostor dojemali drugače kot starejši, posledično bodo v njem tudi različno delovali.

Človekovo delovanje v prostoru je, upošteva čas in konkretno situacijo, dokaj stalno in večinoma predvidljivo, zaradi česar obstajajo vzorci vedenja, značilni za določen prostor. Posameznik se v določenem okolju vede upošteva vzorce vedenja, ki jih je pridobil tekom socializacije. Temu v prid govori izkušnja, po kateri se velika večina ljudi na pokopališčih vede podobno. To pa pomeni, da ima vsako materialno okolje tudi socialne in kulturne vsebine, ki vplivajo na vedenje in delovanje človeka. Seveda je znotraj pričakovanega vedenja razpon možnosti za delovanje v skladu s socialnimi lastnostmi zelo velik.

Pri obravnavi zaznavanja prostora je potrebno razlikovati med objektivnim, realnim prostorom ter subjektivnim prostorom, kakršnega zaznava posameznik. Opazovani in doživljani prostor ni vedno enak kot „realni“ (objektivni) prostor. To kar človek zaznava, vidi in razume in kar dejansko obstaja, sta lahko povsem različni stvari. To pojasnjuje, zakaj ljudje isti kraj dojemajo in razumejo različno (in posledično v njem različno delujejo). Vzrok temu so različne informacije, ki jih o kraju posedujemo ali smo jih pridobili tekom socializacije; lahko gre za različne sposobnosti, ki smo jih pridobili ali za izkušnje drugih, ki smo jih sprejeli za svoje. Različno dojemanje in razumevanje kraja, v nadaljevanju povzroča različno delovanje. V naših predstavah je lahko določen kraj strukturiran povsem drugače, kot dejansko je oziroma kot se kaže nekomu drugemu. To pomeni, da bodo različni ljudje v istem kraju pridobili različne informacije in zato različno delovali. A čeprav je razlika med objektivnim in doživljanim prostorom lahko velika, je človek del »obeh prostorov«, objektivnega in subjektivnega, njegovo delovanje odraža uravnoteženost, kakršna izhaja iz medsebojnega součinkovanja

objektivnega okolja, takšnega, kakršno dejansko je, in subjektivnega, kakršnega vidi in dojema. Razmerje med enim in drugim je zgodba zase, in če bi jo želeli razkriti, bi zašli daleč v psihologijo in predaleč od geografije. Dodajmo le, da je razmerje med enim in drugim prostorom odvisno od velikosti doživljanega območja, od čustvenega stanja, od socialnih in kulturnih lastnosti posameznika, nenazadnje tudi od okolja, v kakršnem posameznik živi ali se trenutno nahaja. Zaznavanje in razumevanje okolja je socialno in kulturno pogojeno, je ključna poanta tega zapisa. Dodajmo še en vidik: okolje lahko razumemo tudi kot zbir predstav o materialni stvarnosti. Od popačenih predstav in pričakovanj je odvisno naše delovanje v njem. Ljudje oblikujemo selektivne in povsem individualne predstave o krajih, kjer delujemo. Slednje je odvisno tudi od človekovih socialnih lastnosti, kot so spol, starost, materialni položaj, zato so predstave o okolju tako različne. Tovrstno strukturiranje prostora omogoča, da se v njem znajdemo. Zaradi naših popačenih predstav smo sicer primorani le te vsakič korigirati, jih uskladiti s trenutnimi in aktualnimi vtisi iz okolja. Vse to pa govori o tem, da prostora ni mogoče razumeti le kot fizično, objektivno stvarnost, temveč je v enaki meri prostor tudi socialni, kulturni in organizacijski sistem.

Suzanne Rau pa s tem v zvezi izpostavlja še en vidik, ki je v prejšnjem odstavku nakazan kot zaključek: zaznavanje ni zgolj subjektiven proces, kot nakazuje sama beseda, temveč ima tudi družbeno razsežnost; zaznavanje je odvisno od družbenih pravil, konvencij, od časa in prostora, zaznavanje je socialna kategorija (Rau 2013, 172). Sveta okoli nas namreč ne odkrivamo vsakič na novo. V človeku obstaja spoznavni in dejavnostni vzorec, ki smo ga pridobili v procesu socializacije. Nadalje potrebujemo simbole, znake, markacije, napotila iz socialnega okolja, in nenazadnje, v okolju obstaja določen red, ustroj stvari, ki človeku omogoča, da v prostoru deluje. Zaznavanje okolja, predstave o okolju, spominjanje, prikazovanje so del vzpostavljanja prostora, ne pa nekaj od zunaj, dodanega, kasnejšega. Funkcija zaznavanja je posredovanje informacij o strukturi in delovanju, v kolikor priznavamo, da sta prostor in telo del iste celote oziroma istega sveta. Zaznavanje deluje kot filter (sito) med posameznikom in zunanjim svetom. Vendar razmerje med objektom in subjektom (človekom in okoljem) ni povsem enostavno. Kot pojasnjuje Ittelson, prostor ni enostaven zbir objektov, tako kot posamezen objekt ni samo del prostora (Ittelson et al. 1977, 139). Omenili smo, da je prostor več kot vsota sestavnih delov, da obsega še nedefiniran del, ki se nanaša na pomene, vrednote, simbole, kakršne v prostoru lahko prepoznamo, ali pa povsem spregledamo, odvisno od posameznikove (duhovne) širine. Prostora nikoli ne doživljamo samega po sebi, kot nekaj samozadostnega, vedno v kontekstu oziroma kot del trenutne situacije. Elementi okolja, ki jih pri tem zaznavamo, so vedno povezani s

kontekstom delovanja in opazovanja prostora. Pri vsakem opazovanju okolja, so elementi lahko drugačni. Lahko ga vidimo in doživljamo drugače, kot smo ga pojmovali na podlagi prejšnjih oziroma dosedanjih izkušenj. Seveda smo pri tem omejeni na bolj ali manj realne/verjetne predstave, kot del okolja, kateremu pripadamo. Pri tem pa zunanji svet dojemamo, kot da obstaja neodvisno od nas samih; pripisujemo mu določeno samobitnost. Prostor, kakršnega vidimo in poznamo, je rezultat našega dojemanja, ne pa izvor. Moewes zato pravi, da je miselni svet človeka njegova duhovna dediščina in da človek živi v prostoru, ki ga je sam ustvaril (Moewes 1980, 84).

Zaznavanje prostora sicer ni tema, kateri bi se v geografiji posvečali. V geografiji se ne sprašujemo o procesih zaznavanja, temveč o posledicah tega. Vprašanja, kako zaznavajo prostor ženske in moški, mladi in stari, prepuščamo psihologom in nevrobiologom, skušamo pa spoznati, kako ljudje podobnih socialnih lastnosti delujejo v istem okolju, kakšni prostorski vzorci pri tem nastajajo ter katere so tiste okoliščine (lastnosti) prostora, zaradi katerih ljudje v njem delujejo podobno.

Vpliv prostora na človeka

Človek je del okolja in okolje je del človeka, govori staro spoznanje, kot je že bilo navedeno, pomeni pa po eni strani povezanost, vraslost človeka v okolje in hkrati vraslost okolja v človeka. Kolikšen je vpliv okolja v tem razmerju je odvisno od konteksta, iz katerega ga opazujemo, piše Ittelson (Ittelson et al, 1977, 27). Celovitejša kot je izkušnja iz okolja, bolj kot je okolje človeku poznano, manjši je njegov vpliv in obratno. Bolj kot je okolje obvladljivo in predvidljivo, pomembnejši so kulturni in drugi dejavniki, ki odločajo o oblikah človekovega delovanja. To pojasnjuje, zakaj je v modernih družbah pomen naravnih dejavnikov za delovanje človeka vse manjši, pomen družbenih pa vse večji. A ni (bilo) vedno tako. Prostor oziroma pokrajina ni nekaj, kar bi do potankosti ustrezalo človeku, ki bi kot »idealni« sestavni del dopolnil ta pisani mozaik. Človeku mesto v pokrajini ni bilo dano vnaprej, temveč si ga je izbral, prilastil, se vanj umestil na način, da se je okolju prilagajal, ga spoznaval in na podlagi pridobljenih izkušenj vanj posegal. Pomislimo na agrarno družbo, kjer je bilo poznavanje naravnih omejitev ključno za poglobljeno gospodarsko dejavnost in s tem za preživetje skupnosti. Umestitev v prostor je (bila) mogoča le ob poznavanju pokrajine, ob učenju na podlagi izkušenj in ciljnem delovanju. Prostor je predstavljal in še predstavlja vir spoznanj o svetu, o bivalnem okolju, o pojmovanju in razumevanju družbe, je poligon izkušenj in spoznanj o življenju nasploh in, nenazadnje, o človeku samem. Človek je del prostora in način ter oblike, kako je s prostorom povezan, določa

njegovo odzivanje na pojave in procese v njem. Prostor (okolje) določa človekovo delovanje in skozi delovanje človek prostor spoznava.

Prostor o kakršnem govorimo, obsega naravne dejavnike (podnebje, površje) ter družbene dejavnike (gospodarski subjekti, skupnost, tako imenovano socialno okolje). Razmerje med enim in drugim je delilo strokovno javnost v preteklosti in še danes to vprašanje ni povsem preseženo. Tako imenovani geografski in socialni determinizem gradita na pomenu prostora za razvoj človeka, le da prvi stavi na naravno okolje, drugi na socialno. O vplivu okolja na človeka imamo v geografiji nešteto dokazov in primerov, verjetno pa je bil v določenem obdobju razvoja družbe in v določeni perspektivi tega odnosa (na primer redu velikosti pojava), pomen naravnih razmer prevrednoten. »Geografski determinizem ni izgubil veljave, ker bi ovrgli njegova načela, ampak empirično, ker so izpodbili njegove primere« piše Pier Paolo Viazzo (Viazzo 2015, 9). Na podoben način je mogoče oporekati socialnemu determinizmu, čeprav ni nobenega dvoma, da socialno okolje vpliva na posameznika. Danes prevladuje stališče, da prostor omejuje, navaja k prilagajanju, sodelovanju, ne določa le posameznika, temveč celotno skupnost, čeprav na različne načine, odvisno od širšega – družbenega in naravnega okolja, kjer živi in deluje. Na makro ravni je vpliv naravnih razmer večji od vpliva socialnega okolja, na mikro ravni pa je obratno. Pomen okolja na delovanje človeka ni za vse enak, zato okolje ne more biti deterministično v splošnem. Na telesni in duševni razvoj človeka vplivajo različni dejavniki, številni med njimi so lastnosti prostora, zato velja, da na človekov duhovni in socialni razvoj vplivajo tako fizične kot socialne lastnosti prostora. Od konteksta opazovanja pa je odvisno, vpliv katerih je primaren.

Druga oblika vpliva okolja na človeka sega na področje dojemanja in posledično delovanja. George Herbert Mead, eden velikih psihologov preteklega stoletja, o tem pravi: okolje ni le objektivna, temveč tudi subjektivna kategorija. Organizem s svojo občutljivostjo, v besednjaku Georga Meada to pomeni dojemljivost, določa svoje okolje. Edino okolje, na katerega človek lahko reagira, je okolje, ki mu ga razkriva njegova občutljivost. Okolje, ki za organizem obstaja, je samo tisto, ki ga organizem sam določa, ker ga dojema in prepoznava, saj je zanj dojemljiv. V kolikor se dojemljivost do okolja spremeni, se poveča tudi obseg okolja, ki ga človek doživlja. Seveda na človeka delujejo zunanje sile, kot je recimo podnebje, potresi, na katere človek nima vpliva in se nanje samo odziva. V tem smislu okolje določa človeka in ne človek okolja. In kolikor se človek odziva, se odziva v skladu s svojo čuječnostjo. Dela selekcijo in izbira stvari, ki tvorijo njegovo okolje. Izbira tisto, na kar reagira in kar uporabi za svoje namene – tiste, ki so del njegovega življenjskega procesa. Obstajati mora povezava med dražljajem in

odzivom: okolje mora na nek način obstajati znotraj dejanja, kajti le tako se lahko bitje nanj odziva. To je tudi razlog, zakaj opredeljujemo bitja z okoljem, ne pa okolja z bitji v njem, čeprav je edino okolje, na katero se bitje odziva tisto, ki je predeterminirano s človekovo dojemljivostjo (občutljivostjo) in njegovim odzivanjem nanj. Okolje bitja je določeno z njegovimi (socialnimi in kulturnimi) značilnostmi. Seveda pa to ne velja le za posameznika, temveč za celotno skupnost. Zato Mead poudarja, »skupnost kot taka ustvarja svoje okolje s svojo občutljivostjo nanj.« (Mead 1997, 184-185, 187). V (socialni) geografiji imamo zato opraviti z raznolikostjo in raznovrstnostjo prostorov in ljudi, ki v njem delujejo.

Tretja oblika vpliva okolja na človeka je občutek prostorske pripadnosti in s tem povezane prostorske identitete. Identiteta ne le da označuje istovetnost, ko se posameznik poistoveti s stvarjo ali s krajem, kjer živi. Pomeni tudi odnos z drugimi, ki imajo drugo identiteto ali si prisvajajo to isto. Oblikovanje teritorialne identitete je proces s pozitivnimi učinki na razvoj skupnosti, lahko pa vodi v konflikte s skupnostmi, katerih identiteta je drugačna. V vsakem primeru je regionalna identiteta povezana z okoljem v katerem človek deluje. Obstaja sicer več ravni prostorskih identitet, od lokalne do nadnacionalne, a vsaka se nanaša na konkreten del zemeljskega površja. In vsak človek občuti regionalno pripadnost, ta pa je posledica večje ali manjše vraščenosti v določeno območje. Domovina je tam, kjer ni potrebno pojasnjevati svojih navad, pravi pregovor, ki označuje pripadnost določenemu prostoru.

Vpliv okolja na človeka se pojavlja na treh ravneh, in sicer v obliki:

- Omejitvev, to so okoliščine, ki predstavljajo oviro za uresničitev nameravane dejavnosti. V prostoru jih je zelo veliko, od razdalje, gostote, rabe zemljišč, naravnih značilnosti, socialno prostorske diferenciacije; vse te omejujejo človekovo aktivnost, zaradi česar je prisiljen svoje delovanje preusmeriti na drugo področje ali jih sprejeti in se jim prilagoditi.
- Izzivov, predstavljajo možnosti izrabe določenih lastnosti prostora ali stanj v njem, ki jih kot take posameznik prepozna. Gre za latentne potenciale, ki so izkoristljivi v določenem času in v določenih okoliščinah. Ker je človek v svojem delovanju (večinoma) ciljno naravnan in (večinoma) racionalen, je njegovo delovanje usmerjeno k temu, da izzive spremeni v izkoriščene priložnosti.
- Izkoristljivih potencialov, pod tem izrazom si predstavljamo izrabo danosti in izkoriščanje razmer z namenom zadovoljevanja človekovih potreb. Prepoznati jih in uvideti način, kako jih izkoristiti, je pogosto povezano z ekonomskim, kulturnim

in socialnim okoljem. Poudariti je potrebno, da pri tem nimamo v mislih samo naravnih danosti, kot so na primer podtalnica, nahajališča rud ali kmetijska zemljišča. V enaki meri na človeka vpliva tudi družbeno okolje, na primer dostopnost do tehnične in družbene infrastrukture, pa tudi stopnja in oblike socialne diferenciacije. Za razvoj vsake dejavnosti so potrebne specifične razmere oziroma pogoji, a te mora človek šele uvideti in prepoznati oziroma ustvariti in izkoristiti. Dokler človek ni poznal prednosti macesnovega lesa, je to drevo obravnaval kot vsako drugo. Tudi znanost in proizvodnja se ne moreta razvijati kjerkoli, potrebne so specifične razmere (v prostoru), ki razvoj teh dejavnosti omogočijo.

Prostor vpliva na človeka v več smereh. Pogosto se tega vpliva niti ne zavedamo, saj ga sprejemamo podzavestno. A vpliva prostora ni mogoče posplošiti, saj ne deluje na vse ljudi in skupnosti enako. Predstavljajmo si skupino posameznikov, ki na istem prostoru delujejo podobno ali celo enako. Tega ni mogoče pojasniti drugače kot z lastnostmi prostora, ki na podoben način deluje na zavest vsakega od njih. V dotičnem prostoru obstajajo elementi ali okoliščine, na katere se ljudje odzivajo podobno. To je lahko posledica socializacije, a tudi dotični prostor generira tako imenovano pričakovano vedenje. Za socialno geografijo je ključno, katere so tiste lastnosti in okoliščine v prostoru, ki takšno vedenje spodbujajo. Naj spomnimo na že omenjeno spoznanje, po katerem človek prostor zaznava kot celoto, ne kot zbir posameznih objektov v njem, temveč, po gestalt teoriji, kot vsoto vseh sestavnih delov + neko nedefinirano kategorijo. Družbenogeografski instrumentarij pa navaja, da se lastnosti prostora nanašajo na:

- namembnost objektov in območja, kar pomeni oblike funkcijske diferenciacije,
- oblike socialne diferenciacije, ki sloni na socialnem položaju, ekonomski ali politični moči ljudi,
- simbole in pomene, kar ustvarja območja s posebnim pomenom,
- videz območja, kar se nanaša na morfologijo in fiziognomijo območja.

V številnih primerih območja podobnih lastnosti vzbujajo v ljudeh podobno delovanje. Tako teorija razbitih oken pojasnjuje, da se ljudje v urejenem okolju vedemo drugače, kot v zanemarjenem in neurejenem (Spletni vir 5), tudi na pokopališču se najrazličnejši ljudje vedejo podobno, kar vse govori o pomenu okolja na delovanje človeka. Ittelson pravi, da je fizično okolje povezano s socialnim sistemom, zato je človekovo delovanje v okolju vedno v kontekstu njegovega socialnega zavedanja (Ittelson et al. 1975, 27). A

to zavedanje izhaja tudi iz okolja, v katerem se posameznik trenutno nahaja; med posameznikom in okoljem se tekom socializacije ali drugega delovanja vzpostavi posebno razmerje. V geografiji v tem smislu uporabljamo pojem kraj, ki označuje del prostora, do katerega ima posameznik poseben odnos, ki mu je poznan in katerega razlikuje od drugih delov prostora. Torej, prostor vpliva na človeka tako, da ta izbira in izbere določena območja - kraje, kjer se počuti varno, ki jih pozna in razume, katere doživlja globlje kot druge dele prostora, na katere ga vežejo spomini iz preteklosti ali načrti za prihodnost. Lastnosti kraja ne določa en sam dejavnik, temveč vsi tisti, ki se znajdejo v kontekstu opazovalca (o kraju bo več povedanega v nadaljevanju). Stvari in pojavi, ki se v prostoru nahajajo - objekti, dejavnosti, njih razmestitev, odnosi med njimi - ustvarjajo dokaj stalna in stabilna razmerja, hkrati pa so skozi to stalnost stvari tudi definirane. Zato jih velja pri spoznavanju prostora upoštevati kot vzrok za določeno stanje in kot posledico tega stanja; stvari so hkrati vzrok in posledica, je to označil Ittelson (Ittelson et al. 1977, 126). Stvari in pojavi v prostoru vplivajo na druge stvari in pojave, hkrati je njihovo stanje posledica vplivov drugih stvari in pojavov. Gre za medsebojno učinkovanje vseh stvari z vsemi.

Na koncu dodajmo še en vidik, ki se sicer pojavi na drugem nivoju obravnave, na nivoju lokalnega, a zato ni nič manj pomemben: vpliva prostora na človeka in njegov odziv nanj, ni mogoče pojasniti zgolj z racionalnimi, objektivnimi merili, prej smo omenjali socialne lastnosti ter okoliščine v prostoru. Kadar je posredi človekovo čustveno stanje ali pa posebno vzdušje (ambient), ki vlada v prostoru, je delovanje človeka lahko hitro na robu racionalnega. Človekovo delovanje vodijo notranje sile, saj pravimo, da človek ni vedno sam svoj gospodar. S tem se zorni kot spoznavanja prestavlja v sfero doživljanja prostora in obravnave posameznika, to pa je področje, ki zaenkrat še ni vključeno v koncept geografije. Na tej točki si stojita nasproti individualnost in univerzalnost.

Vpliv človeka na prostor

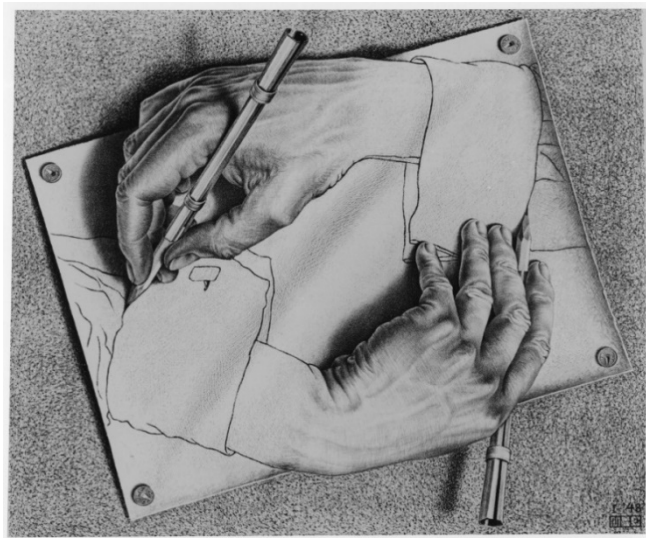
Ittelson pojmuje človeka kot ciljno delujoče bitje, ki deluje na okolje, v katerem se nahaja, hkrati pa isto okolje vpliva nanj (Ittelson 1977, 17). Zmeraj deluje v kontekstu, v skladu z lastnimi predstavami, potrebami, motivi. Konteksta ne tvorijo le stvari, ljudje, ideje ali vrednote, kontekst je »arena«, polje, na katerem se prepletajo številni dejavniki, objekti, infrastruktura, procesi, priložnosti, pravila, vse, kar ustvarja razmere v prostoru. Vpliv človeka na prostor se pojavlja v naslednjih oblikah:

- Delovanje, to se nanaša na spreminjanje, urejanje, opuščanje ali izvajanje določene aktivnosti, ob čimer se spreminjajo lastnosti prostora. Pomeni fizično preurejanje (na primer izkop gradbene jame), ali sodelovanje pri izvajanju določene dejavnosti, na primer sodelovanje v prometu, obisk kulturne prireditve. Učinki v prostoru so, gledano iz vidika akterjev, podobni. Gre za spreminjanje prostora, pri čimer se spremembe lahko kažejo kot spreminjanje materialnih stvari ali rabe zemljišč, lahko se kažejo v spreminjanju intenzivnosti oziroma gostote pojava ali so zgolj razvidne v času. Ob tem naj spomnimo na že omenjen učinek, ko spremenjena »struktura« prostora povratno vpliva na vrsto in obseg drugih dejavnosti.
- Izbiranje, pri tem gre za preoblikovanje povezav med človekom in okoljem oziroma njegovimi lastnostmi. V družbi blagostanja veliko človekovega delovanja ne poteka iz potrebe ali nuje, temveč poteka v znamenju presežka materialnih dobrin, ne v znamenju preživetja, temveč izbire. Elementi, ki so predmet izbire in preko katerih je posameznik povezan s prostorom, so dvojni: eno so kraji zadovoljevanja človekovih potreb, na primer, kraj bivanja, kraj oskrbe, torej lokacije v fizičnem prostoru, oziroma elementi bivalnega okolja v širšem pomenu besede. Druga vrsta »izbire« se nanaša na elemente, ki so del bivalnega okolja v ožjem smislu besede, bolj odgovarjajo na vprašanje »kako in kakšno«, kakor na »kaj in kje«, so bolj način (oblika), kakor vsebina. V to skupino sodi opremljenost stanovanja, tip stanovanjske hiše, obleka, zasnova delovnega okolja, življenjski stil. Vse to je predmet človekove izbire, ki v nadaljevanju povzroči določeno aktivnost (delovanje) z določenimi posledicami v prostoru, recimo rezidualno diferenciacijo. Predstavljamo si, da je način izbire, podobno kot način delovanja, stvar socialne in prostorske heterogenosti, spreminja pa se tudi s časom. Schulze navaja, da se je akt izbire v zadnjem času močno povečal in se tudi vsebinsko spremenil; v agrarni in industrijski družbi je človek izbiral med določenimi, vnaprej znanimi odnosi. (Socialni) položaj posameznika so določale omejitve (ekonomske, kulturne), zaradi česar je človek deloval v okviru omejenih možnosti. V družbi izobilja, v postindustrijski družbi, pa je izbira veliko večja, saj posameznik izbira znotraj raznolikih možnosti (Schulze 2005, 49, 88). V razvitejših družbah ima velika večina članov možnost različnih načinov oskrbovanja, a ne gre več za oskrbo samo, temveč za izbiro med različnimi kraji in oblikami oskrbe, ki so prilagojeni materialnim možnostim, okusu, življenjskemu stilu. Čeprav na videz izbira ne sodi med vplive na okolje, je potrebno na pojav gledati iz druge strani, iz vidika raznolikih možnosti, ki so predmet izbire. Poenostavljeno: na voljo imamo več krajev, kjer lahko zadovoljujemo svoje potrebe.

- Oblikovanje, s tem ko človek v prostoru deluje, ga tudi oblikuje ter preoblikuje. Vsak poseg v fizično okolje pomeni poseg v podobo le tega. Pri tem je potrebno ločevati med estetizacijo prostora, to je načrtnim ali zavestnim oblikovanjem ter spontanim preoblikovanjem, ko je nova oblika nehotena (nenačrtna) posledica človekove aktivnosti. V današnjem delovanju lahko opazimo veliko več načrtno estetskosti kot v preteklosti, ko je bilo delovanje predvsem ciljno naravnano, z namenom doseči ali uresničiti namero oziroma potrebo. Estetizacija okolja je sicer del človekovega delovanja že od daljne preteklosti, a je v moderni postindustrijski družbi na številnih področjih življenja postala vodilo razvoja. Pomislimo na sodobne medije, vključno s spletom, kjer je razmerje med obliko in vsebino pogosto izrazito v korist prve. Slednje Schulze povezuje s procesom individualizacije, natančneje individualizacije okusov, ter povečanim blagostanjem, ob čimer se je pojavila potreba in hkrati možnost zelo osebnega oblikovanja življenja in bivalnega prostora (Schulze 2005).
- Obeleževanje, ob tem ko človek posega v prostor, bodisi da to imenujemo delovanje, izbiranje ali oblikovanje, v materialnih stvareh ostajajo sledovi socialnega in so vidni na zunaj - v položaju, razmestitvi, obliki in strukturi. Ko pravimo, da je delovanje človeka v prostoru povezano z njegovimi socialnimi in kulturnimi lastnostmi, imamo v mislih, da tudi materialni učinki tega delovanja vsebujejo sledi njihovega povzročitelja. Od tod misel, da je vse materialno hkrati tudi socialno. Pri tem je mogoče ločiti dve obliki/posledici, ki pa pogosto prehajata ena v drugo, zaradi česar ju je težko razmejiti. Razlikujemo ju le zaradi preglednosti prikaza. Prva oblika je nezavedno obeleževanje, ki izhaja iz človekovega razumevanja naravnih in družbenih razmer, iz okolja, v kakršnem živi. Človek nezavedno in nehote pušča del sebe v svojem delovanju ter v stvareh, ki jih ustvari, spremeni ali oblikuje. Druga oblika je zavestno obeleževanje. Pri urejanju svojega življenja in bivalnega okolja vnaša nekaterim stvarim in ureditvam posebno vsebino in sporočila z vsakokratnimi estetskimi merili; pravimo, da ustvarja kraje in stvari posebnega pomena ali kot to tudi imenujemo, kraje in stvari simbolnega pomena. Ker so ta sporočila razumljiva večini, v nadaljevanju sprožijo ali modificirajo delovanje ljudi – obiskovalcev, uporabnikov, opazovalcev. Tovrstno obeleževanje je povezano s človekovo potrebo po razlikovanju, ki je, verjetno, povezana s potrebo po izkazovanju socialnega položaja in moči, s potrebo po orientaciji, estetizaciji bivalnega okolja, ohranjanju zgodovinskega spomina, v končni fazi pa z ustvarjanjem simbolno in pomensko raznolikega prostora. Obeleževanje je povezano s številnimi vzgibi: poudarjanje družbenih vrednot, socialnega položaja, zgodovinskih okoliščin (dogodkov), moči družbenih institucij.

Tudi načini obeleževanja so različni: najpogosteje s položajem objekta in umestitvijo v prostor, z njegovo dimenzijo (morfometrijskimi lastnostmi), obliko, osvetlitvijo. Posledice tega so nedvoumne: prostor poseduje simbole, njihov namen je socialno pogojen, simboli ustvarjajo diferenciacijo prostora. Vsebinski sporočil, ki jih simboli posedujejo, človek prilagaja svoje delovanje.

Vsi ljudje v prostoru ne delujejo enako! Oblike in s tem posledice njihovega delovanja so lahko zelo različne. Predpostavljamo, da različnemu delovanju in različnemu vplivu človeka na prostor botrujejo socialne in kulturne lastnosti posameznika oziroma socialnih skupin. Mladi v prostoru delujejo drugače kakor starostniki, ljudje iz zgornjega dela socialne lestvice obiskujejo druge kraje kot drugi. Rezultat tega je socialno prostorska diferenciacija, kar je oblika strukturiranosti prostora in predmet preučevanja socialne geografije.

Slika: Maurits Cornelis Escher: Rišoče se roke. (tudi: Roke, ki (se) rišejo; orig. Tekenende Handen)

Vir: All M.C. Escher works © 2020 The M.C. Escher Company - the Netherlands. Vse pravice pridržane. S privoljenjem www.mcescher.com

Najprej človek oblikuje prostor, nato prostor oblikuje človeka.

VSEBINA SOCIALNE GEOGRAFIJE

Socialna geografija je razmeroma mlada smer znotraj družbene geografije. Aktualna je postala, ko se je pričel spreminjati koncept klasične geografije, natančneje, ko vseh oblik človekovega delovanja ni bilo več mogoče pojasniti z naravnimi razmerami in še bolj, ko se je geografsko zorišče premaknilo od regije k človeku. Dolgo je v geografiji prevladovalo mnenje, da sta narava in družba vzročno-posledično povezana sistema, da narava določa družbene razmere in delovanje človeka. Človek se naravi prilagaja, s svojim delovanjem jo spreminja, ob tem pa pušča sledove svoje aktivnosti. Zaradi različnih naravnih razmer so nastale različne oblike družbenih sistemov in različne oblike prilagoditve naravnim razmeram. Vendar je bilo takšno gledanje sredi prejšnjega stoletja preseženo. Več razlogov je botrovalo takšni spremembi, navedimo jih ponovno: velik del človekovih dejavnosti, vsaj tistih v urbano industrijskih družbah, poteka neodvisno od naravnih razmer. V 21. stoletju je vpliv narave potrebno presoјati v kontekstu gospodarskih, socialnih in kulturnih razmer, saj so te regionalno različne, kajti odnos do narave se spreminja z gospodarskim razvojem in duhovno - kulturno osveščenostjo ljudi. Pomen naravnih omejitev so nadomestili drugi dejavniki, kot je oddaljenost (dostopnost), čas, socialni položaj, oblike in območja zadovoljevanja človekovih potreb, življenjski stil posameznika, okolje. Če je bilo v spoznavanju agrarne in industrijske družbe dovolj vprašanje „kje in kaj“, se zdi, da v postmoderni družbi to ne zadeva pravih značilnosti. Večjo težo so pridobila vprašanja „kdo, kdaj in kako“. Vzrok za to so številni procesi in pojavi, katerih učinki v prostoru so podobni, izvor in njih povzročitelji pa so lahko zelo različni (na primer v procesu globalizacije in marginalizacije). Lahko bi dejali, da v prostoru ni mogoče prepoznati vseh raznovrstnih

oblik delovanja pripadnikov posameznih socialnih skupin. To je tudi razlog, da nekdanji koncept pokrajine kot regulatorja človekovih dejavnosti (po Hartke) vse pogosteje nadomešča raziskovanje delovanja človeka (skupnosti, socialne skupine) in prostorska dimenzija njegovega delovanja. Interpretacija spoznanj zato ne poteka več v znamenju odnosa človek – narava, temveč družba – prostor ali natančneje: človek – delovanje – prostor. Težišče spoznavanja se je premaknilo k spoznavanju akterjev, ki prostor vzpostavljajo in k načinu, kako ti delujejo. Vprašanja kot so: kdo gradi mesta, kdo ustvarja kulturno pokrajino, kje so središča gospodarske in politične moči, kako se neenakost spolov kaže v družbi in v prostoru, postajajo vse bolj relevantna v spoznavanju prostorskih razmer. Drugo: v drugi polovici prejšnjega stoletja se je spremenila vsebina geografije. Empirizem in pozitivizem sta utrla pot kvantitativnim metodam in kvantifikaciji geografije. Vsebina geografskih prikazov je temeljila na meritvah, vse bolj zapletenih statističnih izračunih, argumenti in dokazi so bili numerično (kvantitativno) podkrepjeni. Kot da je resnično samo tisto, kar je mogoče izmeriti in izračunati. Tisto nemerljivo je bilo spregledano, izgubljeno, neupoštevano. Prostor je bil zreduciran na merljive lastnosti, združene v bazah podatkov, številne posebnosti, enkratnosti posameznega območja pa so se izgubile. Ali je resnično res le tisto, kar je mogoče izmeriti, ali je mogoče spoznavati in vrednotiti odnose med pokrajnotvornimi elementi brez poznavanja pojava samega in naravo razmerij med njimi? Kot da smo se v geografiji spoznavanja pojavov lotili na sredi, ne pa na začetku, pri izvoru. A takšni usmeritvi je nujno sledila reakcija, o kateri piše Doreen Massey, označuje pa jo ideja o socialnosti prostora, ki je tako posledica človekovega delovanja, kot vzrok zanj (Massey 1984, 4). Tretje: tudi argument, da je poleg narave in prostora potrebno spoznavati ljudi, ki na območju živijo, je botroval drugačni vsebinski naravnosti novodobne geografije. Ponovno navajamo misel Johna Jaklea: »Če želimo spoznati pokrajino, je potrebno spoznavati tudi ljudi, ki tam živijo. In če želimo spoznati ljudi, je potrebno spoznati tudi prostor« (Jakle 1985, 9). Prebivalstvo kot amorfno, brezosebno množico, bi naj nadomestili ljudje kot socialna bitja, ki jih določajo različne socialne in kulturne lastnosti in zaradi česar različno delujejo v prostoru. Utrdilo se je spoznanje, da je človekovo delovanje povezano s socialnimi in kulturnimi lastnostmi, ne le z naravnimi razmerami, zato jih je potrebno upoštevati. Nenazadnje, tudi razumevanje naravnih razmer je socialno pogojeno, navaja Werlen (Werlen 2000, 154), kar pomeni, da je tudi narava socialni konstrukt in da je vpliv narave na človeka odvisen od kulture, ki je na nekem območju nastala, od človeka torej. Pri spoznavanju ljudi pa ni mogoče spregledati socialnih in kulturnih razlik med njimi, zato se je težišče spoznavanja premaknilo od družbe, k socialnim skupinam in posamezniku. Četrto: v delu družboslovja in humanistike se je pojavilo novo razumevanje prostora in s tem

nova perspektiva spoznavanja. Tako imenovani relacionalni prostor, o čimer bo več povedanega v nadaljevanju, je rezultat delovanja človeka in socialnih odnosov med ljudmi. V središču je človek, ki (socialni) prostor vzpostavlja; brez človeka in posledic njegovega delovanja, ni prostora! Relacionalni prostor zato ni en sam, temveč jih je več. Kakorkoli, vse manjši pomen narave v delovanju človeške družbe, odmik od pozitivistično naravnane geografije, vse večji poudarek na človeku kot socialnem bitju ter novo razumevanje prostora kot predmeta proučevanja geografije, so pripomogli k nastanku, boljše: izoblikovanju nove veje v družbeni geografiji, socialne geografije.

Vsebino socialne geografije bi lahko opredelili tako:

Socialna geografija spoznava, kako posamezniki različnih socialnih in kulturnih lastnosti delujejo v prostoru in kakšni so učinki njihovega delovanja.

Socialna geografija spoznava razmerja med lastnostmi in okoliščinami v prostoru ter socialno strukturo uporabnikov. Spoznava kraje in socialno strukturo njihovih uporabnikov.

Socialna geografija spoznava vpliv prostora na delovanje različnih socialnih skupin ali ljudi različnih socialnih lastnosti.

Socialna geografija spoznava, kako se socialne lastnosti ljudi odražajo v prostoru oziroma v materialnih stvareh, s katerimi zadovoljuje svoje potrebe.

Ker bi naj bila definicija čim bolj jedrnata, običajno potrebuje še pojasnilo in dodaten komentar:

1. Del socialne geografije se primarno ukvarja s prostorom in v »drugem koraku« s človekom, natančneje z njegovimi socialnimi in kulturnimi lastnostmi. Ta smer izhaja iz teorije behaviorizma in iz spoznanja, da je človekovo ravnanje povezano tudi z lastnostmi prostora, v katerem se nahaja. Ugotoviti skuša povezanost razmer in okoliščin v prostoru s socialno strukturo tistih, ki se v njem zadržujejo. Prostoru je v tem razmerju pripisana aktivna vloga; prostor je del človeka, saj ga omejuje, usmerja, navaja k določenemu delovanju. Zato v posebnih okoliščinah delujejo ljudje različnih socialnih lastnosti enako (podobno), pričakovano, posledica česar je

strukturiranost in diferenciranost prostora. Na pokopališču ali v gledališču se ljudje vedemo podobno, kar pomeni, da specifičen prostor do določene mere narekuje naše vedenje in delovanje. Razmere in okoliščine, ki jih želimo spoznati in povezati s socialnim, se ne nanašajo samo na naravne razmere, zanimajo nas predvsem tiste, ki so rezultat socialnih odnosov in se kažejo v tako imenovanem socialnem prostoru oziroma v kraju.

2. Drugi del socialne geografije se primarno ukvarja s človekom ter v »drugem koraku« z razmerami v prostoru in s prostorskimi učinki človekovega delovanja. Ugotoviti skušamo, kako je človekovo delovanje povezano s socialnimi lastnostmi in kakšni so prostorski učinki delovanja ljudi s podobnimi socialnimi lastnostmi (pripadniki socialnih skupin). Osrednje vprašanje je, kako subjekti (posameznik, skupine ljudi) v prostoru delujejo ter kako je njihovo delovanje povezano s socialnimi in kulturnimi lastnostmi. Socialne lastnosti človeka so izhodišče in ključ za spoznavanje prostorskih posledic njegovega delovanja. »Drugi« korak pa se nanaša na spoznavanje oblik delovanja posameznika oziroma socialne skupine v prostoru. Razlika med prvo in drugo perspektivo je v izhodišču. V prvem primeru se osredotočamo na razmere v prostoru in človekov odziv nanje, v drugem pa na oblike delovanja, v povezavi s socialnimi lastnostmi posameznika ali socialne skupine. Enkrat je izhodišče prostor, socialne lastnosti in oblike delovanja pa mediator, drugič pa je obratno; v izhodišču so socialne lastnosti, učinki delovanja v prostoru pa posledica. A poudarjamo, izhodišče, ne pa predmet spoznavanja! Predmet spoznavanja socialne geografije niso niti socialni odnosi, niti dejavnosti, temveč prostor kot rezultat delovanja človeka.
3. Tretja vsebina socialne geografije se nanaša na odnos med materialnim in socialnim. V materialnih stvareh, ki prostor tvorijo, skušamo prepoznati socialne vsebine oziroma sledi socialnih razmerij. Vse materialno je odraz socialnega in vse socialno se kaže tudi v materialnem, ali z besedami Doreen Massey, »... the social and the spatial are inseparable.« (Massey, cit. po Meusburger 1998, 183). V socialni geografiji skušamo sledi socialnega v materialnem povezati s socialno strukturo uporabnikov in lastnostmi prostora. Socialne vsebine ali socialni odtis, ki jih človek vnaša v fizične strukture, postanejo materializirane oblike socialnih odnosov. Na takšno povezanost je opozoril že Gerhard Hard, nemški geograf, ki je za izhodišče postavil vprašanje, ali je mogoče s prostorskimi kategorijami izraziti ali vsaj ponazoriti socialne lastnosti družbe, skupnosti in posameznika? Ker je socialni svet primarno nematerialen, tvorijo ga odločitve in vrednote, ne pa materialne stvari, sledi, da bi moral socialni geograf v fizičnem prostoru prepoznavati socialne fenomene, ne pa v socialnih odnosih prepoznavati značilnosti prostora (Hard 2002, 217). Predmet spoznavanja

je torej fizični prostor in socialnost, ne pa socialni odnosi sami. Povedano drugače, predmet proučevanja se lahko nanaša zgolj na prostorskost socialnih odnosov (struktur), saj se socialni odnosi v fizičnem prostoru odražajo le preko materialnih stvari.

4. Človek prostor spreminja, ga oblikuje, v njem pušča sledove svoje aktivnosti. Ključnega pomena je delovanje - vrste delovanja, kraj in čas, ki ga posamezni aktivnosti namenja. Oblike delovanja so enako pomembne kot njihovi prostorski učinki, saj gre za dve plati istega pojava. Oblike delovanja so izhodišče za spoznavanje njihovih prostorskih razsežnosti. Ob tem je potrebno upoštevati, da so v današnji družbi oblike delovanja na drugačen način, po mnenju nekaterih, tudi veliko manj prepoznavne v prostoru, kot je to bilo v preteklosti, recimo v agrarni družbi. Nasprotno pa so socialne in kulturne lastnosti posameznikov veliko bolj raznolike, kot so bile v tradicionalnih družbah. Relevantno je tisto delovanje, katerega je mogoče prepoznati v prostoru. Razlikovati pa je potrebno med dvema oblikama: eno je delovanje, katerega primarni cilj je zadovoljitev človekovih potreb. Rezultat tega se odraža v strukturi prostora. Druga posledica/ oblika delovanja je socialni odtis, ki ga človek pušča v prostoru, medtem ko zadovoljuje svoje potrebe. Ta pa se odraža na obliki materialnih stvari, deloma tudi na njihovi vsebini in položaju, predvsem pa na lastnostih prostora. »Spatial problems in geography always refer to issues relating to action«, piše Anthony Giddens v predgovoru k Werlenovi knjigi *Society, Action and Space* (Werlen 1993, xv).
5. Spoznavati je mogoče samo delovanje posameznikov in manjših skupin ljudi, v nadaljevanju pa poiskati podobnosti med njimi glede na socialne, kulturne in prostorske lastnosti. Čeprav je delovanje individualizirana in personalna dejavnost, ljudje s podobnimi lastnostmi v glavnih potezah delujejo enako ali zelo podobno. Tako ne obstaja nikakršno delovanje, ki je povsem individualizirano, neodvisno od običajev, vrednot in norm skupnosti, v kateri človek živi (Werlen 2000, 321). Posameznik je namreč proizvod okolja (to je narave in družbe), v katerem živi in deluje.
6. V socialni geografiji imamo opraviti s socialnim, ne s fizičnim prostorom. Socialni prostor je relacionalen in relativen, drugače kot subsistencialistično pojmovani prostor, ki je objektivni. Objektivni in relacionalni prostor sta sicer povezana, nenazadnje gre za dva vidika istega pojava, a v izhodišču spoznavanja je relacionalni prostor, ki je rezultat delovanja ljudi. Prostor kot ga pojmuje v socialni geografiji, ni nekaj absolutnega in objektivnega, temveč ima več »obrazov«, isti prostor za različne uporabnike lahko prinaša povsem različne vsebine. Prostor v socialno geografskem kontekstu ni nekaj vnaprej danega, temveč je rezultat delovanja

posameznika. Vsaka dejavost vzpostavlja drugačen prostor in za vsakega posameznika je prostor lahko nekoliko drugačen, pravi Werlen (Werlen 2000, 328), kajti prostor je nekaj, kar se vzpostavlja sproti, v povezavi z dejavnostjo, ki v njem poteka in v povezavi z akterjem, ki jo izvaja.

7. Težišče socialne geografije je na spoznavanju lokalnih razmer in na pojavih majhnega reda velikosti. Podatkov, ki so za spoznavanje potrebni, namreč v uradnih evidencah ni, potrebno jih je pridobiti na kraju samem, večinoma z opazovanjem, vrednotenjem, anketiranjem in z razgovori. Metodološka posebnost socialne geografije je tudi razmeroma majhna stopnja generalizacije spoznanj. Spoznanja veljajo za obravnavano skupino ljudi, v določenem času in na določenem kraju. Za razliko od naravoslovnih znanosti, kjer je spoznanja o vzročno posledični povezanosti med pojavi mogoče oblikovati kot splošne zakonitosti, to v družboslovju (in v socialni geografiji še posebej) ni mogoče. Človekovo delovanje namreč ne določajo (determinirajo) isti in enako močni dejavniki kot v naravoslovju, temveč je odraz številnih in spremenljivih dejavnikov, ki jih ni mogoče izraziti v občih zakonitostih.
8. Delovanje je eden od ključnih pojmov v socialni geografiji. Ko spoznavamo okolje v katerem živimo, ga je potrebno spoznavati iz vidika tistih, ki ga ustvarjajo in iz vidika načina, tekom katerega okolje nastaja. To pa pomeni, spoznavati oblike delovanja človeka v povezavi z njegovimi socialnimi in kulturnimi lastnostmi ter posledice, kakršne se kažejo v prostoru. Takšen pristop vključuje pogoje in rezultat delovanja, oboje pa je mogoče prepoznati v prostoru. Oboje je tudi mogoče spoznavati na ravni kraja, posameznika, socialne skupine, vsakdana, kar vodi v spoznanja o socialni in kulturni raznolikosti družbe in strukturiranosti prostora. Delovanje se nanaša izključno na posameznika, čeprav ni nobeno delovanje povsem individualizirano. Vsako je bolj ali manj posledica individualizacije in socialno kulturnega konteksta. Zato je delovanje socialne skupine enako relevantno, kot delovanje posameznika. Različne oblike delovanja se odražajo tudi v različni strukturi prostora, tako iz vidika akterjev kot materialne stvarnosti. Delovanje je zelo širok pojem. V socialni geografiji upoštevamo samo tiste oblike delovanja, ki so prostorsko relevantne in ki se jih poslužujejo vsi ljudje; govorimo o temeljnih človekovih potrebah ali o temeljnih človekovih dejavnostih.

Socialna geografija ima več stičnih točk s sociologijo, čeprav so med njima bistvene razlike. Obe spoznavata človeka, skupnost, družbo, vendar se socialna geografija osredotoča na spoznavanje prostora v povezavi s človekom, vključuje prostorski vidik človekovega delovanja, v sociologiji pa prostorski vidik ni predmet spoznavanja.

Sociologija se omejuje na pojave in procese v družbi in tiste, ki se nanašajo na posameznika. Socialna geografija pa združuje socialni in prostorski vidik delovanja človeka.

Tudi s kulturno geografijo ima socialna geografija veliko skupnega: kulturna geografija obravnava prostorskost kulture v širšem pomenu besede. Spoznava učinke človekovega duhovenga delovanja v prostoru ter prostorske posledice kulture. Kulturo v tem primeru razumemo v najširšem pomenu besede, ki se nanaša na vso duhovno ustvarjanje, ki je kakorkoli razvidno v fizičnem prostoru. Pri tem nikakor ni mogoče neupoštevati socialnih razmer in socialnih lastnosti tistih, ki kulturo ustvarjajo in koristijo. Nenazadnje je kultura socialni pojav in je socialno diferencirana tako glede tistih, ki jo ustvarjajo, kot tistih, ki jo sprejemajo. A ključna razlika med eno od drugo je v predmetu spoznavanja; kulturna geografija se primarno ukvarja s človeštvom, z velikimi družbenimi skupinami, socialna geografija pa s posameznikom in z manjšimi skupinami ljudi. Prepletenost socialne in kulturne geografije je razvidna tudi pri prepoznavanju socialnih vsebin v materialnih stvareh oziroma v fizičnem prostoru. Človekova obeležja - artefakti so zmeraj rezultat socialnih okoliščin in kulturnih razmer.

Posebej je treba poudariti, da je takšna vsebina socialne geografije le ena od možnih. Obstaja tudi bolj antropološko obarvana socialna geografija, pa behavioristična socialna geografija, kjer je interpretacija prostora bližje psihologiji. Tudi socialna morfologija je eden od pristopov k interpretaciji prostora skozi socialne elemente. Peter Weichhart navaja še feministično socialno geografijo, pa radikalno in poststrukturalistično smer (Weichhart 2008, 111). Sicer pa spoznanja o socialnih vsebinah človekovega delovanja dopolnjujejo vse veje družbene geografije.

Vprašanja, ki si jih v socialni geografiji zastavljamo, se nanašajo na socialne skupine, posameznike in prostor, kjer delujejo:

- Kako določena socialna skupina deluje v prostoru?
- Kako so socialne skupine členjene navznoter, na podskupine, in kako se njihovo delovanje v prostoru razlikuje?
- Kako je strukturiran vsakdan določene socialne skupine?
- Kakšen je socialni prostor posamezne socialne skupine?
- Katere kraje obsega socialni prostor posameznih socialnih skupin?
- Kako prostor vpliva na delovanje socialnih skupin in posameznika?

- Kako se v materialnih stvareh kažejo socialne lastnosti njihovih uporabnikov?
- Kako se spreminja odnos med človekom in prostorom?

Vsebina socialne geografije ne more biti bistveno drugačna od vsebine geografije nasploh. Le zorni kot gledanja in vprašanja, ki si jih zastavljamo, so prilagojena in izhajajo iz vsebine vede. Slednje je mogoče izraziti v obliki šestih ključnih vprašalnic:

- Kaj je? V geografiji skušamo prepoznati pojave v prostoru, jih razvrstiti v pregleden sistem, jih pojasniti in ustrezno poimenovati. Gre za ontološko spoznavanje pojavov, njihovega bistva in izvora. Prepoznavanje prostorskih razsežnosti posameznih dejavnosti (npr. dela, oskrbe, izobraževanja) je vsled raznolikosti in raznovrstnosti sodobne družbe orodje za interpretacijo prostora.
- Kje je? (Socialna) geografija skuša prepoznati razmestitev pojavov in procesov in s tem določiti njihov prostorski vzorec. Pojave in procese povezane z njimi, skuša umestiti v prostor.
- Kakšno je? Gre za spoznavanje oblikovnih značilnosti pojavov v prostoru. Vse dejavnosti so na tak ali drugačen način materializirane in se kot fizične strukture pojavljajo v prostoru. S svojo obliko pogosto izkazujejo tudi socialne vsebine.
- Kolikšno je? Dimenzije pojavov, njihova pogostost, obseg ter razširjenost so prav tako predmet geografskega spoznavanja. V socialni geografiji je ta vidik relevanten pri spoznavanju socialnih vsebin materialnih stvari.
- Kdaj je? Časovni vidik pri obravnavi pojavov in procesov v prostoru je vse bolj dejavnik prostorske in socialne diferenciranosti. Časovni horizont se nanaša tudi na vsakdan, na dnevni ali tedenski ritem, na krajša časovna obdobja, kar odgovarja tudi velikosti območja spoznavanja.
- Kdo je, katere socialne skupine ustvarjajo prostor, kulturno pokrajino, kdo so akterji delovanja, ki ustvarjajo kraje ali delujejo na določenih krajih, kakšna je povezava med socialnimi lastnostmi akterjev in značilnostmi krajev.

AKTERJI DELOVANJA

Socialna geografija spoznava delovanje človeka v prostoru v povezavi z njegovimi socialnimi lastnostmi. Social geography is concerned with the patterns of the attributes and action of people, pišeta Emrys Jones in John Eyles (Johnes, Eyles 1977, 13). Vendar, koga imamo v mislih, ko govorimo o »človeku«, delovanju in prostorskih učinkih? Je to posameznik, skupina ljudi, naključna množica, prebivalci neke regije ali mesta? V socialni geografiji sta se izoblikovala dva odgovora na to dilemo:

- V eni smeri je izpostavljen posameznik. Takšno razumevanje je iz anglosaške socialne geografije, ki izhaja iz teorije behaviorizma. Posamezniki se različno odzivajo na dražljaje v okolju, zato tudi različno ravnavajo in prav to je osredje tega pristopa. Odzivi – reakcije posameznika na pojave v prostoru so povezane s socialnimi lastnostmi in s položajem v skupnosti, vplivajo pa na to, kako bo posameznik v prostoru deloval. Behavioristični pristop se ne osredotoča na razmere v prostoru, temveč na odzive nanje, te pa povezuje s socialnimi lastnostmi posameznikov oziroma obravnavane množice. Prostor pri tem ni pomemben, saj so behavioristi mnenja, da so značilnosti prostora že del posameznikove reakcije (Ittelson et all. 1977, 92), čeprav ne oporekajo, da je prostor (v psihologiji je uporabljen termin okolje), celovit sistem najrazličnejših vzgibov, impulzov, motivacij, zaradi katerih je lahko reakcija v posameznih okoliščinah bolj ali manj intenzivna. A vrsta in intenzivnost reakcije je kljub temu bolj stvar posameznika, kot okolja samega. Socialna geografija nadaljuje na tej točki, kjer behavioristična

teorija zaključuje; spoznati želi razmere in okoliščine v prostoru, ki vzbujajo specifična ravnanja posameznikov ter jih povezati z njegovimi socialnimi lastnostmi. Lastnosti prostora so izhodišče, kar v nadaljevanju primerjamo s socialnimi in kulturnimi lastnostmi posameznika, a več o tem v naslednjem poglavju. Ne glede na to, posameznik je eden od subjektov spoznavanja socialne geografije, pri čimer izhajamo iz stališča, da se v delovanju posameznika odraža tudi delovanje skupine, množice s podobnimi socialnimi lastnostmi.

- Druga smer upošteva skupino ljudi, ki pa jih povezuje določena skupna lastnost, zaradi katere podobno delujejo v prostoru. Takšne množice imenujemo socialne skupine. Ta pristop je pogost v nemški socialni geografiji, posebej v Münchenski socialnogeografski šoli. Izhodišče je predpostavka, da ljudje s podobnimi socialnimi lastnostmi na podoben način zadovoljujejo svoje potrebe, zato se teritorialno ali funkcionalno povezujejo med seboj oziroma podobno delujejo v prostoru. V ospredju spoznavanja so (socialne) lastnosti, ki skupino povezujejo, v nadaljevanju pa oblike njihovega delovanja ter posledice, ki v prostoru nastanejo. Socialne lastnosti so pri tem ključnega pomena, prav tako tudi oblike delovanja v prostoru, oboje je namreč vzrok socialno prostorske heterogenosti; tudi o tem bo več povedanega v nadaljevanju.

Razlika med prvo in drugo smerjo je bolj konceptualne narave, sicer imamo v obeh opraviti z ljudmi, njihovimi socialnimi lastnostmi, oblikami delovanja v prostoru ter prostorskimi razmerami. V nobenem primeru, bodisi da upoštevamo posameznika bodisi skupino ljudi, spoznanj ni mogoče posplošiti na posameznike in skupine iz drugih kulturnih okolij ali iz drugih obdobj. Spoznanja veljajo prvenstveno za dotično »referenčno skupino«, »tukaj in zdaj«, posplošiti pa jih je mogoče zgolj v zelo generalizirani obliki. A ponovimo še enkrat: predmet zanimanja so socialne lastnosti akterjev, oblike njihovega delovanja v prostoru ter prostorske okoliščine, ki so botrovale določenemu delovanju. Spoznavanje socialnih lastnosti je zgolj sredstvo pri doseganju končnega namena, ta pa je spoznavanje razmer v prostoru, kakršne so vzrok in posledica delovanja ljudi različnih socialnih lastnosti. Niti socialnih skupin, niti posameznikov si nimogoče predstavljati neodvisno od prostora, v katerem živijo in delujejo. Po drugi strani, posameznik in skupnost nista povsem nepovezani entiteti, neodvisni ena od druge. Kai-Uwe Hellmann navaja spoznanja družboslovcev različnih znanstvenih disciplin, po katerih obstaja med posameznikom in skupnostjo (družbo) določena skladnost, analogija, podobnost v delovanju in mišljenju (Hellmann 2008, 21). Ta izhaja iz podobnega procesa socializacije, v kakršnega so bili vključeni vsi člani skupnosti, predvsem pa iz medsebojnih odnosov med njimi, kjer prihaja do vzajemnega delovanja

in tudi do vzajemnega oplajanja. Podobna spoznanja navaja psiholog Erich Fromm. Posameznikov značaj (v najširšem pomenu besede) je, kljub številnim posebnostim, v mnogočem podoben značaju drugih članov skupnosti. Podobnost se nanaša na prebivalce določenega območja (!), družbenega sloja (razreda) in posamezne generacije (ibid, 21-22). Prva referenca izpostavlja pomen prostora oziroma bivalnega okolja, drugi dve pa sta socialni lastnosti, ki sta socialno geografsko še kako relevantni, kot bomo videli v nadaljevanju. Podobnosti s spoznanji Vidala de la Blacha in Hansa Bobeka o načinu življenja oziroma življenjske skupnosti) (genre de vie oziroma Lebensgemeinschaft), ni mogoče spregledati. Skladnost med posameznikom in družbo se seveda spreminja. V preteklosti je bila zagotovo večja kot je danes, ko je individualizem skoraj zapovedano stališče posameznika. Kljub temu velja: posameznik je odraz skupine, in dalje, skupina in posameznik delujeta dokaj usklajeno, zato je veliko načinov delovanja posameznika mogoče pojasniti samo s poznavanjem načinov delovanja skupine (Meusburger 1998 :103). Ob tem še zanimivo sklepanje, ki ga ponuja isti avtor: medij posameznikovega delovanja je razum, ekvivalent tega pri delovanju skupine pa je kultura. A zakaj ljudje, člani socialnih skupin, podobno delujejo v prostoru? Človekovo delovanje v prostoru je dokaj stalno in utečeno, kar pomeni, da se v določenem okolju ljudje vedemo in delujemo na dokaj predvidljiv način. To je posledica socializacije, ki vključuje ne le poznavanje primernih odnosov do drugih, temveč tudi primerno vedenje (delovanje) v določenem okolju. George Herbert Mead to pojasnjuje s pomenskimi simboli (angl. significant symbols), to je z objekti posebnega pomena, ki sploh omogočajo komunikacijo med ljudmi, saj vzbujajo enake dražljaje in zato enake reakcije (Steets 2015, 32). Vsako okolje vzbuja v človeku specifična občutja, duhovna stanja, motive in potrebe, hkrati pa v vsakem okolju prepozna objekte s posebno sporočilnostjo, zato na tak priučen način (večinoma) tudi deluje. Vse to je razlog več, da prostora ni mogoče razumeti zgolj kot materialno stvarnost, temveč tudi kot socialno, kulturno in institucionalno okolje. In še nekaj, to je še en razlog, zakaj meje socialnega prostora niso stalne, niti v materialnem pogledu, niti v času, temveč se od posameznika do posameznika nekoliko spreminjajo. In dalje, to je še eden od razlogov, zakaj so za socialno geografijo pomembni tako posamezniki kot družbene skupine, ki so navsezadnje množice posameznikov.

Omeniti je potrebno še eno metodološko posebnost, to je red velikosti obravnavanega pojava. Ko spoznavamo delovanje posameznikov, pridobimo veliko podrobnih podatkov, zaradi česar je struktura pojava slabše razpoznavna. Velja pa tudi obratno; pri spoznavanju socialnih skupin, se izgubijo detajli, čeprav pridobimo dober vpogled v strukturne značilnosti socialne skupine. Razmerja med enim in drugim ni mogoče

empirično določiti. Najbolje je, kadar kombiniramo oba pristopa in upoštevamo tako posameznika in socialne skupine, kajti v globalnem se skriva vse lokalno, vse lokalno pa tvori globalno; a ob enem in drugem primeru se lahko izgubijo posebnosti, kar je ena od prednosti socialne geografije.

Posameznik

Ljudje živimo v prostoru, kakršnega nenehno ustvarjamo sami. Pri tem sta ključni dve stvari: dojemanje realnosti (življenja) v smislu razumevanja prostora ter odzivanje oziroma reakcije na vzgibe iz okolja. Glede prvega, socialni psihologi razlagajo odnos med človekom in okoljem približno tako, pri čimer z besedo »okolje« razumemo vse, kar je zunaj nas: človek zmeraj rekonstruira svoje delovanje v prostoru, s čimer pridobiva izkušnje, na podlagi katerih izpopolnjuje svoje bodoče delovanje. Na induktiven ali deduktiven način oblikuje spoznanja, predpostavke, na podlagi katerih bolje razume okolje v katerem živi, s tem pa tudi lažje načrtuje prihodnje delovanje. Vsak človek tako sproti in neprekinjeno ustvarja lastne »teorije in interpretacije« sveta, lasten vrednostni sistem in lasten življenjski nazor, lastne odgovore na vprašanja kako delovati, kje, s kom, na kakšen način in podobno. Seveda gre za fleksibilne kategorije, ki jih, glede na vedno nove izkušnje, spreminja in prilagaja novim spoznanjem. Tako nastaja sistem konstruktov in predstav o svetu, o okolju v katerem živi in ta sistem je podlaga za njegovo delovanje. Človek je v aktivnem odnosu do okolja, saj je okolje izvor dražljajev, impulzov, kot pravijo psihologi, na katere se odziva. Prav to je osredje behavioristične teorije, ki odzivanja tudi v socialni geografiji – vsebina zaznavanja in način odzivanja oziroma delovanja sta odvisna od socialnih in kulturnih lastnosti človeka, od njegove duhovne širine, tudi od širših družbenih razmer in nenazadnje, tudi od prostora v katerem se nahaja. Pridobljene predstave o okolju in o življenju se prenašajo iz roda v rod, številne se pri tem modificirajo, prilagodijo novim razmeram in novim dražljajem, veliko pa jih ostaja nespremenjenih, zato govorimo o življenjskih izkušnjah in modrostih. To na eni strani govori o trdnosti (predisponiranosti) določenih življenjskih situacij, v kolikor so te napačne, pa imamo opraviti s konfliktnim razmerjem, ki se postopoma in dolgotrajno pogloblja. Pravimo, da živimo v zmoti. Mimogrede omenimo spoznanje Maturane, da ne obstaja trdna referenčna točka, na katero bi lahko »pritrdili« svoje razlage sveta, potrdili ali ubranili njihovo veljavnost (Maturana, Varela 2005, 200). Na drugi strani se v tem kaže pomen družbenih razmer in družbenega okolja. V procesu socializacije se način doživljanja in oblike odzivanja prenašajo na člane skupnosti, ki prevzemajo isti ali zelo podoben vzorec delovanja v življenju in posredno v prostoru.

Teorija behaviorizma delovanje človeka razlaga z vzgibi iz okolja, na katere se človek odziva (pustimo ob strani stališče behavioristov, da so veljavna samo tista spoznanja, ki jih je mogoče empirično dokazati in preveriti ter stališče, da lastnosti okolja na delovanje človeka nimajo vpliva, saj se posameznik odziva na dražljaje ne glede na to, iz kakšnega okolja izvirajo). Impulzi določajo, kdaj, kako, s kom in na kakšen način se bomo odzvali, pri čimer okolje samo ni ključnega pomena, pač pa je pomembna vrsta in narava dražljaja (Ittelson et all. 1977, 92). Behaviorizem se osredotoča na reakcijo posameznika, ne pa na to, kaj določen odziv povzroča, kaj ga sproži in kakšna je vsebina dražljaja. A dražljaji, na katere se človek odziva, izvirajo iz lastnosti okolja. In v tem je socialno-geografska poanta spoznavanja posameznikovega delovanja. V socialni geografiji skušamo spoznati posameznikovo okolje in ga povezati z značilnostmi delovanja človeka. John Jakle je namen socialne geografije formuliral z besedami: »In describing people socially, it may be necessary only to describe the places that they occupy. On the other hand, in describing places, it may only be necessary to describe the people that occupy them.« (Jakle et all. 1985, 9). Tak pristop je v mnogočem nadaljevanje prvotne socialne geografije, ki je slonela na spoznavanju pokrajine in oblikah delovanja človeka v njej. Razmere v prostoru oziroma značilnosti pokrajine, pogojujejo podobno delovanje človeka v njej; tak pristop pripisuje aktivno vlogo okolju, v skladu s katerimi človek deluje. Človekovo delovanje v prostoru je vedno v kontekstu njegovega socialnega zavedanja in značilnosti okolja, v katerem se nahaja. Puščavnikovo delovanje v prostoru določa njegova osamljenost (samota), podobno tudi majhne skupine ljudi ne morejo sodelovati, v kolikor razmere v prostoru takšnega sodelovanja in stikov med njimi ne omogočajo. Spoznavanje delovanja posameznika zato vključuje spoznavanje lastnosti prostora, v katerem se ta nahaja.

Delovanje posameznika v prostoru je mogoče spoznati z biografskim prikazom. Tak način v (socialni) geografiji ni pogost, čeprav je lahko zelo poveden. Pomislimo na Montesqiejeve opise življenja na njegovem posestvu; še danes so pomemben vir spoznavanja življenja in prostora v 18. stoletju. Biografski opisi imajo dokumentarno vrednost, saj opisujejo konkretne razmere in dogodke. Ponujajo verodostojen prikaz človekovega vsakdana, oblik delovanja v prostoru, kraje, kjer se posameznik zadržuje, spreminjanje življenjskih navad v različnih fazah njegovega življenja in na različnih krajih njegovega bivanja. Vir podatkov za tak prikaz so poglobljeni razgovori z izbranimi osebami in tako imenovani časovno-prostorski grafikoni, kjer je zabeležen kraj, čas in vrsta človekovega delovanja tekom dneva, tedna ali drugega poljubnega obdobja. V kolikor opravimo več biografskih prikazov različnih oseb iz različnih okolij ali iz različnih obdobj, je vpogled v delovanje posameznika v prostoru še celovitejši.

Biografski opis ne pomeni prikaz celotnega življenja posameznika, lahko se nanaša samo na izbrano obdobje, na izbrani kraj na posameznikovi življenjski poti ali na izbrano dejavnost, najpogosteje se biografski opisi nanašajo na delo. A za socialno geografijo so enako pomembni tudi zapisi o drugih aktivnostih, o čimer bo več povedanega v naslednjem poglavju. Jürgen Hasse je sestavil biografije posameznikov upoštevajoč način njihovega bivanja v različnih tipih stanovanj ter skušal ugotoviti, kako specifično stanovanjsko okolje določa življenjski stil (način življenja) posameznika (Hasse 2009, 163).

Posameznika v socialnogeografskem kontekstu je mogoče prikazati tudi s tipi, ki ponazarjajo povprečno in običajno delovanje človeka v prostoru. Predstavljamo si, da delovanje posameznika lahko odraža delovanje (socialne) skupine, torej večjega števila ljudi. Tipologija je pogosta metoda spoznavanja v družboslovju, pa tudi v geografiji, saj, kot navajata Udo Kelle in Susann Kluge, razumevanje in spoznavanje družbenih fenomenov brez tipizacije sploh ni mogoče (Kelle, Kluge 2010, 84). Tipologija je postopek razvrščanja, pri katerem obravnavani pojav (objekt) razvrstimo v skupine (tipe) glede na izbrane elemente. Lastnosti izbranih elementov morajo biti primerljive, izhajati morajo iz skupnega korena (imenovalca), hkrati pa morajo biti toliko različne, da se tipi med seboj razlikujejo. Tipologija je združevanje objektov, ki so po izbranih lastnostih med sabo bolj podobni kot različni. Metodološko vzeto lahko predstavlja veliko težavo izbor elementov, ki posamezen tip določajo ter opredelitev njihovih lastnosti. A čim bolje poznamo pojav, tem lažji je izbor enega in drugega. Elementi za konstruiranje tipov posameznikov so lahko zelo raznoliki, predvsem morajo biti povezani s kontekstom (namenom), kaj želimo s tipologijo pokazati. Primerni elementi so oblike in vrste delovanja, življenjske razmere (zdravstvene, delovne), življenjske izkušnje, socialne in kulturne lastnosti.

Kot primer navajamo tipe življenjskega stila posameznikov, ki smo jih opredelili v povezavi s tipom enostanovanjske hiše. Zagotovo je vrsta stanovanjske hiše, njena ureditev in zunanja oprema odvisna od socialnih in kulturnih lastnosti lastnika. Predpostavili smo, da je mogoče med obema pojavoma najti sorodnosti. Množico lastnikov stanovanjskih hiš smo razvrstili v tipe in jih povezali s tipi enodružinskih stanovanjskih hiš. Kot primerno socialno lastnost smo izbrali življenjski stil. Slednjega je mogoče opredeliti na podlagi treh skupin elementov: socialni položaj, ekološka osveščenost in kulturna osveščenost. Vsaka skupina elementov je obsegala tri ali štiri »podelemente«; socialni položaj smo razdelili na višji, srednji in nižji, tem podelementom pa so bile pripisane ustrezne lastnosti oziroma kriteriji. Recimo, višjo

kulturno osveščeno označujejo tri stopnje odnosa do kulturne dediščine – skrben, manj skrben, indiferenten. Na podlagi tega so bili opredeljeni štiri tipi življenjskega stila: prestižno orientiran življenjski stil, modernistično orientiran, konformno orientiran in utilitarno orientiran življenjski stil. Vzporedno smo opredelili tipe enodružinskih stanovanjskih hiš in v nadaljevanju poiskali skupne točke med eno in drugo tipologijo (Drozg 2006).

Nenazadnje, subjektivnost ustvarja subjektivne prostore. Omenili smo že, da je prostor, kakršnega vidi posameznik, tako imenovani subjektivni ali osebni prostor, lahko zelo drugačen od realnega prostora. Ali kot prave Mead, »Za določeno bitje obstaja le okolje (prostor), ki ga ta izbira in konstruira s svojimi odzivi nanj (Mead 1997, 185). Osebni prostor prikazujemo z mentalnimi kartami ali spoznavnimi zemljevidi, ki kažejo kako posameznik vidi, občuti in razume prostor okoli sebe. Socialno geografsko relevantni so spoznavni zemljevidi, kot jih ustvarjajo posamezniki različnih socialnih lastnosti in iz različnih kulturnih okolij. Marijan M. Klemenčič in Karel Natek sta pokazala, kako velike so razlike v predstavah ljudi o Sloveniji in o posameznih pokrajinah (Polič et al. 2002). Lahko si predstavljamo, da bo z napredkom digitalne tehnologije in virtualnega sveta, pomen subjektivnega prostora še naraščal, s tem pa relevantnost tovrstnega spoznavanja.

Socialna skupina

Posameznik kot akter socialnega delovanja je en vidik spoznavanja, drugi vidik upošteva množico, skupino posameznikov, ki jih povezuje določena skupna lastnost, zaradi katere podobno delujejo v prostoru, oziroma se teritorialno ali funkcionalno povezujejo med seboj. V socialni geografiji jih imenujemo socialne skupine. »Social groups are collectivities of individuals who interact and form social relationships» (Abercrombie 1984; Penguin Dictionary of Sociology, 97). Socialna skupina je skupina ljudi, ki jo definira ena od štirih lastnosti:

1. Tesni socialni odnosi
2. Podobne socialne lastnosti (lahko je ena sama),
3. Teritorialna bližina
4. Podobno delovanje v prostoru.

Socialne skupine se med seboj razlikujejo po kriteriju, s katerim so opredeljene. V znanosti se pogosto dogaja, da za isti pojav obstaja več različnih opredelitev. Tudi v tem primeru imamo opraviti z različnim pojmovanjem socialne skupine. Opredelitev socialne skupine ne more biti drugačna kot zelo široka, saj je le tako mogoče vsakega posameznika v vsakem časovnem obdobju, na vsakem kraju in pri vsakem delovanju umestiti v ustrezno skupino. Ljudje smo družbena bitja, vedno smo del množice, ki deluje ali doživlja podobno. Naše življenje je večplastno, hkrati smo vpeti v različne družbene vloge in različne življenjske situacije. Pripadamo različnim socialnim skupinam hkrati.

Socialne skupine, ki jih določajo bolj ali manj tesna socialna razmerja, sta opredelila Emrys Jones in John Eyles (Jones, Eyles 1977). Razlikovala sta med primarnimi in sekundarnimi socialnimi skupinami. Primarne so tiste, kjer so člani skupine v osebnih, tesnih, čustvenih odnosih (npr. družina, sosodstvo, prijateljske družčine). Člane socialne skupine povezuje občutek povezanosti oziroma pripadnosti, zaradi katerega je možno ločevati med »našimi« in »zunanjimi«. Pogosti so osebni stiki (»face-to-face contacts«), ni pa nujno. Primarne socialne skupine se teritorialno povezujejo (srečujejo se na istih krajih), pa tudi funkcionalno so njihovi interesi pogosto podobni. Sekundarne socialne skupine so tiste, kjer so odnosi bolj formalizirani, niso osebni in čustveni, temveč funkcionalni, racionalni, ciljno naravnani (npr. kolektiv, interesna združenja). Teh socialnih skupin ne določa število članov, temveč vrsta in intenzivnost socialnih odnosov. Povezujejo se funkcionalno, kar pomeni, da podobno delujejo v prostoru, vendar ne na istih krajih.

Socialna skupina je tudi množica posameznikov, ki jih povezujejo podobne socialne in demografske lastnosti. Takšne so npr. skupine starostnikov, študentov, brezposelnih, žensk, protestantov. V teh skupinah ni tesnih socialnih odnosov, niti teritorialne bližine, vendar zaradi značilnosti, ki je vsem skupna, podobno delujejo v prostoru ali imajo podoben družbeni položaj (npr. višji, srednji in nižji socialni sloj prebivalcev). Običajno kot kriterij uporabljamo eno od socialnih lastnosti (starost, spol, veroizpoved, narodnost, izobrazbo, materialni položaj), tudi poklic ali obliko delovanja (dnevni migranti, študenti, navijači športnega kluba). Med lastnostmi, ki povezujejo posameznike, se pojavljajo tudi take, ki imajo sintezni značaj, saj jih predstavlja več posamičnih lastnosti. Francoski sociolog Pierre Bourdieu je uporabil življenjski stil kot kriterij za opredelitev socialnih skupin. Življenjski stil tvorijo tri skupine elementov: (Bourdieu 1982, 104)

- Materialni kapital, tega določa pripadnost določenemu socialnemu sloju, kaže pa se v višini sredstev ne le za življenjski minimum, temveč za dobrine, ki so predmet socialnega razlikovanja.
- Socialni kapital; ta se nanaša na stopnjo izobrazbe ter na položaj in vlogo posameznika v skupnosti. Socialni kapital je pomemben skupaj s kulturnim kapitalom - izobraževanje namreč razumemo kot proces osebnostne rasti, kar je lahko pogoj za drugačno razumevanje življenja oziroma način delovanja posameznika. Z višjo stopnjo izobrazbe je praviloma povezan tudi boljši materialni položaj.
- Kulturni kapital, ki pomeni odnos do sveta in način ravnanja, estetski čut, vrednote ter razgledanost, kar vse se odraža v kulturni in ekološki osveščenosti posameznika. Estetski čut daje, po mnenju sociologov, občutek varnosti, distanciranosti od realnega sveta, je element samouresničevanja in samozavedanja. Kot produkt določene socialne skupine povezuje pripadnike istega socialnega sloja, hkrati pa ločuje od drugih, ki takšnega estetskega čuta nimajo (ibid. 104). Podobno tudi razgledanost predpostavlja bolj osmišljeno vedenje in delovanje v prostoru.

Spoznavanje socialnih skupin ima pogosto aktualni naboj. V obdobju ženskih študij je bilo aktualno spoznavanje žensk kot socialne skupine. Polonca Planko je raziskala socialno skupino žensk na podeželju v vzhodni Sloveniji. Ženske na podeželju prevzemajo vidno vlogo v življenju skupnosti. Aktivne so v prostočasovnih dejavnostih in prostovoljstvu. Močno so vpete v delovanje kulturno-umetniških društev, v organizacijo in izvedbo prireditev, cerkvenih praznikov, ljudskih običajev. Ženske iz kmečkih gospodinjstev se intenzivneje vključujejo v javno življenje, kakor ženske iz nekmečkih gospodinjstev; ženske srednjih let so aktivnejše v javnem življenju, starejše ženske bolj osrečuje in zadovoljuje pomoč pri verskih obredih in cerkvenih opravilih (Planko 2014).

Tretja vrsta socialnih skupin vključuje posameznike, ki jih povezuje teritorialna bližina, kar pomeni, da živijo na skupnem teritoriju. Ta skupina je lahko socialno zelo raznolika, a so zaradi teritorialne bližine njeni pripadniki prisiljeni v medsebojne odnose, kar je vzrok podobnemu delovanju, pa tudi nekaterim podobnim socialnim in kulturnim lastnostim. Za temi socialnimi skupinami tiči spoznanje, da prostor vpliva na delovanje ljudi, deloma tudi na njihove socialne in kulturne lastnosti. V obdobju klasične družbene geografije so bile tovrstne socialne skupine razumljene kot produkt okolja in generator družbenega razvoja. Hans Bobek jih je razumel kot skupnosti, ki živijo na določenem območju (delu zemeljskega površja), podobno delujejo v prostoru in imajo podobne

življenjske navade. Takšno razumevanje korenini v »načinu življenja« (genre de vie, Vidal de la Blache) in je značilno predvsem za agrarne skupnosti. Izhaja iz predpostavke, da je človek s fizičnim okoljem tesno povezan, da se med okoljem in človekom ustvari simbioza, ki se odslkava tudi v strukturi pokrajine. Socialne skupine so tako odraz prilagoditve človeka naravnim razmeram. Ker je tipov naravnega okolja veliko, je tudi socialnih skupin oziroma družbenih skupin s posebnim načinom življenja veliko. V klasični regionalni geografiji je to bila podlaga za geografske, kompleksne regije, ki jih določajo naravne razmere in podobne družbene, socialne razmere. Socialne skupine so tako skupine s podobnim načinom življenja in delovanja, je pisal Hans Bobek (Bobek, 1948). Tako pojmovane socialne skupine so statične, v njih se ne odslkavajo gospodarske in socialne spremembe in raznolikost socialnih in gospodarskih vlog, ki jih imajo posamezniki. Podobno sta socialne skupine razumela tudi Jones in Eyles, saj sta kot ključne značilnosti socialne skupine opredelila območje (kjer skupina živi ali deluje) ter povezanost članov oziroma intenzivnost socialnih odnosov med njimi (stikov). Skupnost bi naj bila majhna, socialno pregledna in obvladljiva skupina posameznikov, v kateri vsak član pozna svojo socialno vlogo. Tako pojmovana skupnost ustreza pojmu *community* oziroma *Gemeinschaft* (Ferdinand Tönnies), ki se nanaša na skupino med seboj tesno povezanih ljudi (kakršna je bila npr. vaška skupnost). Takšno pojmovanje socialne skupine je relevantno še danes: med stanovalci soseske ali stanovanjskega bloka se zaradi skupnih interesov oblikujejo bližnja razmerja, ki usmerjajo njihova življenja in način delovanja; pozdravljajo se med seboj, komunicirajo, si prizadevajo za skupne cilje. V tako imenovanih zaprtih soseskah (angl. Gatted communities) so odnosi med stanovalci več kot zgolj formalni, marsikje prav tesni. Za zaprto stanovanjsko sosesko v Pekrah pri Mariboru Polona Onič ugotavlja, da se stanovalci redno in pogosto sestajajo in dogovarjajo o skupnih zadevah, kakršne so urejanje okolja, režim parkiranja osebnih vozil, ureditev otroškega igrišča in družabnega prostora. V socialnem pogledu gre za mlade družine (30 do 40 let) z enim ali dvema otrokoma, nekaj gospodinjev je medgeneracijskih. Stanovalci imajo podoben ekonomsko socialni položaj, ne pa tudi podobne stopnje izobrazbe. Živijo podoben življenjski stil, pretežno družinsko naravnan (Onič 2010).

Četrto obliko socialne skupine tvorijo posamezniki, ki jih povezuje podobno delovanje v prostoru, to je način in kraj zadovoljevanja človekovih potreb (poudarek je na podobnem delovanju v prostoru, ne na socialnih lastnostih!). Izhodišče tega je domneva, da številni posamezniki na podoben način in v podobnih krajih zadovoljujejo svoje potrebe (se oskrbujejo v podobnih trgovinah, so podobno mobilni). Bistveno je delovanje – načini in kraji zadovoljevanja človekovih potreb in, kot temu pravimo v

socialni geografiji, podoben akcijski prostor. Takšna socialna skupina so migranti, grafitarji, kmetovalci. Stanko Pelc je v raziskavi iz leta 1991 ugotavljal pomen socialne skupine dnevnih migrantov za transformacijo podeželja iz ruralne v urbano-industrijsko družbo ter za gospodarske in socialne razmere v občini Domžale. Ugotovil je, da je bila v naseljih, kjer je bilo več dnevnih migrantov, intenzivnost stanovanjske gradnje večja, delež kmečkih in delavsko kmečkih gospodinjestev pa manjši. To govori o gospodarskem pomenu te socialne skupine, ki ji lahko pripišemo pomen generatorja gospodarskih in socialnih odnosov na obravnavanem območju v obravnavanem obdobju (Pelec 1993).

Socialno skupino opredelimo na podlagi analize socialne sestave prebivalcev, pri čimer uporabljamo kvantitativne in kvalitativne podatke. Izbor kriterijev je odvisen od namena analize, od splošnih značilnosti obravnavane populacije in lastnosti prostora, kjer ta živi in deluje. Socialna skupina je lahko (v metodološkem smislu) tip ali razred, kar pomeni, da jo v prvem primeru določajo kvalitativne lastnosti in jih opredelimo vnaprej, v drugem primeru pa kvantitativne lastnosti; opredelimo jih na podlagi porazdelitve podatkovnih vrednosti. Za opredeljevanje socialnih skupin najpogosteje uporabimo enega od naslednjih kazalcev:

- socialni elementi (izobrazba, socialni položaj, družinske razmere),
- demografski elementi (spol, starost, rasa),
- kulturni elementi (vera, način bivanja, življenjski stil, politično prepričanje),
- ekonomski elementi (status, zaslužek),
- prostorski elementi (podoben akcijski prostor, kraj bivanja)

SOCIALNE LASTNOSTI AKTERJEV

Dejali smo, da socialna geografija spoznava, kako ljudje različnih socialnih lastnosti delujejo v prostoru. Katere socialne lastnosti so pri tem relevantne? Ali je mogoče izbrati tiste, ki so odločilne za posameznikovo delovanje v prostoru? Pritrdilen odgovor bi pomenil novo obliko socialnega determinizma, zato je primerneje govoriti o socialnih lastnostih v povezavi s posameznimi oblikami delovanja človeka. Povedano drugače, ni mogoče govoriti o ključnih socialnih lastnostih na splošno, temveč zgolj v kontekstu določenega delovanja. Socialna lastnost je vse, kar je rezultat socializacijskega procesa in bioloških lastnosti človeka. Mnogo jih je, skupaj tvorijo nedeljivo celoto, zato posamezne lastnosti ni mogoče povsem osamiti in obravnavati ločeno. Običajno jih delimo na:

- biološke (spol, obdobje življenja, rasa),
- ekonomske (materialni položaj),
- kulturne (narodnost, veroizpoved, izobrazba),
- druge (življenjski stil, delikventnost, telesna prizadetost, duševna stanja, politična opredeljenost).

Obstaja še vrsta osebnostnih lastnosti, ki jih sicer ni mogoče označiti kot socialne, čeprav odločilno vplivajo na delovanje človeka. Gre za lastnosti kot so samozaupanje, odnos do življenja, samozavest. Zaenkrat jih še ne znamo analitično obdelati in povezati z odločitvami, ki odzvanjajo v prostoru. A Raffestin jih pojmuje kot usedline preteklih

kultur, kar pomeni, da so čvrsto vpete v zavest ljudi in kot take vplivajo na človekovo delovanje (Raffestin 2010).

Prostor in socialne lastnosti niso neodvisne kategorije, temveč druga drugo določajo in pogojujejo, kar smo že omenili. Socialne lastnosti zaznamujejo človekov vsakdan, ustvarjajo socialni prostor, v katerega se preslikavajo socialne vsebine. So posledica in vzrok hkrati. Relevantnost socialnih lastnosti je odvisna od kulturnih razmer in vrednot v družbi, pa tudi od materialnih razmer posameznika in skupnosti. Oboje pomeni, da so socialne lastnosti spremenljive, kar je še razlog več, da jih spoznavamo in dokumentiramo. A pomen in vloga socialnih lastnosti je še eno od nedorečenih področij (socialne) geografije, o katerih veliko vprašanj ni niti zastavljenih, kaj šele odgovorjenih. Pri socialnih lastnostih nas ne zanimajo zgolj kvantitativni podatki o strukturi in položaju, recimo delež brezposelnih, starostna struktura prebivalcev, temveč kako so posamezniki določenih socialnih lastnosti umeščeni v družbo, uprstorjeni v prostoru, kako se socialne lastnosti odražajo v prostoru, kako je skupnost diferencirana glede na posamezno socialno lastnost, kako se pomen socialnih lastnosti spreminja in kako se ta sprememba odraža v bivalnem okolju.

Socialne lastnosti je mogoče razumeti na način, kot jih je obravnaval švicarsko francoski geograf Claude Raffestin. Po njegovem mnenju so to posredniki, mediatorji med človekom in prostorom. Človekovo delovanje je namreč odvisno od socialnih in kulturnih lastnosti, ki so zato ključnega pomena pri nastajanju prostorskih vzorcev, socialnega prostora oziroma, v Raffestinovem besednjaku, teritorialnosti (Raffestin, 2010, 46). Po analogiji z Wittgsteinovim izrekom, da »meje mojega jezika določajo meje mojega sveta«, velja, da tudi meje človekovih mediatorjev (beri: socialnih lastnosti) določajo meje njegovega delovanja in socialnega prostora (ibid, 46). Mediatorji določajo tako zaznavanje prostora, kot delovanje v njem. Pravzaprav vsa razmerja do okolja, tako v skupnosti kot pri posamezniku, slonijo na prenašalcih, na posrednikih. To so lahko znanje, jezik, socialna pravila, tehnični pripomočki, čutila, vse, kar odraža socialna in prostorska razmerja. Socialna in prostorska razmerja ne vključujejo le oseb in objektov, temveč tudi različne oblike posrednikov, kateri vzpostavljajo razmerje subjekt – posrednik – objekt. In v kolikor posredniki omogočajo – vzpostavljajo odnose, lahko nanje tudi vplivajo, jih spreminjajo in omejujejo. Posredniki vplivajo na proces in na rezultat dožemanja okolja. Poleg tega je delovanje posrednikov socialno in prostorsko diferencirano (Spletni vir 4, 18). V bolj kulturnogeografsko naravnani socialni geografiji je nabor mediatorjev še širši, vključuje tudi oblačila (kot odraz družbenih razmer), živila in prehranjevanje (kot odraz naravnih danosti, tradicije, regionalnih posebnosti, pa tudi

globalizacije in multikulturalnosti), opremo stanovanj (kot odraz življenjskega stila, življenjskih vrednot in estetskih meril). V nadaljevanju prikazujemo nekaj socialnih lastnosti in njihovo prostorsko pomembnost.

Spol

Spol je socialna lastnost, ki močno zaznamuje posameznika, njegov družbeni položaj in se posredno kaže tudi v prostoru. Seveda je spol tudi biološka lastnost telesa, saj nič ne določa spola bolj, kakor telo. A takšno stališče je postalo samoumevno šele z razvojem moderne medicine in biologije, v preteklosti pa ni bilo vedno tako. Do renesanse so bile razlike med moškim in žensko socialno, ne pa biološko definirane, piše Michael Meuser (Meuser, 2005, 271). Biološka razlika je bila epifenomen, torej spremljajoč pojav socialne razlike, ki pa je bila primarna. Seveda je obstajal biološki diomorfizem – isti pojav v dveh različnih oblikah, razlikovanje med spoloma je vso zgodovino slonelo na telesnih posebnostih, vendar ne kot dvoje biološko različnih teles, temveč kot različna izrazna oblika enega telesa. Žensko telo je le nepopolna oblika moškega telesa, povzema Meuser iz srednjeveških spisov (Meuser 2005, 272). Moško in žensko telo sta po tem pojmovanju v hierarhičnem, ne pa v bipolnem razmerju. Šele z razvojem moderne medicine se je uveljavilo spoznanje, da je žensko telo drugače strukturirano in zato enakovredno moškemu. A nekaj prvotnega je verjetno ostalo v podzavesti do današnjih dni. Svojestvenost in enakovrednost ženskega telesa iz biološke sfere še ni povsem prodrla v socialno pojmovano razmerje med moškim in ženskim telesom. Biologi pravijo da zato, ker je prav telo ključni znak spola, ta pa je pomemben za ego in za alter, zaradi česar ga je potrebno neprestano izkazovati. Posameznik je tako zase in za druge razvil strategije ravnanja s telesom, s katerimi opozarja na svoj spol (ibid). Podobno kot z ženskim, se v modernem času dogaja z moškim (telesom). V spremenjenih družbenih razmerah se spreminja položaj pripadnikov moškega spola. Oboje, tako neenakovredna obravnava moškega in ženskega telesa, kot izkazovanje spola, je pomembno za socialne odnose in za socialno geografijo, saj se posledice enega in drugega odražajo v prostoru. Pri tem je osrednje vprašanje, ali je telo oziroma spol v biološkem smislu lastnost, ki je povezana s socialnimi razlikami v družbi in v prostoru, ter v kolikšni meri telo oziroma spol sploh določajo socialne in kulturne razmere v določenem okolju. Povedano drugače, v kolikšni meri socialne in družbene razmere vplivajo na delovanje posameznikov različnega spola in ga s tem določajo ter v koliko je spol predmet (razlog) socialnega in kulturnega razlikovanja. Spol je namreč tudi socialna kategorija, kar pomeni, da je razlikovanje med pripadniki obeh spolov socialno in kulturno pogojeno; moški člani skupnosti so marsikje drugače obravnavani kakor ženske članice skupnosti.

Spol pomeni in prinaša pravila, vzorec ravnanja, ali, kot je to označila Simone de Beauvoir, ženska se ne rodi kot ženska, temveč to šele postane. In ker so socialne strukture tudi prostorske strukture, spol kot socialna lastnost in kot oblika socialne neenakosti postane del ustroja prostora. Ob tem je potrebno poudariti, da, ko govorimo o spolu kot socialni lastnosti, imamo v mislih oba spola! Feministični vidik obravnave spola je samo eden od načinov, kako obravnavati to socialno lastnost.

Kot socialna lastnost, spol zadeva tri področja:

- Razlike v delovanju (načinih zadovoljevanja človekovih potreb), ki so posledica spola. Ta se kaže v različnih vlogah, ki jih opravljajo pripadniki enega in drugega spola in izhajajo iz delitve dela v določeni skupnosti, iz vrednotenja dela pa tudi iz predsodkov, ki so zakoreninjeni v posameznih skupnostih. Tovrstna socialna neenakost se kaže na vseh ravneh družbenega življenja in malodane v vseh socialnih skupinah, od družine do nacionalnih skupnosti. V socialni geografiji obstaja veliko prikazov o različnih načinih delovanja spolov. Irena Čeh je pokazala na razlike v rekreacijskih navadah med moškimi in ženskami. Ugotovila je, da se v povprečju moški z rekreacijo ukvarjajo dalj časa, se rekreirajo na krajih, ki so bolj oddaljeni od doma in na način, ki je cenovno zahtevnejši od oblik rekreacije, s katerimi se ukvarjajo ženske (Čeh, 2016). Tudi obstoj poklicev, kjer je zastopanost enega spola številčnejša, je znano dejstvo, podobno kot neenako plačilo za isto delo.
- Predstavljanje spola. Spol oziroma telo je simbolna in materialna kategorija. Prva oznaka pomeni, da so spolu pripisane lastnosti, ki bi ga naj označevale. Del javnega življenja obvladujejo stereotipi, ki ponazarjajo ženski in moški princip delovanja, kot so javno – zasebno, zunaj – znotraj, delo – oddih, racionalno – čustveno, pridobiti – deliti, proizvajati – trošiti, svoboda – omejevanje, in se povezujejo s položajem moških in žensk v družbi (Pain et al, 2001, 122). Podoben stereotip prikazuje moškega kot aktivno, racionalno bitje, sposobno sprejemanja odločitev, ženska pa je čustvena, skrbna. Mimogrede omenimo še drugo pomembno simbolnost telesa, sicer ženskega telesa, čeprav to isto vedno bolj velja tudi za moški spol. Meuser navaja Bourdieua, po katerem je simbol ženske biti povezan s principom (vizualnega) doživljanja, v smislu občudovanja (Meuser 2005, 280). Slednje ima sicer več opraviti z atraktivnostjo kot s fizično stvarnostjo in menda izhaja iz časov, ko so se poroke sklepale »na daljavo« in je bila lepota ena od oznak, poleg drugih lastnosti, kot so plodnost (zdravje), delovnost (delovna spretnosti) in socialni položaj družine (Wastl-Walter 2010, 73). »Women tend to be encouraged

more than men to develop their bodies as object of perception for others», piše Meuser (Meuser 2005, 280). Posledice tega sežejo v koncept telesa (spola), zato govorimo o ženstvenosti in moškosti, ter k dejavnikom in dejavnostim, ki favorizirajo zunanost (moda, kozmetični pripravki, korekcije telesa). Iz tega izhaja materialnost spola, ki se navzven kaže preko materialnih stvari, recimo oblek, vzorcev vedenja in delovanja ter nenazadnje krajev, kjer se pripadniki določenega spola zadržujejo. Tako nastanejo ženski in moški prostori ter predmeti, ki so namenjeni ali jih povezujemo z enim od spolov.

- Diferenciranost prostora po spolu. Različno vrednotenje spola in različno predstavlanje obeh spolov se odraža v diferenciranosti prostora. Danes sicer ne v smislu ločenih in ekskluzivnih moških in ženskih prostorov, kot je to bilo v preteklosti. Ekskluzivni prostori moških so (bili) izraz moči in so namenjeni ohranjanju patriarhalnosti, pravi Wastl-Walter (Wastl-Walter 2010, 38). Obstajajo pa kraji, kjer se zadržuje več pripadnikov določenega spola (npr. nogometni stadion, lepotilni salon) in ustrezajo stereotipnim predstavam o vlogi ženske in moškega.

Iz povedanega lahko oblikujemo naslednja vprašanja, povezana s spolom:

- Kako posamezniki določenega spola delujejo v prostoru?
- Kako se spol odraža (manifestira) v prostoru?
- Kakšne oblike socialne in prostorske neenakosti izhajajo iz spola?

Obdobje življenja

Obdobje življenja ali starost je lastnost, ki izhaja iz biologije telesa in iz življenjskih izkušenj. Običajno je izražena v časovni enoti, najpogosteje v letih, mogoče jo je izraziti tudi opisno, recimo kot otroštvo, mladost, odraslost, starost. Zaradi ločevanja od slednje oznake, je za to socialno lastnost primerneje uporabljati izraz »obdobje življenja«. V različnih obdobjih življenja imamo ljudje različne potrebe, interese in oblike delovanja, zato je starost relevantna socialno-prostorska lastnost. A največkrat so obdobja življenja obravnavana z drugo socialno lastnostjo, redkeje pa sama zase. Spregledan pomen biološke in socialne starosti za delovanje človeka in njegovo pojavljanje v prostoru, opažata tudi Rachel Pain in Peter Hopkins (Pain, Hopkins 2010, 78-79). Ključno je naslednje spoznanje oziroma izhodišče: oblike delovanja, potrebe in socialni prostori, kjer se zadržujejo pripadniki posameznih starostnih skupin prebivalcev, se lahko precej

razlikujejo med seboj in to pri vseh oblikah dejavnosti, od bivanja in dela, do komunikacije in mobilnosti.

Obdobje življenja se nanaša na več vsebinskih področij:

- V biološkem smislu se tekom življenja v človekovem telesu dogodijo velike spremembe. Od prvotne neobglenosti in odvisnosti se telo in zavest razvijeta v avtonomno osebnost, ki je telesno in duhovno aktivna. Zaradi fizioloških sprememb pa postaja z leti telo vse manj odzivno na dražljaje iz okolja, motorična spretnost popušča, vitalne funkcije se upočasnijo. Biološki razvojni cikel spremljajo številni pojavi, povezani z družbenim in prostorskim delovanjem človeka. Oblike delovanja in zadovoljevanja potreb so v različnih obdobjih življenja različne, zato so tudi socialni prostori za otroke drugačni od tistih za starejše. Biološka starost človeka je tudi predmet socialne stigmatizacije in predsodkov, posledica česar je lahko prostorska diferenciacija. Starostno obdobje kot socialna lastnost je povezana s predsodki, pogosto jih podpira tudi javno mnenje in medijska sporočila, predvsem tista rumeno obarvana, ki povečujejo mladost. Telo kot subjekt, ki se spreminja s časom, je zato tudi predmet socialno geografskega spoznavanja.
- V socializacijskem smislu človekov razvoj poteka od popolne odvisnosti od socialnega okolja, preko avtonomne osebnosti v odraslem obdobju, do obdobja, ko postane človek vse manj dojemljiv in prilagodljiv na nove pojave v družbi in okolju. Deloma je to povezano z biološkimi sposobnostmi telesa, deloma pa z naučenimi in privzgojenimi navadami v prejšnjih obdobjih življenja. Socializacija človeka pomeni tudi različne identitete, ki jih posameznik v različnih obdobjih življenja prisvoji. Kažejo se v načinu zadovoljevanja potreb in posredno v socialnem prostoru. Del tega pojava so medgeneracijski odnosi ali medgeneracijsko sodelovanje, potreba po skupnem delovanju in sobivanju različnih generacij. Oblike medgeneracijskega sodelovanja (in razdruževanja) zaenkrat še niso predmet socialnogeografskega spoznavanja, a tema bo vse bolj aktualna, saj se razmerje med aktivnimi in neaktivnimi, med mladimi in starejšimi, dotika različnih družbenih resorjev – zdravstva, izobraževanja, dopolnilnega dela.
- V ekonomskem smislu je z obdobjem življenja povezanih več stvari. V današnji družbi je ena najpomembnejših človekova aktivnost, kar pomeni delo in pridobivanje sredstev za preživljanje. Razmerje med vzdrževanim in aktivnim obdobjem človekovega življenja je pomembna ekonomska kategorija, gledano iz holističnega zornega kota pa tudi znak civilizacijskega razvoja. Znano je, da je

obdobje otroštva v ekonomskem smislu danes veliko daljše, kot je bilo v času industrijskega obdobja, ko so otroci prej zaključili z izobraževanjem in se vključili v proizvodni proces. Aktivno obdobje človeka se podaljšuje tudi v obdobje starosti. Podaljševanje delovne dobe do 67-leta in več je predvsem ekonomski ukrep za vzdržnost pokojninskega sistema, ki pa je manj opravičljiv iz biološkega stališča.

- V kulturnem smislu je v vsakem obdobju življenja človekovo delovanje drugačno, kar je posledica socializacije in moralno etičnih vrednot skupnosti. Z obdobjem življenja se spreminjajo oblike pričakovanega vedenja, oblačenja, govora, posredno tudi krajev, ki jih pripadniki posameznih starostnih skupin obiskujejo. Tudi to vodi v diferenciranost prostora. V različnih obdobjih življenja, pa tudi tekom dneva, se pripadniki različnih starostnih skupin zadržujejo na različnih krajih. Strukturna neenakost po starosti se odraža v prostoru; nekatere starostne kategorije imajo možnost večje izbire, kakor pripadniki drugih starostnih skupin.

Obdobja življenja je mogoče spoznavati iz različnih vidikov: po posebnostih posameznega obdobja življenja, številčnosti, po socialnih vlogah, ki jih posamezniki sprejemajo, po oblikah delovanja in njihovih prostorskih posledicah, ter nenazadnje, po lastnostih socialnih prostorov, ki ob tem nastajajo. Rachel Pain in Peter Hopkins izpostavljata še tri področja, v katerih izstopa obravnavana socialna lastnost, to so medgeneracijskost, povezave z drugimi socialnimi lastnostmi ter biografije (vsakdan) posameznikov iz različnih obdobjih življenja (Pain, Hopkins 2010, 85).

Ob koncu se ponovno dotaknimo pomembnega, a ne odločilnega metodološkega vprašanja, to je klasifikacije obdobjih življenja oziroma starostnih obdobjih. Mnogokrat je dovolj povedna že klasifikacija v tako imenovane velike starostne skupine, kakršne so otroci, mladostniki, mladi, odrasli in starostniki. A klasifikacija je predvsem odvisna od vsebine spoznavanja ter od socialne skupine, s katero imamo opraviti, zato je v konkretnem primeru lahko drugačna. Ob takšnih metodoloških zadregah je potrebno imeti pred očmi namen razvrščanja, saj obe metodi, kakršni sta klasifikacija in tipologija, pomenita poenostavitev kompleksnosti pojava.

Materialni položaj

Materialni položaj je socialna lastnost, ki izhaja iz ekonomske organizacije družbe ter iz ekonomskih razmerij med člani skupnosti. Materialni položaj človeka pomeni možnost dostopa do materialnih dobrin in način razpolaganja z njimi. Oboje namreč prinaša določen način življenja, posebne interese, kraj bivanja, življenjski stil, način in kraje zadovoljevanja (osnovnih človekovih) potreb, pa tudi socialna razmerja do ljudi istega in drugega materialnega položaja, skratka vse, kar se bolj ali manj neposredno nanaša na zadovoljevanje potreb in se odraža v prostoru. Materialni položaj je tudi oblika socialne diferenciranosti, za katero se je uveljavil pojem razred ali socialni sloj. A pojem je zelo širok, pa tudi kazalci, s katerim je definiran, niso enoznačni, saj so se tekom zgodovine večkrat spremenili. Iz zgodovine ekonomske misli Karl Pribram navaja, da so sholastiki razrede utemeljevali na družinskih vezeh in vse do konca srednjega veka je socialni položaj posameznika določal tudi njegov materialni položaj (Pribram 1992, 1173). Šele v novem veku se je to spremenilo – materialni položaj je odslej določal še socialni položaj. A tudi znotraj okvirja materialnosti so se za definiranje družbenega razreda uporabljali različni kazalci. Merkantilisti so ljudi razvrščali glede na njihove poklice, misleč da tisto, kar ljudi ločuje, so ekonomske lastnosti, ki izhajajo iz delitve dela v družbi, s čimer je povezano plačilo oziroma prihodki. Sprva so ljudi v materialnem smislu ločevali na posestnike (lastnike zemlje), industrialce in delavce; s takšno klasifikacijo se povezujejo tudi trije viri dohodkov v kapitalističnem gospodarskem sistemu, in sicer renta, profit in plača. Poleg te se je uporabljala še bolj groba delitev, to je na produktivne in vzdrževane; eni ustvarjajo dohodek, drugi pa so le udeleženi pri njegovem razdeljevanju. Pod vplivom socialnih idej se je v 19. stoletju pričel uporabljati osebni dohodek kot merilo materialnega položaja. Hkrati je ideja razreda (družbenega sloja) postala vse bolj razširjena oblika prikazovanja socialne stratifikacije družbe. Po pojmovanju iz 19. stoletja, je razred skupina ljudi, ki posedujejo podobne ekonomske dobrine, ki vplivajo na način življenja. Materialne dobrine in poklic sta bila glavna kriterija za oblikovanje razredov, kot izhaja iz dveh prevladujočih pogledov na družbene razmere v 19. stoletju. Po nauku Karla Marxa, je razred posledica lastnine produkcijskih sredstev, zato obstajata v družbi dva osnovna razreda, razred lastnikov in razred uporabnikov proizvodnih sredstev. Max Weber, sociolog, pa je nastanek razredov pripisoval usposobljenosti (poklicu) posameznika, (družbenemu) ugledu posameznika ali njegovega poklica ter družbeni skupini, ki ji posameznik pripada (na primer verski skupini, poklicnemu društvu, interesnem združenju). Razred je od začetka 20. stoletja uveljavljen način prikazovanja ustroja družbe in kazalec socialno ekonomskih lastnosti posameznika. Delitev ljudi v razrede sicer ne pomeni, da prehodi iz enega v drugi razred

niso možni. Za razliko od nekaterih drugih oblik socialnega razlikovanja (na primer indijske kaste), je razred odprta skupina, iz katere je sicer mogožno prestopiti, čeprav to uspe le redkim. Pripadnost razredu določajo višina osebnih dohodkov, lastništvo materialnih dobrin, na primer nepremičnin, posredno tudi stopnja izobrazbe. Za socialno geografijo je pomembno, da pripadniki istega razreda živijo v podobnih razmerah, razmerah, ki omogočajo podobno delovanje, uporabljajo podobne materialne dobrine ter gojijo podobne socialne in kulturne odnose. Pierre Bourdieu je takšno pojmovanje razreda dopolnil še z lastnostmi, ki se nanašajo na življenjski stil oziroma na način življenja (Bourdieu 1982, 146). A pripadnost razredu v današnji družbi ni več ključna ekonomska lastnost posameznika. Kot ugotavlja Doreen Massey, materialni položaj posameznika sicer še vedno pomembno zaznamuje njegovo življenje in delovanje v prostoru (Massey 1984b, 39), saj ga sili v nenehno soočanje pričakovanj in želja z realnimi možnostmi. A družba je tudi v ekonomskem pogledu postala zelo heterogena in diferencirana, zato je pojavnih oblik socialne slojevitosti (nekdanjih razredov) veliko več, kot jih je bilo pred sto leti. Zaradi širokih možnosti izobraževanja in odprtega trga »delovne sile«, so se razredne in socialne razlike v tistem delu, ki se nanaša na kvantitativne lastnosti, kot so spol, narodnost, rasa ali na osnovne dobrine, zmanjšale, v drugem delu, tistem, v katerem je bolj izpostavljena kvaliteta dobrin (na primer hrana, bivanje, obleke), pa močno povečale. Hkrati je postal materialni položaj manj stalen in veliko bolj spremenljiv, saj se pri nekaterih poklicih hitro in radikalno spreminja. Primeren kazalec materialnega položaja je zato osebni dohodek in premoženje, ki ga posameznik poseduje, ne pa velika socialna skupina, kakršna je razred, opredeljena na podlagi več vhodnih podatkov.

Materialni položaj posameznika je odraz in izvor družbene neenakosti. V tem kontekstu je upoštevanja vrednih veliko tem, ki se nanašajo na oblike zadovoljevanja posameznikovih potreb v povezavi z materialnim stanjem, na velikost in značilnosti socialnega prostora kjer posamezniki delujejo, na vrsto materialnih stvari, ki jih uporabljajo, pa tudi na povezanost materialnega položaja z drugimi socialnimi lastnostmi, posebej v kontekstu prostorskih razmer oziroma razlik. Materialni položaj ponazarja tesno povezanost med gospodarstvom, družbo in prostorom. Socialni odnosi med ljudmi temeljijo tudi na materialnih stvareh, s katerimi izražamo povezanost in skrb za preživetje. Vsak posameznik potrebuje vsaj minimum materialnih stvari, recimo streho nad glavo in osnovne potrebščine za preživetje. Tesne vezi med ljudmi nastajajo in krepijo tudi materialne stvari, ki jih ti uporabljajo. Izraža in utrjuje se tudi s kraji, ki s tem pridobivajo poseben pomen, in obratno, skrhani ali prekinjeni odnosi med ljudmi povzročijo, da tudi kraji izgubijo nekdanji posebni pomen, a tudi, da se okrepijo

sentimentalne in čustvene vezi s kraji in stvarmi, ki so nekoč predstavljali del tesnih socialnih povezav. Čeprav je obravnavana socialna lastnost zreducirana na en sam kazalec (osebni dohodek), oziroma dva (premoženje), razvrščanje v kategorije zaradi tega ni enostavnejše. Vprašanje števila razredov, velikost razredov in izhodišča zanje, ostaja odprto za več možnosti. Materialni položaj je namreč relativna oznaka, odvisna od družbenih razmer, v katerem ga ugotavljamo. Zagotovo je v naših razmerah referenčna točka minimalni osebni dohodek, nadaljnja delitev pa je odvisna od socialne skupine, s katero imamo opraviti.

Rasa

Pojem rasa označuje skupine ljudi, ki živijo oziroma izhajajo iz zaključenega dela zemeljskega površja in se po nekaterih telesnih lastnostih razlikujejo od drugih. Razlike niso biološke, temveč fiziognomske, razlikujejo se po barvi kože, barvi las, po očeh ali po konstituciji telesa. Te razlike so posledica naravnih in kulturnih razmer v okolju, od koder skupina ljudi izhaja ter evolucijskih posebnosti. Izvor pojma sega v obdobje po odkritju Amerike ter v obdobje preseljevanja temnopoltih Afričanov na suženjsko delo na drugo stran Atlantika. Stuart Hall začetek tega pojava slikovito opisuje: »Ko so se Evropejci pred petsto leti prvič srečali z ljudmi in kulturo Novega sveta, si niso zastavljali vprašanj kot: »Si ti sin in brat, si ti hčerka in sestra?«, temveč: »So to pravi ljudje, takšni kot mi? Ali so izrodek nekega drugega stvarjenja?« (Hall 2017, 9). Prvotna nevednost, morda zaslepljenost, morda težnja po moči in koristoljubju, se je povezala v sistem, ki je, gledano iz znanstvenega vidika, slonel na napaki in na laži, a je zaznamoval način mišljenja in razumevanja sveta, ki še danes ni izkoreninjen. Močno se je zasedral v podzavest ljudi tudi ob pomoči znanosti, ki je poskušala razlike »znanstveno« ovrednotiti in dokazati (na podlagi velikosti lobanje, strukture las), in v družbenem sistemu, ki je te razlike ustvarjal in jih izrabljal. In dokler bodo ljudje te razlike zaznavali in si napačno razlagali, kaj dejansko pomenijo in od kod izvirajo, bo ideja (zaslepljenost) o rasah živela naprej. Vsi poskusi utemeljiti rase na znanstveni način, upoštevaje biološke, fiziognomske in genetske lastnosti, so se izkazali za neutemeljene in nevzdržne (Hall 2017, 32). Zato število ras ni določeno, najpogosteje se pojavlja število med tri in pet (Fuchs 2003, 51), niti niso objektivno in na primerljiv način prikazane značilnosti posamezne rase. Rasa je produkt specifičnih socialnih in zgodovinskih razmer. Postala je orodje, način za ustvarjanje hierarhije med ljudmi, ta pa proizvaja razlike. Takšna družbena hierarhija oziroma klasifikacija ljudi je služila za ekonomsko izkoriščanje, zatiranje ali vsaj poseben odnos »do drugih, drugačnih«. Pa tudi za utrjevanje ekonomske in politične moči nosilcev te ideologije. Brigitte Fuchs v tem kontekstu

navaja v prvi vrsti kolonializem, pa tudi patriarhat kot družbeni sistem, ki je ustvarjal in temeljil na tovrstnih razlikah, ne le napram »drugačnim« temveč tudi napram pripadnicam ženskega spola (Fuchs 2003, 50-52). Ob dvojni morali, kar je ena od značilnosti družbenega sistema iz 19. in začetka 20. stoletja, so se ta nasprotja poglobljala do te mere, da, ponovno se sklicujemo na Halla, je bilo drugačno pojmovanje družbenih skupnosti in njihovih življenjskih navad, vnaprej definirano in zamejeno (Hall 2017, 21). Bela barva kože je v vsakdanjem življenju pomenila nekaj drugega, več vrednega, kakor temna. Oči pogosto vidijo nekaj, česar um ne more dojeti, in ta »vzporedna svetova« sta od nekdaj in še danes živita drug ob drugem. Neenak socialni položaj članov skupnosti se odraža tudi v prostoru, v oblikah delovanja in prostorskih vzorcih, ki ob tem nastajajo. Ta socialna lastnost ljudi po eni strani razdvaja, kar je lahko vzrok različnih oblik socialno prostorske diferenciacije. Lahko pa se kaže v drugačnih oblikah delovanja in zadovoljevanja osnovnih potreb, posledica česar so novi prostorski vzorci in socialni prostor nasploh.

Kot rečeno, predsodki o ljudeh druge barve kože še niso izkoreninjeni. Zaradi svoje »drugačnosti« so ti ljudje pogosto deležni drugačnega odnosa, kot pripadniki večinske skupnosti. Zato je ta socialna lastnost relevantna tudi v socialni geografiji. A ne zgolj v smislu »živeti s to razliko«, jo potrjevati in prikazovati na različnih primerih in kontekstih, temveč predvsem pokazati, kako se spreminja odnos do teh razlik in kaj spreminjanje odnosa zavira oziroma pospešuje (Hall 2017, 20). Ker gre za predsodek, ga je potrebno tako tudi obravnavati. Predvsem je potrebno biološke razlike videti le kot eno od razlik, po katerih se ljudje razlikujemo.

Narodnost

Narodnost je, podobno kot rasa, socialna in zgodovinska kategorija. Pojavila se je že v 13. stoletju, ko se je nanašala na ljudi, ki so živeli na skupnem teritoriju, a je šele v 19. stoletju pridobila pomen, kakršnega ima danes. V vmesnem času je ljudi določevala verska pripadnost ter socialni položaj, kot to opisuje Norbert Elias (Elias 2000). Oznako narodnost lahko razumemo na tri načine: 1. pomeni pripadnost narodu, ta pa je aktiven subjekt zgodovine. 2. narodnost pomeni pripadnost posameznika skupini, ki jo definira isti jezik. 3. narodnost pomeni etično vrednoto, ki temelji na pripadnosti skupnosti, zvestobi in podobnih domoljubnih čustvih. Jernej Zupančič izpostavlja naslednje lastnosti naroda: »skupno poreklo, jezikovno-kulturne značilnosti, zavest, zgodovinski razvoj, miti in ozemlje« (Zupančič 2013, 136). Pojem narodnost je rezultat nastanka nacionalnih držav, kar je spodbudilo številne ljudi, da so se politično aktivirali, se uprli

podrejenosti in neenakopravnemu položaju, ob hkratnem zagotovitvi o ekonomski in politični varnosti svojih državljanov, pripadnikov iste narodnosti. Narodnost gradi na občutku lojalnosti posameznika skupnosti skozi enakost, ta pa pomeni biti deležen družbene moči ali vsaj posebnega položaja napram pripadnikom druge narodnosti. Zato je narodnost tudi sredstvo za razvrščanje ljudi, oziroma za vključevanje in izključevanje. Oplaja se iz strahu pred »tujci«, pred neznanim in drugačnim. V tem smislu je prostorsko relevantna; lahko je vzrok socialno-prostorski diferenciaciji, socialnih in prostorskih konfliktov in družbene neenakosti. Pripadnike različnih narodnosti definirajo tudi kulturne lastnosti, običaji, vrednote in način življenja. V tem delu je lahko narodnost vzrok posebnim oblikam delovanja v prostoru, ki je drugačen od delovanja večine. Relevantna vprašanja, povezana s to socialno lastnostjo so:

- Kako pripadniki manjšinskega naroda delujejo v prostoru v primerjavi s pripadniki večinskega naroda?
- Kakšne so oblike socialno prostorske diferenciacije manjšinskega naroda?
- Kako se spreminjajo odnosi med večinskim narodom in drugimi narodnostmi?

Pojavlja se tudi pojem etnija oziroma etnična skupnost, s katerim označujemo skupino ljudi, ki živijo na zaključenem teritoriju, imajo veliko skupnih značilnosti, kakršne pripisujemo narodu, a niso organizirani v višjo upravno obliko, recimo državo (glej tudi Zupančič 2013, 135). Etnična skupnost v Sloveniji so Romi.

Veroizpoved

Veroizpoved je posebna socialna lastnost, ki označuje človekovo duhovno in etično orientacijo. Kot piše Jan Makarovič, je religija oblika »samozavedanja človeka« (Makarovič 1986, 147). Ni takšna ali drugačna razlaga zunanjega sveta, temveč način, kako se človek prikazuje samemu sebi. Samozavedanje namreč pomeni osmislitev, stanje, ko človek najde smisel samega sebe oziroma smisel svojega življenja. Religija mu je pri tem v pomoč, saj večinoma ponuja osnovno življenjsko orientacijo, kako živeti in kako delovati. In to je skupno vsem religijam. Religiozne predstave ljudi seveda niso odvisne samo od njih samih, temveč od splošnih družbenih razmer, v katerih živijo. Makarovič zato pravi, da je religija projekcija družbene skupine, ki ji človek pripada (ibid, 152). Religija je družbeni pojav, ki se dotika vsakega člana skupnosti. Slednje je potrebno razumeti tako, da »družba sestoji iz posameznikov in iz individualnih zavesti; če naj se v posameznikih oblikuje zavest skupne pripadnosti, morajo najprej nekako komunicirati med seboj.« (Makarovič, 152). Komunicirajo pa lahko samo preko

zunanjih simbolov in preko zunanjega medija, recimo nauka ali pisane besede. Zato se v vseh religijah pojavljajo »svete« knjige, prostori, objekti, predmeti, običaji, ki simbolizirajo versko prepričanje. V daljni preteklosti je bil pomen religije veliko večji, pravzaprav je bila religija osredje vsake skupnosti. Od renesanse dalje pa se je pomen religije pričel zmanjševati, najprej v upravi, znanosti, umetnosti, v izobraževanju, proces sekularizacije pa je v 19., še bolj pa v 20. stoletju dosegel tudi vernike. Kot piše Knoblauch, pojav sekularizacije vključuje tri oblike: (Knoblauch 2009, 16)

- Zmanjševanje števila verujočih. Vedno manj ljudi zahaja v cerkev in vedno manj jih pozna cerkveno liturgijo.
- Diferenciacija religije in religioznosti. Religioznost se ni povsem umaknila iz zasebnega in javnega življenja. Še zmeraj je v različnih oblikah prisotna v družbi, zato je primerneje govoriti o diferenciranosti religioznosti. Na nekaterih področjih se vloga cerkve krepi, recimo na področju filantropije (Karitas), izobraževanja (škofijske gimnazije in vrtci), kulturnega delovanja (pevske zbori).
- Spreminjanje religije. Zaupanje v uradne religije se je s pojavom individualizma precej zmanjšalo. A nadomestile so ga druge oblike religioznosti. Ena takih je spiritualnost, duhovnost, ki pomeni svojstveno obliko prilagajanja religioznosti urbanemu načinu življenja in širjenje med nove privrženice, dotedanje nevernike. (Knoblauch 2009, 41). Religija prehaja tudi v druge dele življenja, le z drugačnimi simboli in motivi. Spremenila se je tudi stopnja religioznosti. Veliko vernikov je svoje versko življenje skrčilo na praznike in na posebne dogodke. Uveljavila se je različna stopnja religioznosti, od tiste, ki jo določa goreča privrženost veri, do druge, ko je vera prakticerana zgolj občasno in v povezavi z določenimi dogodki.

Kakorkoli, verovanje določa vključenost v okvire dnevnega in letnega ritma vedenja pri različnih opravilih, od prehranjevanja, obleke, do odnosov med ljudmi, piše Jernej Zupančič (Zupančič 2013, 72). V socialni geografiji ne gre za ugotavljanje razlik med verujočimi in neverujočimi, temveč za odkrivanje oblik delovanja, ki so posledica določene veroizpovedi ali verskega prepričanja, pa tudi socialnih lastnosti verujočih. Spoznati želimo, kako versko prepričanje usmerja delovanje ljudi, pri čimer izhajamo iz socialnih lastnosti in okolja, v katerem verujoči živi in deluje.

Izobrazba

Danes je znanje podlaga in pogoj za človekovo delovanje. V primerjavi s preteklim obdobjem, se je pomen znanja močno povečal, a povečal se je tudi pomen izobrazbe. Znanje je vir, dobrina, sposobnost in usposobljenost za delovanje ter odzivanje na življenjske situacije, izobrazba pa je formalno dokazilo o uspešno opravljenem izobraževanju. Oboje, znanje in izobrazba sta pomembni socialni lastnosti. Prva je ključnega pomena za človekovo osveščeno in delovanje, druga za njegov socialni položaj in, velikokrat, za njegovo materialno stanje. Čeprav je znanje vsebinsko pomembnejša lastnost, pri spoznavanju pogosteje upoštevamo izobrazbo. Slednja je namreč merljiva in dokazljiva, znanje pa je kvalitativni pojem, pri katerem gre za sposobnost učinkovitega soočanja s problemi in reševanja problemov, kar ni vedno povezano s formalno izobrazbo. Tako je oblik znanja več, Meusburger navaja tri skupine: (Meusburger 1998, 60)

- spretnosti, ki vključujejo praktična znanja, namenjena delovanju človeka navzven, v skupnosti,
- razgledanost, to znanje gradi človekovo osebnost in njegovo obzorje, vključuje pa različne vidike družbene pojavnosti,
- duhovnost, je znanje, ki določa človekov svetovni nazor, njegove vrednote, pa tudi sposobnost vživljanja v različne življenjske situacije drugih ljudi.

Med številnimi klasifikacijami tega kompleksnega pojma, navajamo še eno, ki bolj kot formalno znanje izpostavlja neformalno znanje: (ibid, 61)

- praktično znanje (practical knowkedge), uporabno je pri soočanju z vsakodnevnimi situacijami v zasebnem in poklicnem življenju,
- intelektualno znanje (intellectual knowledge), je rezultat formalnega izobraževanja in zanimanja posameznika,
- družabno znanje (small talk and pastime knowledge), gre za znanje, ki zadovoljuje neintelektualne, družabne potrebe človeka po tem, kako komunicirati z drugimi,
- duhovno znanje (spiritual knowledge), nanaša se na človekovo duhovnost,
- neželjeno (nenačrtno) znanje (unwanted knowledge), je tisto, katerega je posameznik pridobil nehote, mimogrede in ne služi posebnemu zanimanju.

Znanje pridobimo tekom formalnega in neformalnega izobraževanja. Ob tem predpostavljamo, da je v procesu oblikovanja človekove osebnosti, za kar pri izobraževanju gre, posameznik postal osebnostno in socialno bolj osveščen, zrel, in bo zato tudi deloval temu primerno. Hkrati je izobrazba povezana z usposobljenostjo za določeno delo, slednje je povezano z družbenim položajem in vrednotenjem dela, s tem pa je povezano plačilo. V tem smislu je izobrazba povezana z materialnim položajem. Poleg tega izobrazba prinaša družbeni vpliv, moč, gospostvo, kar vse so dejavniki, ki določajo način delovanja posameznika in so hkrati elementi socialne diferenciacije. Vendar pri izobrazbi ni relevantna zgolj dosežena stopnja izobrazbe, v detajlnih socialnogeografskih analizah, na primer pri biografskih prikazih, je pomembna tudi vrsta izobrazbe, na primer družboslovna, tehnična, humanistična, naravoslovna. S tem so povezani poklici, deloma tudi življenjski stil posameznika. A izobrazba sama še ne pomeni, da bodo bolj izobraženi ljudje zunaj svojega poklica delovali drugače in boljše, kot manj izobraženi (Meusburger 1998, 207). Pomen neformalnega znanja je v številnih primerih ekvivalenten formalni izobrazbi. V pogledu izobrazbe in delovanja človeka je pomembnejše, da so z višjo izobrazbo običajno povezani višji prihodki, boljši materialni položaj pa je dejavnik socialne in prostorske diferenciacije.

V socialni geografiji izobrazbo običajno prikazujemo z doseženo najvišjo izobrazbo, recimo: osnovnošolska, srednje-, višje- in visokošolska izobrazba, čeprav so možne tudi drugačne klasifikacije. Že omenjena izobrazba tehnične, humanistične in družboslovne smeri je bolj vsebinska, ni pa povezana z materialnim položajem. V biografskih prikazih sta obe vrsti izobrazbe povedni, zato ju tudi izpostavljamo.

Formalno izobraževanje se odvija v institucijah za izobraževanje in vodi do priznanih diplom in kvalifikacij. Neformalno izobraževanje pomeni pridobivanje različnih spretnosti, socialnih veščin, neformalnih znanj, blizu je pojem vseživljenjsko učenje. Poteka lahko v obliki vodenih tečajev in usposabljanj, ali pa se posameznik izobražuje sam. Neformalno izobrazbo je mogoče presojati samo na podlagi konkretnega dela ali izdelka, zato redkeje na ta način označujemo ljudi. Obstaja še priložnostno učenje, ki pomeni nenačrtovano branje knjig, spontano pridobivanje najrazličnejšega znanja, zaradi katerega posameznik lahko deluje v prostoru drugače, kot bi sicer. Dobršen del znanja pridobimo v procesu socializacije. Iz tega izhaja velik pomen socialnega okolja, v katerem posameznik odrašča, živi in deluje. Tudi v tem smislu je znanje predmet socialno prostorskega razlikovanja. Ta socialna lastnost močno zaznamuje delovanje človeka, zato jo pogosto upoštevamo kot spremenljivko pri vseh oblikah delovanja, od

socialnih lastnosti pa so relevantna razmerja z materialnim položajem, spolom, raso in nacionalno pripadnostjo.

Življenjski stil

Življenjski stil je kazalnik vedenjskih navad in običajev, ki izvirajo iz posameznikovih nazorov, vrednot, socialnih lastnosti in materialnega položaja. Benno Werlen je življenjski stil označil kot osrednji izraz posameznikove kulture (Werlen 2010, 63). Osnovna ideja tega pojma izvira iz razlik med osebnostnimi lastnostmi posameznikov in s tem povezanimi različnimi načini življenja oziroma delovanja v prostoru. Z vse večjo individualizacijo družbe, se je socialna heterogenost močno povečala, zato z nekdanjimi družbenimi razredi vedno in povsod ni več mogoče ustrezno prikazati raznolikosti socialne sestave prebivalcev. Življenjski stil odpravlja to pomanjkljivost, saj ni povezan z ekonomskimi (družbenimi) razredi, temveč z razpoložljivimi resursi, ki jih posameznik uporabi, izkoristi, ali pa tudi ne. Natančneje, življenjski stil je povezan s predmeti in aktivnostmi, ki so nastali ob razpolaganju z viri ter s celovito vrednostno orientacijo, ki iz tega izhaja (Otte 2008, 77). Zato pomeni življenjski stil »relativno stabilen, celovit in rutiniran način delovanja človeka« (Burzan 2005, 105). Vključuje vrsto lastnosti, ki označujejo način življenja, razumevanje in ravnanje v vsakodnevni življenjskih situacijah. Življenjski stil je konglomerat, sestavljen iz vrednot, ki jih je človek pridobil v procesu socializacije ter oblik ravnanja, ki posameznika vodijo v vsakodnevni socialnih odnosih (Richter 2005, 113).

O tem, koliko je življenjski stil podedovana, koliko pa pridobljena lastnost, obstajajo različna mnenja. Bolj razširjeno je tisto ki pravi, da je življenjski stil znotraj določene socialne pozicije stvar osebne izbire, zato ga je možno spreminjati in prilagajati. Izbira sicer ni povsem prosta, ker je odvisna od objektivnih (npr. materialnih možnosti in dostopnosti dobrin), pa tudi od subjektivnih okoliščin (npr. osveščenosti, sistema vrednot, okusa in še kakšne osebne lastnosti). Hkrati so, gledano iz širše družbene perspektive, stvari precej determinirane z družbenimi razmerami in ekonomskimi zakonitostmi, kar zelo omejuje možnosti izbire pripadnikov določenega socialnega položaja. Kot pravi Bourdieu, »zveza med socialnim položajem in življenjskim stilom ni niti deterministična, niti mehanična« (Bourdieu 1982, cit. po Burzan 2005 :143). To pomeni, da obstaja tudi znotraj materialnih omejitev določena možnost izbire, zaradi katerih se življenjski stili posameznikov istega socialnega sloja razlikujejo med seboj. Življenjski stil je povezan z materialnim, socialnim in kulturnim kapitalom, kar smo že omenili. Življenjski stil je lahko celovita socialna oznaka in lastnost posameznika, saj je

opredeljen na podlagi več kazalcev. Gunnar Otte navaja, da življenjski stil najbolj določajo materialni položaj, izobrazba, obdobje življenja (starost) in spol, čeprav hkrati dodaja, da je izbor kazalcev povezan z namenom opredeljevanja (Otte 2008, 20, 25). Življenjski stil je namreč lahko »neodvisna« spremenljivka, s katero ugotavljamo strukturiranost družbe. Drugi način prikazovanja življenjskega stila je tematski način, pri katerem upoštevamo samo izbrane socialne lastnosti posameznika, tiste, ki se najbolj navezujejo na obravnavano temo. Tako pri spoznavanju življenjskega stila glede mobilnosti upoštevamo zgolj starost, kraj bivanja, poklic in lastništvo motornega vozila, saj predpostavljamo, da navedene lastnosti vplivajo na oblike mobilnosti. V tem primeru je življenjski stil »odvisna« spremenljivka. Kot socialna lastnost se življenjski stil praviloma nanaša na posameznika, čeprav ga je mogoče posplošiti na množico ljudi, recimo na člane gospodinjstva ali na večjo socialno skupino. V socialni geografiji z življenjskim stilom praviloma spoznavamo delovanje večje skupine ljudi, pri čimer izhajamo iz posameznika, v nadaljevanju pa spoznanja združujemo in jih pripisujemo socialno raznoliki množici.

Življenjski stil je sredstvo za strukturiranje skupine posameznikov ter sredstvo za prikazovanje socialnih razlik oziroma socialne heterogenosti. Pri tem si zastavljamo vprašanja o povezavi med življenjskim stilom in oblikami delovanja posameznika, o prostorskih razsežnostih življenjskih stilov in o povezavah med življenjskim stilom in izbranimi socialnimi lastnostmi (recimo spolom, obdobjem življenja, materialnim položajem, nacionalno in versko pripadnostjo).

Poleg naštetih, obstaja še več socialnih lastnosti, ki človeka zaznamujejo in vplivajo na njegovo delovanje v prostoru. Ena takih je telesna prizadetost ter gibalna oviranost. Telesna in duševna prizadetost je vir socialne diferenciacije, tudi marginalizacije (slabovidni, invalidi, gluhonemi).

Slika: Opozorilo: odsev v steklu je lahko spačen zaradi socialno konstruiranega pojma lepota.

Vir: prirejeno po <https://www.iliketoquote.com/warning-reflections-in-this-mirror-may-be-distorted-by-socially-constructed-ideas-of-beauty/>

Doživljanje in delovanje v prostoru je socialno in kulturno pogojeno.

OSNOVNE ČLOVEKOVE DEJAVNOSTI

Socialna geografija spoznava, kako ljudje (posamezniki in socialne skupine) različnih socialnih lastnosti delujejo v prostoru in kakšni (prostorski) vzorci pri tem nastajajo. Ob tem je potrebno pojasniti, za kakšno vrsto delovanja gre, katero delovanje je predmet socialnogeografskega spoznavanja, kaj sploh razumemo pod tem pojmom? V splošnem pomeni delovanje človekovo aktivnost, ki poteka zavedno ali nezavedno in obsega tako odzivanje na dražljaje iz okolja kot uresničevanje (izpolnjevanje) ciljev, ki si jih posameznik zastavlja. Pomeni aktivnost, ki je v veliki meri namenjena zadovoljevanju potreb, ob čimer posameznik praviloma vstopa v socialne odnose z drugimi. Tako pojmovano delovanje je za socialno geografijo preširoko in premalo natančno. Kajti v socialni geografiji ni relevantno katerokoli delovanje, temveč samo tisto, s katerim zadovoljujemo potrebe, ki jih ima vsak človek in katerih zadovoljevanje je razvidno v prostoru. Ob tem predpostavljamo, da za opravljanje dejavnosti, ki so povezane s temeljnimi človekovimi potrebami, obstajajo tudi prostori, ki so temu namenjeni in kjer to lahko počnemo. Prostorski vzorec, ki ob zadovoljevanju osnovnih potreb nastaja, je odraz potreb, navad, življenjskega stila posameznika oziroma socialne skupine in v tem je geografska relevantnost tega pojava. Dodajmo še odgovor na vprašanje, kako potrebe nastajajo in katere potrebe sploh uravnavajo človekovo življenje. V zapisu o behaviorizmu smo omenili, da človekovo delovanje usmerjajo dražljaji iz okolja na katere se odziva in tako deluje. Vendar psihologi dodajajo, da so enako pomembne tudi potrebe, ki jih človek mora potešiti. Z besedo »potreb« označujemo vsa stanja, ki vzbujajo delovanje v smeri potešitve tega. (Ittelson et all 1977, 114). Nekatere potrebe so biološkega značaja, druge ekonomskega, socialnega in še bi lahko naštevali. Oboje,

zadovoljevanje potreb in odzivanje na dražljaje, izzove delovanje človeka. Seveda se zadeva ne konča z delovanjem. Človek je namreč kognitivno bitje, počne veliko več kot le sliši, vidi, otipa, govori, občuti. Okolje doživlja, ga interpretira, povzema izkušnje, ga vrednoti, ga načrtuje. Vsa ta spoznavna orodja omogočajo, da zbira izkušnje iz preteklosti, razmišlja o sedanjosti in se ozira v bodočnost. Iz tega nastaja »poezija« človekovega delovanja, kot je to duhovito označil Ittelson, ko notranji svet besed, predstav, idej, občutij, nadgradi z zunanjim delovanjem v obliko, velikost, objekte, gibanje, strukturo in druge lastnosti realnega sveta (Ittelson et al 1977, 116).

Nazaj k delovanju: beseda delovanje pomeni vsako zavestno in namensko (ciljno naravnano) aktivnost posameznika (Werlen 2000, 313), ki ni posledica prisile ali zunanjih vzrokov, temveč posameznikove osebne odločitve. Človekovo delovanje in s tem povezane dejavnosti so v geografiji sicer pogosta tema. V klasični geografiji je prevladovalo mnenje, da je relevantno tisto delovanje, ki izvira iz sobivanja v skupnosti ter tisto, s katerimi človek spreminja naravo. Hans Bobek je tako izpostavljal predvsem ekonomsko delovanje človeka (tisto, s katerim je zagotavljal svojo eksistenco) in na podlagi tega ločil več vrst skupnosti, ki se med seboj razlikujejo po vrsti delovanja: (Werlen 2000, 129)

- nabiralci,
- ribiči in poljedelci, lovci, nomadi,
- agrarne skupnosti,
- uradniki in delavci rentnega kapitalizma,
- delavci produktivnega kapitalizma

Poleg tega je svoj pogled na (socialno) geografijo gradil tudi na dejavnostih, imenoval jih je socialne funkcije, ob katerih nastaja pokrajina (Bobek 1969, 50). Opredelil je naslednje:

- biosocialne funkcije (izbor in ohranjanje rastlinskih in živalskih vrst),
- oikosocialne funkcije (zagotavljanje preživetja),
- politične funkcije (opravičevanje in potrjevanje lastne veljave),
- toposocialne funkcije (urejanje naselij in bivališč),
- migrosocialne funkcije (selitve, preseljevanje),
- kulturne funkcije (vzpostavljanje-oblikovanje kulturne pokrajine).

Nabor funkcij je iz leta 1948 in je za današnji besednjak nekoliko nenavaden. Želimo pa pokazati, da ideja o dejavnostih in funkcijah ni nova, le da se je skozi čas vse bolj konkretizirala. V začetku 20. stoletja, ko so se v družbi pričele pojavljati funkcionalistične in pozitivistične ideje, je bila zamisel o človekovih dejavnostih vključena tudi v načrtovanje mest; prostorske ureditve bi naj upoštevale in bile prilagojene osnovnim dejavnostim človeka. Prepoznane so bile štiri temeljne dejavnosti: bivanje, delo, preživljanje prostega časa in udeležba v prometu. Mimogrede, ideja temeljnih človekovih dejavnosti je bila vključena v ključni dokument o urejanju mest tistega časa, v tako imenovano Atensko listino iz leta 1927. Zamisel o temeljnih človekovih dejavnostih je postala izhodišče pri prostorskem načrtovanju, le da je bila imenovana »coning« ali teorija namenske rabe zemljišč. Omeniti je potrebno še druga razmišljanja o temeljnih človekovih dejavnostih oziroma temeljnih človekovih potrebah. Psiholog Glasser je opredelil naslednje osnovne potrebe človeka: po preživetju, po moči, po pripadnosti, po zabavi in igri ter po svobodi. Te potrebe se sicer ne odražajo neposredno v prostoru, posredno pa vplivajo na obliko nekaterih fizičnih struktur v bivalnem okolju (na primer potreba po moči in po pripadnosti). Podobno velja za temeljne potrebe, kakršne je v 80-tih letih opredelil Piperek, le da so prilagojene oblikovanju bivalnega okolja (po Moewes, 1980, 40). Opredeljene so tiste, ki bi jim morala ustrezati ureditev stanovanjskih sosek:

- zavetje in varnost,
- stabilnost,
- neodvisnost (samostojnost),
- stik z okoljem,
- gibanje,
- ustroj in orientacija,
- dimenzioniranje,
- razpoložljivost dejavnosti,
- povezanost z naravo,
- razgled in naravna svetloba,
- čistoča,
- poklicanost, motiviranost.

Seveda je mogoče podvomiti v relevantnost opredeljenih potreb, saj so nekatere posledica kulturnih okoliščin, ne pa bioloških. A vendar, nabor kaže na raznovrstnost človekovih potreb ter smiselnost njihove uporabe.

Geografi, zbrani v Münchenski šoli socialne geografije, ki jo je vodil Karl Ruppert, so v sedemdesetih letih izpostavili dejavnosti, ki so bližje značilnostim urbane družbe. Izbrali so takšne, ki jih opravlja vsak človek, saj so temeljnega pomena za njegov obstoj, nedvisno od socialnega stanu, kraja bivanja in časa, zato pogosto naletimo tudi na poimenovanje „osnovne človekove potrebe“. Te dejavnosti so (Ruppert et all. 1981, 89): bivanje, delo, oskrba, izobraževanje, rekreacija in komunikacija. Med njimi ni hierarhije, vse so enako pomembne. Opređeljene dejavnosti odgovarjajo štirim kriterijem, ki so iz vidika funkcionalnistične in pozitivistične paradigme pomembne za človekovo delovanje nasploh. Ti kriteriji so: (po Werlen 2000, 175)

- dejavnost vključuje vse ljudi, neodvisno od njihovih socialnih in kulturnih lastnosti,
- biti mora prostorsko in časovno merljiva, kar pomeni, da je mogoče opredeliti kraj in čas, ko jo posameznik izvaja,
- hkrati je mogoče opravljati samo eno dejavnost, ki se ob tem manifestira v prostoru,
- dejavnost mora biti prostorsko relevantna, kar pomeni, da je njeno izvajanje razvidno v prostoru.

Nabor osnovnih človekovih dejavnosti je rezultat „časa in prostora“, zato ni mogoče reči, da je seznam univerzalen, veljaven v vseh družbah in v vseh obdobjih. V daljni preteklosti rekreacija zagotovo ni bila med temeljnimi dejavnostmi, prav tako je zelo verjetno, da se bo v prihodnosti pojavila kakšna nova. Nabor osnovnih dejavnosti se je od nastanka že nekoliko spremenil. Kmalu po prvi objavi leta 1969 se je pojavila majhna dopolnitev; šest osnovnih dejavnosti bi namreč naj povezovala še sedma, „živeti v skupnosti“. Tudi „komunikacija“ je bila sprva mišljena kot „sodelovanje v prometu“, migrirati, potovati, ne pa komunicirati v smislu vzdrževanja socialnih stikov z drugimi ljudmi, kot jo razumemo danes. Že leta 1970 dejavnost „bivanje v skupnosti“ ni bila več na seznamu, sodelovanje v prometu ter komunikacija pa sta navedeni kot ločeni dejavnosti (Partzsch 1970, 425, tudi razgovor z Jörgom Maierjem, enim od sodelavcev münchenske šole in soavtorjem temeljnih človekovih dejavnosti, dne 22. 9. 2018). Vprašanje, ali so s tem zajete vse osnovne človekove dejavnosti, ostaja odprto. Zdi se, da je še nekaj takih, ki bi jih morali uvrstiti mednje. Ena je zadovoljevanje potrebe po lepem, po estetizaciji bivalnega okolja, kar je povezano tudi z ustvarjanjem pomenov oziroma simbolov. Dejavnost je prostorsko pomembna, vključuje vse ljudi, povezana je s socialnimi lastnostmi, se pa zelo prepleta z drugimi dejavnostmi, predvsem z bivanjem. Jernej Zupančič med osnovne dejavnosti prišteva politično udejstvovanje

ljudi (Zupančič 2017, 179). Tudi ta dejavnost vključuje vse ljudi, nekatere bolj intenzivno, druge manj. A prostorski učinki te dejavnosti so majhni in zgolj posredni. Podobno velja za naslednjo, ki je bolj potreba kakor dejavnost, to je potreba po prostorski pripadnosti. Človek je teritorialno bitje, zaradi česar se želi prostorsko opredeljevati in identificirati. Povsem mogoče je, da je osnovnih potreb več kot jih vidimo danes ali jih še ne znamo umestiti v prostorski in socialno geografski kontekst.

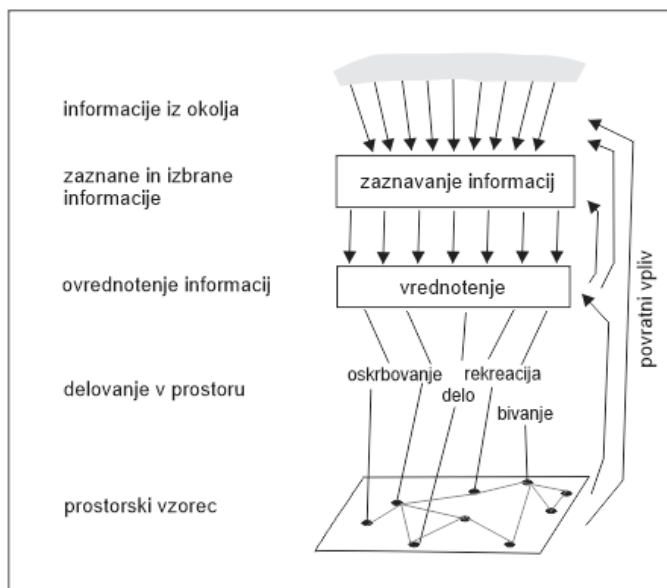
Kar se osnovnih dejavnosti tiče, so iz socialno geografskega zornega kota pomembni trije vidiki, in sicer:

- način in oblike zadovoljevanja potreb,
- vrste dejavnosti (recimo različne možnosti dela ali oskrbe) ter
- okolje, v katerem delujemo oziroma zadovoljujemo svoje potrebe.

Vsi dejavniki se navezujejo na socialne in kulturne lastnosti posameznika oziroma socialne skupine ter na okolje, v katerem se ljudje nahajajo. Kaj si pod tem predstavljamo: svojih potreb ljudje ne zadovoljujemo na isti način, enako pogosto, na istih krajih, niti ne izbiramo iste vrste (načina) zadovoljevanja določene potrebe. Ker jih zadovoljujemo različno, odvisno od socialnih in kulturnih lastnosti, pa tudi od bivalnega okolja, nastajajo različni prostorski vzorci in različne oblike prostorske diferenciranosti. Ker jih ne opravljamo na enem mestu, nastaja specifičen akcijski prostor posameznika ali socialne skupine. Ker vseh dejavnosti ne opravljamo enako pogosto, nastaja specifična prostorsko-časovna struktura vsakdana. Tako nastali kraji zadovoljevanja človekovih potreb so izvor in hkrati posledica prostorske diferenciacije, kajti ob zadovoljevanju potreb človek vstopa v raznovrstne socialne odnose, ki so sami po sebi izvor in posledica socialne diferenciacije.

Poleg socialnih lastnosti, je pomembno tudi okolje, v katerem zadovoljujemo svoje potrebe. Po eni strani je s tem povezan nabor dejavnosti, s tem pa možnosti za zadovoljevanje posameznih potreb, saj je nabor dejavnosti od okolja do okolja lahko različen. Še pomembnejša je dostopnost do informacij, ki so podlaga za človekovo delovanje. V vsakem okolju namreč nimamo na voljo enakih informacij. A pomen okolja je širši, saj je okolje samo vir spoznanj, na podlagi katerih človek deluje. Ljudje iz okolja pridobivamo najrazličnejše informacije. Nekatere med njimi takoj zavržemo, nekatere pa sprejmemo kot relevantne in te v nadaljevanju določajo naše delovanje. Proces ovrednotenja informacij je zelo oseben, odvisen od posameznikovih socialnih in kulturnih lastnosti. Stara izkušnja pravi, da vidimo tisto, kar poznamo, česar ne

poznamo, ostaja skrito. Druga, ubrana na isto temo, pravi, da smo ljudje ujetniki svojih misli, te pa so pogosto ujete v razmere, kakršne narekuje okolje. „Človek je proizvod okolja, v katerem živi“, je pisal Karl Marx. Na drugem mestu pa pojasnjuje: „... ljudje delajo lastno zgodovino, vendar ne delajo je, kakor bi se njim zljubilo, ne delajo je v okoliščinah, ki so si jih sami izbrali, temveč v okoliščinah, na kakršne so neposredno zadeli, kakršne so jim bile dane in ustvarjene s tradicijo.“ (spletni vir 1). V skladu s spoznanji in informacijami, ki jih je posameznik pridobil v specifičnem okolju (in ocenil kot relevantne oziroma verodostojne), deluje v skupnosti in v prostoru. Deluje, pomeni opravlja eno od temeljnih dejavnosti in ob tem ustvarja specifične prostorske vzorce. Ker ljudje ne delujemo v istem okolju, niti informacij iz okolja ne vrednotimo in ne selekcioniramo na isti način, nastaja več različnih prostorskih vzorcev. Predpostavljamo, da prostorska vzorca dveh oseb nista enaka, lahko sta le bolj ali manj podobna, v kolikor sta osebi podobni tudi po socialnih lastnostih. In slednje je podlaga za razvrščanje prostorskih vzorcev v določene skupine, tipe, pač na podlagi izbranih lastnosti oseb, ki jih ustvarjajo. Prav to pa je poanta socialne geografije.

Slika: Od informacij do prostorskih vzorcev.

Vir: prirejeno po Maier, Paesler, Ruppert, Schaffer: Sozialgeographie. Braunschweig, 1977

Pomen osnovnih človekovih dejavnosti in okolja, v katerem človek deluje, pojasnjuje tudi zgornja skica. Človek je izpostavljen številnim informacijam iz okolja, pa tudi iz medijev. Informacije posameznik „predela“ v skladu s svojim vrednostnim sistemom, interesi, intelektualnim dometom, nenazadnje tudi v skladu s socialnimi lastnostmi, ter

na podlagi selekcioniranih in ovrednotenih informacij deluje v prostoru. Ob tem nastaja specifičen prostorski vzorec – akcijski prostor posameznika ali socialne skupine, ki je sicer za vsako dejavnost drugačen. Tako vzpostavljen prostor je ponoven vir informacij, tokrat nekoliko spremenjenih, saj je tudi okolje spremenjeno, ki jih človek ponovno selekcionira, vrednoti ter posledično deluje. Pomemben pri tem je proces zaznavanja in razumevanje informacij iz okolja, o katerem smo nekaj že zapisali. Slednje sicer ni predmet spoznavanja geografije, pač pa okoljske psihologije, a njihova spoznanja osvetljujejo marsikateri pojav tudi v socialni geografiji. Sedem temeljnih dejavnosti se odraža v fizičnem prostoru in, kar je enako pomembno, njih izvajanje je tesno povezano s socialnimi lastnostmi človeka. Pomen osnovnih človekovih dejavnosti lahko strnemo v tri zaključke:

- so izvor socialnega in prostorskega razlikovanja,
- odražajo prostorske vzorce, ki jih ustvarjajo ljudje različnih socialnih in kulturnih lastnosti,
- ob zadovoljevanju temeljnih človekovih potreb nastaja različna struktura prostora.

Socialna geografija spoznava prostor, kakršnega ustvarjajo ljudje različnih socialnih lastnosti s tem, ko zadovoljujejo svoje potrebe. Ob tem se postavlja še vprašanje, koliko so posamezniki avtonomni pri svojih dejanjih in kolikšen je vpliv okolja, v katerem živijo, kolikšen je vpliv medijev in širših družbenih razmer. Z drugimi besedami, ali je človekovo delovanje v prostoru odvisno samo od njegovih socialnih lastnosti ali tudi od zunanjih, objektivnih dejavnikov? Odgovor je sicer nedvoumen, vendar je utemeljitev stališča težavna. Zagotovo na človekovo delovanje v prostoru vplivajo tudi zunanji dejavniki, od družbenega sistema, bivalnega okolja v ožjem pomenu besede, do socialnih omrežij, v katerih se giblje. Že samo doživljanje in razumevanje sveta je odvisno od okolja, kulturnega prostora, družbenih vrednot. V tem smislu pomena zunanjih vplivov nikakor ni mogoče spregledati. Vendar, če se pri spoznavanju omejimo na okolje, ki je za vse udeležence enako, je vpliv zunanjih dejavnikov manjši, pomembnejše pa postanejo socialne lastnosti posameznika. Iz tega je mogoče povzeti naslednje stališče: pri spoznavanju delovanja posameznika na lokalni ravni so relevantne in pomembne njegove socialne lastnosti, pri spoznavanju delovanja posameznikov na regionalni ravni, pa je vloga zunanjih dejavnikov (okoljščin) večja in v prostorskem smislu pomembnejša. Res pa je fokus spoznavanja v navedenih primerih različen: v prvem gre za spoznavanje posameznika, v drugem za spoznavanje okoliščin, v katerih posameznik deluje. Upoštevati je potrebno, da je poznavanje pojava na makro nivoju drugačno od poznavanja istega pojava na mikro nivoju; razlika je v številu in naboru

elementov, s katerimi pojav prikazujemo. Večja kot je stopnja generalizacije (makro nivo), manj elementov ponazarja obravnavani pojav. Socialnogeografsko spoznavanje je najbolj verodostojno na lokalni ravni; vsako posploševanje pa povečuje možnost metodološke napake. Težaven je izbor elementov, ki na določeni ravni najbolje ponazarjajo vsebino in obseg pojava.

Bivanje

Bivanje kot eno od osnovnih človekovih dejavnosti je potrebno razumeti v smislu stanovati. Bivanje je širok pojem in se vsebinsko prekriva z drugimi dejavnostmi, denimo s komunikacijo in oskrbo. Socialno geografsko relevantno pa je človekovo bivališče, kraj kjer prebiva oziroma stanuje. Pravijo, da je stanovanje človekova tretja koža, kar pomeni, da sta tako vrsta bivališča kot oprema bivalnih prostorov zelo osebna stvar, odraz socialnih ter kulturnih lastnosti stanovalca. Relevanten pri tem je kraj bivanja, sicer ne le v smislu naselja, temveč ožjega bivalnega okolja, ulice ali soseske, vrsta stanovanjskega objekta ter opremljenost stanovanja, kar so najpomembnejše socialno-geografske vsebine te dejavnosti.

Na način, kako bivamo, vpliva več dejavnikov. Stanovanje namreč ni zgolj domena stanovalca, temveč se v tlorisu odražajo tudi družbene - objektivne, od posameznika neodvisne okoliščine. Te so v domeni skupnosti, ki z gradbenimi normami predpisuje minimalna pravila, ki jih mora stanovanje izpolnjevati, da je primerno za zadovoljevanje potreb stanovalcev (na primer glede osončenosti, velikosti prostorov, funkcionalnosti). Od posameznika neodvisne so še splošne družbene razmere, ki obsegajo vrednote, vlogo družine, položaj ženske in moškega v družbi, stopnja delitve dela oziroma način življenja, pa tehnične zmožnosti opremljanja stanovanj z infrastrukturnimi sistemi (vodovodnim, kanalizacijskim in toplovodnim omrežjem, oskrba z energijo, oskrba z informacijami). Druga skupina dejavnikov je v domeni posameznika. S socialnim položajem ter življenjskim stilom stanovalca, ali z drugimi besedami – z materialnim, kulturnim in socialnim kapitalom (po Bourdieu), je povezana velikost, opremljenost in lokacija stanovanja, deloma tudi tip stanovanjske hiše. Na tej, bolj osebni ravni, lahko stanovanje pojmuje kot skupek prostorov, ki omogočajo samostojno gospodinjstvo ter zadovoljevanje osnovnih potreb po počitku, higieni, intimnosti in zasebnosti (prirejeno po Häußermann, Siebel 1996, 15). V tem smislu je stanovanje »materializacija predstave o bivanju«, kot sta to opredelila Häußermann in Siebel (ibid); stanovanje izraža človekovo osebnost in način življenja. Stanovanje je prostor družine, prostor nepoklicnega dela, simbol individualnosti, kraj, kjer hranimo svoje spomine in izkušnje.

Li Fu Tuan označuje stanovanje kot prostor varnosti, družinskosti in vzgoje (Tuan 2004, 164). Jürgen Hasse pa izpostavlja emocionalni odnos med stanovalcem in krajem bivanja; besedi »stanovati« in »prebivati« označujeta razliko med čustveno navezanostjo (na stanovanje) in vsakodnevno prisotnostjo na določenem kraju (Hasse 2009, 27). Tudi ta dimenzija stanovanja je geografsko relevantna. Povezana je s socialnimi lastnostmi stanovalcev in socialnih skupin, ter vpliva na odnos do bivalnega okolja in tudi na opremljanje stanovanja.

Stanovanje je tudi materialna dobrina in zato predmet socialnega razlikovanja. V tem smislu je relevanten pravni status stanovalca; stanovanje je lahko stalno ali začasno bivališče, lahko ga uporabljamo zgolj občasno kot počitniško hišo, lahko smo lastniki stanovanja ali pa najemniki. Posebna kategorija so brezdomci, prvi iskalci stanovanj, mlade družine, najemniki za kratek čas. Tudi vrst stanovanja je zelo veliko, kar že samo po sebi odpira števila področja spoznavanja. Osnovni vrsti sta enostanovanjska in večstanovanjska hiša, pri vsaki od njiju z množico različic. Fizičnih lastnosti stanovanja je tudi več, med relevantnimi so naslednje: velikost, starost ter oprema stanovanja. Ta tematika sicer še ni toliko obdelana, da bi jo bilo mogoče povzeti, a skriva potencial, ki je geografsko in družbeno zanimiv. Opremo stanovanja je mogoče analitično obdelati v smislu klasične (standardne) opreme ali izbrane, unikatne opreme, ekološkega odtisa (oprema iz umetnih ali naravnih materialov). Oprema stanovanja izraža socialni položaj stanovalca, njegov kulturni in materialni kapital in življenjski stil.

Nenazadnje, pri spoznavanju bivanja kot človekove dejavnosti je relevanten še kraj, ali bolje, naslov. Vsako večje naselje je v socialnem smislu heterogeno, v vsakem naselju najdemo zelene in manj zelene lokacije, ulice, sošeske. Kraj bivanja v povezavi s socialnimi lastnostmi ustvarja socialno zgradbo naselja, kar je ena od osrednjih tem socialne in urbane geografije.

Stanovanje in posredno bivanje je tesno povezano s skoraj vsemi socialnimi lastnostmi. Tako obstaja povezanost med tipom enostanovanjske hiše in življenjskim stilom stanovalcev, med velikostjo stanovanja in materialnim položajem uporabnika, posebej relevanten je opis načina bivanja pri biografskih prikazih posameznih oseb. Teme, ki nas v tem sklopu posebej zanimajo so:

- povezave med krajem bivanja in izbranimi socialnimi lastnostmi stanovalcev (materialni položaj, verska in nacionalna pripadnost),

- povezave med značilnostmi stanovanja in izbranimi socialnimi lastnostmi stanovalcev,
- stanovanje kot kazalec življenjskega stila,
- povezave med pravnim statusom stanovalca in izbranimi socialnimi lastnostmi (starost, materialni položaj),
- stanovanjska problematika posebnih socialnih skupin: brezdomcev, mladih družin, ljudi iz socialnega roba.

Delo

Delo je osredje človekove eksistence. V povezavi z delom poteka oblikovanje človeka, nastajanje socialnih razmerij in proces družbene reprodukcije. Delo je sredstvo za socialno prepoznavnost, za ustvarjanje družbenega položaja v skupnosti, za ustvarjanje skupnosti in solidarnosti v njej ter sredstvo za uresničevanje skupnih ciljev in interesov. Z drugimi besedami, delo je pomembna socializacijska dejavnost in način organizacije ustroja družbe. »Delo ni le način, kako si človek služi svoj vsakdanji kruh, delo samo je vsakdanji kruh njegovega življenja. Ne le kruh njegovega telesa, marveč tudi kruh njegovega duha.« piše Jan Makarovič (Makarovič, 1994, 17). Po tem ko se je v drugi polovici prejšnjega stoletja zmanjšal pomen religioznega, je v smislu Weberjeve etike dolžnosti ostalo v osredju človekovega življenja delo in poklic. Delo je še vedno in marsikje strukturni dejavnik, členi človekovo življenje pred, tekom in po aktivnem obdobju, številne socialne institucije so povezane in prilagojene delu, tudi vsakdan posameznika pomembno določajo njegove delovne obveznosti, hkrati delo pomembno oblikuje človekov vsakdan. In nenazadnje, delo je pomemben dejavnik ustroja prostora. Skratka, vse se vrti okoli dela in vse je z delom povezano. Delo je dejavnost, ob kateri nastajajo najrazličnejše dobrine in vsakršno pridobivanje dohodka. V preteklosti je bil odnos do dela drugačen, kot je danes. Od 16. stoletja dalje delo ni več pojmovano kot trpljenje, božja kazen in pokora ter preživetvena nujnost, temveč je sinonim za dosežek, napredek ter za socialni in ekonomski položaj človeka. V obdobju industrijske družbe je bilo delo sredstvo za osebni razvoj in družbeni položaj, zato je bilo visoko na lestvici osebnih vrednot. Večinoma je še danes tako, čeprav sociologi v postindustrijskih družbah opažajo drugačen odnos do dela (Hellmann 2008, 26). Delo, kakor ga pojmuje danes, je pomemben socialni in prostorski dejavnik, ni pa več najpomembnejši. Danes je predvsem sredstvo za preživljanje, saj je tesno povezano z materialnim nadomestilom, kar je povezano z možnostmi zadovoljevanja ostalih človekovih potreb. Še vedno je delo tudi sredstvo za osebno rast, saj ljudi zaposluje še potem, ko so delovno mesto že zapustili. Zato se meje med delom in prostim časom

izgublajo, pravita Michael Abländer in Bernd Wagner, k čemur prispevajo tudi nove oblike dela, recimo delo na domu, pravzaprav kjerkoli in kadarkoli, projektno delo, delo kot hobi (Abländer, Wagner 2017, 416). Delo in poklic sta tudi pomembna elementa samopodobe in položaja v družbi.

A delo je tudi vir družbene neenakosti. Jan Makarovič to slikovito opisuje: »Toda ta kruh (*mišljeno je delo, op.p*) je grenak. Ne le zato, ker je delo napor in muka, marveč tudi zaradi tega, ker je delo izvor človekovega suženjstva.« (ibid). Različno plačilo za opravljeno delo je eden od izvorov socialnega in prostorskega razlikovanja; oblike dela ustvarjajo socialne sloje, ti pa načine življenja, socialne odnose in prostor. V drugi polovici prejšnjega stoletja se je močno povečala stopnja delitve dela. Ves čas nastajajo novi poklici, veliko nekdanjih pa ne obstaja več. Slednje se odraža v funkcijski strukturi mesta – nekdanje delavnice rokodelcev so nadomestile nove oblike storitvenih dejavnosti, nekateri poklici in socialne skupine ne obstajajo več, nastale pa so številne nove, povezane s specifičnimi poklici. Tudi oblike dela se spreminjajo, s tem pa je povezan tudi družbeni položaj posameznih vrst dela. V obdobju industrializacije je bilo kmetovanje slabše vrednoteno kot to postaja danes; podobno se spreminja vrednotenje pisarniškega dela. Drugačna je tudi vsebina dela, zaradi česar je zaposlitveno sestavo prebivalcev primerneje prikazovati z vrsto poklicev (na primer ustvarjalni (kreativni), reproduktivni, manualni poklici), kakor s strukturo zaposlenih po panogah dejavnosti (zaposleni v primarnem, sekundarnem in terciarnem sektorju). S terciarizacijo so se pojavile številne nove oblike dela (delo na domu, prekariat, redno delo, dopolnilno delo, prostovoljno delo, delo za skrajšan delovni čas, malo delo) in s tem fleksibilnejši način opravljanja dela, kar je deloma povezano tudi z izobrazbeno (poklicno) sestavo zaposlenih. Zaradi sprememb v tehnologiji proizvodnega procesa in ponudbe »delovne sile«, postaja vse bolj očitna potreba po obvladanju več poklicev ali vsaj zavedanje o tem, da bomo tekom aktivnega obdobja opravljali več kot en poklic. S tem je povezana brezposelnost ali čakanje na delo, ki izgublja negativno družbeno stigmo, pač pa postaja običajen del življenja mnogih.

Z novimi oblikami dela so nastali tudi novi kraji, kjer delo opravljamo. Delo na domu je v nekaterih poklicih postalo tako samoumevno, kot nekoč delo na delovnem mestu v tovarni. Podobno tudi delo v najetih (začasnih) delovnih prostorih, ki ponujajo zgolj pisalno mizo in priključek na svetovni splet, kar zadošča za opravljanje mnogih del. Zaradi pomena, ki ga delo ima za preživetje, je sprejemljiva tudi večurna oddaljenost med krajem bivanja in krajem dela. Ne glede na to, delo je proces, skozi katerega se oblikujeta družba in prostor.

Socialno geografsko relevantne so naslednje vsebine dela:

- Zveze med socialnimi lastnostmi delujočih in vrsto dela. Pri tem so posebej izpostavljeni spol, obdobje življenja (starost) ter nacionalna oziroma rasna pripadnost.
- Delo kot vir socialnih in prostorskih razlik. Pri tem je relevantna dostopnost do dela za različne socialne skupine ljudi, še posebej ljudi iz socialnega roba, ter dostopnost do dela glede na kraj bivanja. Raznolikost produktivnega dela v urbanih območjih je veliko večja kot na podeželju, kar je pogost vir socialno prostorske neenakosti.
- Socialne lastnosti posameznikov in dostopnost do dela, predvsem v različnih območjih, recimo v mestih, obmestjih, na manj in bolj urbaniziranem podeželju.
- Kraji dela v povezavi s socialnimi lastnostmi delavcev. Zaradi specializacije proizvodnih in storitvenih dejavnosti nastajajo območja, kjer se zaposlujejo posebne socialne skupine delavcev. Poleg krajev pisarniških delavcev in strokovnjakov, so prostorsko relevantni kraji, kjer delajo pripadniki najnižjih socialnih slojev (sezonski delavci, ilegalni migranti na plantažah, osebe za pomoč v gospodinjstvih) ali kraji gospodarskih elit.
- Nove oblike dela (redno delovno razmerje, projektno delo, prekariat, sezonsko delo, prostovoljno delo) in socialne lastnosti delujočih. Pri tem je posebej pereča problematika iskalcev prve zaposlitve, priseljencev in tujcev, ki so v procesu asimilacije v večinski skupnosti).

Oskrba

Oskrbovati se, pomeni pridobiti dobrine, ki jih bolj ali manj nujno potrebujemo za življenje. Lahko se oskrbujemo v trgovini, pri čimer stvari kupimo oziroma nakupujemo, lahko pa se oskrbujemo s pridelki iz domačega vrta. Oskrbovanje je torej širši pojem, nakupovanje pa je akt blagovno denarne menjave. Niti oskrbovanje, niti nakupovanje nista zgolj ekonomski dejavnosti, omejeni zgolj na blagovno finančno menjavo. Niti oskrbovanje, niti nakupovanje nista zgolj pridobivanje za življenje potrebnih dobrin. Sta tudi obliki komunikacije, kot to opredeljujeta Heiko Schmidt in Karsten Gäbler, pri čimer je sam nakup zgolj ena vmesna etapa obsežnejšega procesa (Schmidt, Gäbler 2013, 11). Ta se začne z izbiranjem in konča z uporabo izdelka. Oskrba v današnjem pomenu besede, je nastala v času industrializacije, ko se je povečala ponudba blaga na tržišču, in je bilo mogoče nakupovanje ločiti od drugih ekonomskih

dejavnosti, recimo proizvodnje. Od takrat dalje je vseprisotna, saj je vse več posameznikovih odločitev povezanih z oskrbovanjem in nakupovanjem.

Človek ne more ne oskrbovati se. A način, kako to počne, vnaša v to sicer trivialno dejavnost pomembno razliko. Zaradi obilne ponudbe dobrin, se vsi ljudje ne oskrbujemo na enak način. Ne zahajamo v iste trgovine, oskrbujemo se z različnim namenom, ob različnem času, različno pogosto in različno dolgo. Trgovci govorijo o dveh oblikah oskrbe: ena je namenjena zadovoljevanju življenjskih potreb, druga pa je predvsem doživetje in nima z realnimi potrebami veliko skupnega. (Hellmann 2008, 36). V prvem primeru gre za nakup iz potrebe, v drugem pa je pomembnejša zabava. To je posledica družbene blaginje, zaradi katere se, kot lahko preberemo, gospodarsko težišče prenaša iz sfere proizvodnje, v sfero potrošnje oziroma nakupovanja (ibid, 27). Predvsem v razvitih družbah je oskrba pridobila značaj potrošništva, kar pomeni, da ne služi več zgolj zadovoljevanju eksistencialnih potreb, temveč užitku, zabavi, služi namišljenim potrebam. Nakupovanje je oblika „materialne kulture“ (Schmidt, Gäbler 2013, 13), kar pomeni, da gre pri oskrbi tudi za povsem fizično plat kupljenih dobrin, kar nima ničesar opraviti s ceno, uporabnostjo, temveč z obliko, materialom, imidžem, blagovno znamko. Dobrine so v tem smislu nosilci pomenov, izraz družbenega položaja, okusa, oblika neverbalne komunikacije. Vse to govori o tem, da vključuje oskrba oziroma nakupovanje še estetsko dimenzijo v načinu predstavitve in ponudbe dobrin ter njihove oblike. Seveda pa vse to kaže še na socialne in prostorske elemente; način in dovršenost prezentacije dobrin je prostorsko različen, podobno kot je socialno različna struktura kupcev. Nakupujemo tudi z očmi, česar se dobro zavedajo trgovci.

Večja ponudba blaga pomeni tudi večje število krajev oskrbe, pa tudi njihovo raznovrstnost. Oskrbovati se je mogoče v trgovinah z mešanim blagom, ki so še ostale na podeželju, s prodajo na kmetijah, za kar se je uveljavil izraz »prodaja na domu«, na sejmi, na priložnostnih prireditvah, v specializiranih trgovinah, outletih, blagovnicah, samopostrežnih trgovinah ter v trgovskih (nakupovalnih) središčih, med katerimi omenjamo le trgovske centre, hipermarkete in velike specializirane trgovine. Vse bolj razširjena oblika oskrbe je nakup v spletnih trgovinah, kataloška prodaja, nakup v razstavnih salonih, imenovanih showing-rooms. Prostorska razmestitev trgovin in drugih krajev oskrbe se je v zadnjih desetletjih precej spremenila. Iz ožjega središča mesta so se številne trgovine preselile na rob mesta ali v obmestje, v središču pa je ostala le zelo specializirana ponudba ter priložnostna ponudba, ki spremlja različne prireditve. V stanovanjskih soseskah so ostale le še trgovine za dnevno oskrbo. Nova trgovska območja so v obmestju in ob mestnih vpadnicah. Takšno prestrukturiranje ponudbe

pomeni tudi strukturiranje kupcev. Kraj oskrbe je postal socialno zaznamovan; socialna sestava kupcev v mestnih središčih se razlikuje od socialne sestave kupcev v hipermarketih.

Z obsežno ponudbo blaga in velikim številom krajev oskrbe, so se spremenile tudi oskrbovalne navade ljudi. Zaradi večje razdalje med krajem bivanja in krajem oskrbe veliko gospodinjstev opravi tedenski nakup, vsakodnevna oskrba pa je omejena na zgolj osnovna živila. Pri pogostosti oskrbe so socialne lastnosti kupcev še posebej odločilne; razlika med starejšimi in mladimi družinami je več kot očitna. Tudi kraj bivanja vpliva na pogostost oskrbe. Glede slednjega je zanimiv pojav tako imenovanih nakupovalnih izletov, tako organiziranih, še bolj pa individualnih. Cilji tovrstnih potovanj so običajno večja mesta, tudi v tujini. Tudi pri oskrbovanju prihaja do izraza socialna in prostorska diferenciacija. Ponudba blaga je raznolika ne le po kakovosti, ampak tudi po razponu cenovnih razredov. V prostoru prihaja do oblikovanja območij s ponudbo podobnega cenovnega razreda, posledica česar je razčlenjenost prostora. Seveda se temu odzivajo tudi kupci, kar je svojevrstna oblika socialne diferenciranosti. Oblika razslojenosti je tudi dostopnost do kakovostnih, ekološko pridelanih živil, kakršna so živila iz »domačega vrta« oziroma od majhnih pridelovalcev vrtnin. Že različna oddaljenost od ponudnikov je oblika prostorske diferenciranosti, pa tudi drugačne cene tako pridelane hrane, kar je del socialne neenakosti. V zadnjem času je mogoče opaziti tudi vdor etično moralnih načel na področje nakupovanja. Te so posledica vse večje ekološke osveščenosti ljudi, zaradi česar so vse glasnejši pozivi k zmanjševanju količine embalaže, še posebej plastike, pa tudi pozivi k pravičnejšemu razdeljevanju dobička, ki nastaja v tej dejavnosti; od tod gibanje pravična trgovina (angl. fair trade). Nenazadnje lahko sem uvrstimo tudi pozive po uporabi in oskrbi z domačimi izdelki in doma pridelano hrano. Vsi ti pozivi naslavljajo kupce, uporabnike, apelirajo na socialni čut in socialno odgovornost, odzivi na to pa so znova socialni in prostorski.

Oskrbovanje ima prostorsko razsežnost. Nastajata dve vrsti krajev: eno so trgovski prostori najrazličnejših vrst, dimenzij in oblik, po drugi strani pa se številni kraji postopoma preoblikujejo v kraje oskrbe. Prireditve v mestnih središčih običajno spremlja ponudba najrazličnejšega blaga. Tudi na krajih, kjer se zbira veliko ljudi, se slej ko prej pojavi ponudba določenih dobrin. Oskrba postaja povsod prisotna dejavnost.

Socialno geografske teme povezane z oskrbo so lahko naslednje:

- Oskrbovalne navade in prostorski vzorec oskrbovanja različnih socialnih skupin. Pri tem so relevantna vprašanja kje, kdaj, kako pogosto, kako dolgo se oskrbujejo pripadniki posameznih socialnih skupin.

- Oblike oskrbe v povezavi s socialnimi lastnostmi. Relevantne so prav vse socialne lastnosti, še posebej spol, obdobje življenja in materialni položaj. Prostorsko relevantno je poznavanje oblik oskrbe v povezavi s krajem bivanja, tržno zanimivo pa poznavanje nakupovanja preko spleta, in sicer glede na socialne lastnosti kupcev ter njihov krajevni izvor.
- Omejitve pri oskrbi z živili, s kakršnimi se srečujejo prebivalci različnih tipov območij (velika mesta, mala mesta, podeželska naselja) in različnih socialnih lastnosti.
- Razmerje med oskrbovanjem in nakupovanjem (potrošništvom) glede na socialne lastnosti potrošnikov. Upoštevanja vreden je lahko življenjski stil glede na nakupovalne navade. Podobno tudi dostopnost do živil iz ekološke pridelave, ne le iz prostorskega, tudi iz socialnega vidika.
- Socialne vsebine trgovin v povezavi s socialnimi lastnostmi kupcev. Ponudba blaga je pogosto prilagojena posameznim socialnim slojem, etničnim skupinam in različnim življenjskim stilom. V tem smislu je mogoče razlikovati trgovine, namenjene vegetarijancem, trgovine s trendovskimi izdelki, trgovine z blagom za etnične skupine, trgovine s prestižnimi in cenenimi izdelki, trgovine z biološkimi izdelki. Večkulturnost se kaže tudi na primeru dostopnosti do različnih dobrin za pripadnike etničnih manjšin.
- Kraji oskrbe nekoč in danes v povezavi s socialnimi lastnostmi potrošnikov. Gre za razdaljo, ki so jo kupci pripravljene prepotovati z namenom oskrbe ali nakupovanja. Drugi vidik tega je zgradba mesta v povezavi s strukturo trgovin in socialno diferenciacijo.

Izobraževanje

Znanje je poleg surovin, dela in kapitala najpomembnejši razvojni dejavnik in hkrati eden ključnih dejavnikov osebne rasti. Zato ne preseneča, da je v razvitem svetu znanje in s tem povezano izobraževanje, ena od temeljnih človekovih dejavnosti, ki ji celo življenje namenjamo pozornost. Izobraževanje in izobrazba sta v antični Grčiji pomenila nekaj drugega, kot ta pojma razumemo danes. Takrat je izobrazba pomenila poznavanje treh področij: poznavanje narave, pridobivanje ustreznih vedenjskih navad in poduk o duhovnem in etičnem (Lenzen 2001, 209). Kasneje, v srednjem veku, je izobrazba pomenila samouresničevanje človeka skozi prevzemanje božjega nauka. Šele od 18. stoletja dalje pomeni izobraževanje institucionaliziran način pridobivanja znanja o vsebinah, ki se nanašajo na osnovne družbene cilje in razmere (ibid.). A ta dejavnost

vključuje še več, kar je morda, in še enkrat morda, povezano z besedo *obraz*, ki se skriva v tej besedi. *Obraz* – podoba – slika, izvorno pomenijo *lik* in *pomen*, izobraževanje pa v tem smislu pomeni »dati stvari obliko in pomen« ali z drugimi besedami, oblikovati, vzgojiti, ustvariti, osmisлити. Danes bi to imenovali razvijati človeka v avtonomno osebo, ki bo sposobna sprejemati odločitve, ki bo poznala nujnosti in omejitve, delovala za dobrobit skupnosti, se zavedala, da ne sme biti povsem na razpolago drugemu človeku, kakor tudi ne samemu sebi. Skratka, ta drugi vidik izobraževanja izpostavlja poleg pridobivanja znanja in veščin, še oblikovanje moralne osebnosti. Zavedanje o dvojnosti tega procesa izhaja že iz antike; Aristoteles je spoznal, da izobraževanje uma brez izobraževanja srca, ni nikakršno izobraževanje.

V današnjem času sta izobrazba in znanje vir in dobrina, potrebni za delovanje. Na osebni ravni prinašata vpliv, moč, družbeni položaj, tudi materialni položaj. Izobrazba namreč omogoča delovanje, ki je prilagojeno potrebam, kakršne prinašata življenje in družbeni trenutek (Ittelson et all. 1977, 120). Delovanje pa pomeni sposobnost ustvarjanja na podlagi uporabljenega znanja. Zato delovanje že vključuje znanje, ki ga ob tem le uporabimo. Na družbeni ravni je izobrazba pogoj za družbeni razvoj in doseganje skupnih ciljev posameznika in skupnosti.

Oblik znanja je več, a ker gre za večplasten pojem, nobena v celoti ne zajame celotne vsebine tega pojma. V literaturi najdemo delitev znanja na formalno (znanstveno) in neformalno (izkustveno ali narativno) znanje; prvo se nanaša na spoznanja, pridobljena na metodološko objektivni način, drugo na znanja, pridobljena tekom socializacije. Druga klasifikacija znanja loči med profesionalnim znanjem, pridobljenim znanjem, duhovnim znanjem, poljudnim ali pogovornim znanjem (angl. small talk knowledge) in nehotenim znanjem, to je tisto, ki smo ga pridobili mimogrede, ne da bi si zanj izrecno prizadevali. Iz teh klasifikacij je razvidno, da obstajajo različne vrste znanja in različni načini pridobivanja znanja; oboje je posredno povezano z dostopnostjo oziroma z mediji, ki določeno vrsto znanja posedujejo. Vse troje je socialno geografsko relevantno. Oblike pridobivanja znanja so prostorsko, socialno in ekonomsko pogojene. Zato je dostopnost znanja v prostorskem smislu različna. Kljub množici informacij in najrazličnejših oblik nosilcev znanja in informacij, te niso dostopne vsem ljudem v enaki meri. Za koriščenje (novega) znanja je pogosto potrebna ustrezna tehnična oprema in ustrezno predznanje, kar je prav tako neenako razporejeno v prostoru. Znanje ni splošno in vsem enako dostopna dobrina, piše Peter Meusburger (Meusburger 1998, 90).

V metodološkem pogledu je težko razmejiti med neformalnim izobraževanjem in družabnim življenjem ali med neformalnim izobraževanjem in preživljanjem prostega časa. Samo mimogrede, branje dnevnega časopisa pomeni informiranje in pridobivanje novega znanja, podobno kot prebiranje izobraževalnih vsebin na spletu. Vse bolj jasno pa postaja, da se izobražujemo celo življenje, ne le formalno, predvsem neformalno. Ker se spremembe v družbi dogajajo hitro, delovanje samo na podlagi izkušenj ni več dovolj. Zato je potrebno vse življenjsko učenje in sprotno pridobivanje novih znanj.

Novo znanje ne doseže vseh članov skupnosti. Za razliko od informacij je znanje prostorsko razdrobljeno. Pojavlja se zgolj na določenih mestih, recimo na univerzah, v knjižnicah, muzejih. V določenih delih pokrajin je središč, kjer nastaja novo znanje, ali se hrani obstoječe, lahko manj, kar pomeni slabšo dostopnost za prebivalce. Prostorske strukture znanja so zato povezane s prostorsko strukturo moči in kontrole (Muesberger 1998, 62). Že iz antike je znan izrek: kdor pripoveduje zgodbe, ta vlada ljudem. Obstajajo specifični kraji za izobraževanje. Veliko te dejavnosti poteka doma, veliko pa je organiziranih oblik, ki imajo specifično občinstvo in se odvijajo na posebnih krajih. Poleg izobraževalnih ustanov (šol), obstajajo še društva, združenja, ki izvajajo predvsem neformalne oblike izobraževanja (tečajji). Vse bolj razširjeno je izobraževanje na daljavo, s čimer se širijo možnosti oziroma izboljšuje dostopnost izobraževanja. Različni so tudi nosilci oziroma mediji posredovanja znanja in tudi v tem je mogoče razbrati socialne razlike med uporabniki. Izpostaviti je potrebno še ekonomski vidik te dejavnosti. Izobraževanje postaja vse pomembnejši način pridobivanja dohodka, saj se število izobraževalnih ustanov povečuje. Hkrati je vse bolj ciljno naravnano k določenim socialnim skupinam in v izobraževanje o določenem pojavu.

Izobraževanje, predvsem dostopnost do izobraževalnih ustanov, je pomemben dejavnik socialne in prostorske diferenciranosti. Iz tega vidika so relevantne naslednje teme in vprašanja:

- prostorski vzorec izobraževanja različnih socialnih skupin,
- izobraževalne navade v povezavi s socialnimi lastnostmi,
- kraj izobraževanja, pogostost izobraževanja, trajanje izobraževanja v povezavi s socialnimi lastnostmi,
- kraji izobraževanja nekoč in danes v povezavi s socialnimi skupinami,
- vrste izobraževanja in socialna sestava uporabnikov, katere socialne skupine se izobražujejo največ, po katerih vrstah izobraževanja posegajo največ,

- oblike izobraževanja glede na spol, starost in izobrazbo,
- čas, ki ga namenjamo izobraževanju (glede na izbrane lastnosti, recimo spol, starost, izobrazbo),
- dostopnost do izobraževalne infrastrukture kot omejitev za izobraževanje ter posledice tega,
- izobrazba kot vir socialne in prostorske neenakosti.

Rekreacija

Rekreacija postaja vse pomembnejša dejavnost v vsakdanu sodobnega človeka. Zaradi tehnološkega napredka in drugačne organizacije, je delo postalo veliko manj fizično naporno, kot je bilo včasih. Tudi čas, ki ga namenjamo delu, se je, gledano v celoti, skrčil. Po drugi strani, delovna opravila večino časa veliko ljudi opravlja sede, kar ima lahko usodne posledice za zdravje ljudi. Zdravstvena stroka in posledično mediji, pozivajo k zdravemu načinu življenja, ki, med drugim, pomeni tudi gibanje in telesno aktivnost. Vse to je voda na mlin rekreaciji in športu, ki sta sicer komplementarna pojma. Šport je vsaka načrtna, usmerjena, koordinirana in po pravilih odvijajoča se oblika telesne aktivnosti, ki se odvija na temu namenjenih urejenih površinah in ima tekmovalni ter tudi uradni značaj. Rekreacija pa pomeni vsako telesno aktivnost, ki je namenjena krepitvi telesa in psihofizični zmogljivosti človeka, saj se odvija v prostem času ter ima netekmovalni, nekomercialni in ljubiteljski značaj (Prahl 2002, 208). Ker se s športom ukvarja samo določen del ljudi, z rekreacijo pa večina, je slednje v kontekstu socialne geografije tudi bolj relevantna dejavnost, zato se bomo v nadaljevanju omejili samo na rekreacijo.

Razmah rekreacije je del širših družbenih razmer. Nekatere smo že omenili, izpostaviti je potrebno še druge relevantne za to dejavnost. Ena teh je individualizem, ki prinaša socialno in prostorsko vse bolj neodvisen, samostojen način življenja. Markus Schroer piše, da posameznik, med drugim, izstopi iz številnih instanc (omejitev), ki so mu narekovale kako živeti in delovati. Sedaj je »svoboden«, »samostojen«. Kar se njegovega telesa tiče, to ni več nekaj danega, temveč ga je mogoče spreminjati, oblikovati. Posameznik je sam odgovoren za videz svojega telesa (Schroer 2005, 20). Telo je postalo nosilec pomenov, kar v digitalizirani in na vseprisotnosti slike sloneči družbi, pomeni nov imperativ v delovanju človeka. Sodobni lepotni ideali spodbujajo kult telesa, mladostni videz in s tem povezano telesno aktivnost oziroma rekreacijo. Oboje podpirajo še dosežki medicine, načela zdravega načina življenja, modna industrija in »industrija prostega časa«, ki uporabnikom ponuja najrazličnejše načine, kako uveljaviti

svojo individualnost. Temu sledi gospodarski sektor, ki iz športa in rekreacije ustvarja donosno gospodarsko dejavnost. Od mode, športnih pripomočkov, do množičnih tekmovanj, vse to človeka sili v aktivno sodelovanje. Lahko bi še dodali, da sta šport in rekreacija del popularne kulture, če jo le razumemo kot nekaj, kar ustvarja ugodje in je ljudem v veselje.

Oblike in možnosti rekreacije so se zelo povečale, s čimer se je odprl prostor za nove aktivne udeležene. K oblikam, ki jih poznamo že dalj časa, lahko dodamo vsaj še tri novejši vrste: modne oziroma trendovske oblike rekreacije (snowboard, paragliding), ekstremne (adrenalinske) oblike rekreacije (prosto plezanje, kanjoniranje) in eksotične oblike rekreacije (kungfu, kickboks) (Prah 2002, 208). Pravzaprav je veliko oblik rekreacije istih kot pri športu, le da so prilagojene ljubiteljskemu delovanju. Veliko pa je takih, ki so brez tekmovalnega naboja, recimo vrtnarjenje, sprehajanje, nabiranje gozdnih sadežev. Namnožili so se tudi kraji rekreacije. Število in površina rekreacijskih območij se povečuje, saj veliko oblik rekreacije zahteva lastno, posebno prizorišče. Predvsem mestna središča postajajo »športna prizorišča«, ki so del prireditev, namenjene kakovostnejšemu bivanju in so del mestne ekonomije. Sicer pa je primerno razlikovati med pokritimi in odprtimi rekreacijskimi objekti ter rekreacijskimi objekti v naravi in na urejenih površinah. Pri krajih rekreacije ne gre zgolj za lokacijo, pomembno je še širše doživetje okolja, kakršnega omogoča neposreden stik z naravo, posebno doživljanje narave in rekreacija v sodobno urejenem grajenem okolju.

Kot vsaka množična dejavnost, je tudi rekreacija socialno različna. Ljudje najrazličnejšega socialnega položaja in socialnih lastnosti najdejo sebi primerno obliko rekreacije. Nekatere oblike so bolj zastopane med osebami ženskega spola, druge med mladimi. Obdobje življenja (starost), spol in materialni položaj so najpomembnejše lastnosti, ki vplivajo na izbor oblike rekreacije. Pomemben je še kraj bivanja, kot je prikazala Irena Čeh v študiji o rekreacijskih navadah prebivalcev Brežic (Čeh 2016).

V zvezi z rekreacijo nas v socialni geografiji zanimajo naslednje teme in vprašanja:

- Rekreacijske navade različnih socialnih skupin, kar vključuje kraj, vrsto, pogostost in trajanje rekreacije.
- Vrste rekreacije glede na socialne lastnosti, predvsem spol, starost in materialni položaj.
- Prostorski vzorec rekreacije različnih socialnih skupin.

- Oblike rekreacije v povezavi s socialnimi lastnostmi.
- Kraj, pogostost in trajanje rekreacije v povezavi s socialnimi lastnostmi.
- Kraji rekreacije nekoč in danes v povezavi s socialnimi lastnostmi rekreativcev.

Sodelovanje v prometu, mobilnost

V današnjih razmerah je sodelovanje v prometu za vsakega človeka nepogrešljiva dejavnost, saj sta v modernem življenju in v modernih življenjskih okoljih vse bolj prisotni prostorska in funkcijska diferenciacija. Vzrok temu je ločenost kraja bivanja od kraja dela in kraja zadovoljevanja drugih potreb. Drugi razlog, ki spodbuja potrebo po večji mobilnosti je vse večja delitev dela in specializacija dejavnosti, ki so razmeščene po vse večjem območju. Nekdanja koncentracija dejavnosti v mestnih središčih je prerasla v razselitev dejavnosti po mestni regiji ali vsaj v mestu z obmestjem vred. To ustvarja prostorsko nevezan načina življenja, zaradi katerega je sodobni človek prisiljen v mobilnosti vseh vrst, je udeleženec v prometu v najširšem pomenu besede. Mobilnost je odgovor na disperzijo urbanih dejavnosti v prostoru in koncentracijo funkcij v mestnih regijah. Mobilnost sicer pomeni možnost in sposobnost prehoda iz enega kraja v drugega. Zato govorimo o dejanski in potencialni mobilnosti; eno izvajamo, za drugo pa obstaja možnost, da jo izkoristimo. Če mobilnost razumemo ne le kot prevoz ljudi in blaga, torej promet, temveč tudi kot prenos informacij, je v informacijski družbi ta dejavnost zagotovo med osnovnimi, ki omogočajo človeku preživetje in komuniciranje z ostalim svetom. In podobno kot pri drugih temeljnih človekovih dejavnostih, je tudi sodelovanje v prometu povezano s socialnimi lastnostmi in življenjskimi navadami. V tem je tudi njen socialnogeografski pomen. Mobilnost je tudi socialna kategorija.

S povečano stopnjo mobilnosti se je spremenil način življenja. Človek lahko v istem času doživi več stvari, velikokrat je k temu tudi prisiljen, hiti, da ne bi česa zamudil, se ne ustali, ker ga dražljaji od zunaj vabijo k novim doživetjem. Hitenje in vse hitrejši ritem življenja pomeni, da opravimo več dejanj v istem časovnem obdobju, s tem pa se spreminja nabor človekovih vrednot. Svobodnejše razpolaganje s časom postaja novo razkošje, zmanjšanje potrebe po potovanjih pa je sestavni del razvojne strategije sodobnih mest. Pa tudi ekološka osveščenost in skrb za okolje spreminjata potovalne navade ljudi. Človek je razpet med potrebo po vse večji mobilnosti in težnjo po mirnejšem, ustaljenem, okolju prijaznejšem življenju. Možnosti za mobilen način življenja je v razvitem svetu veliko. Stopnja motorizacije je visoka, menda število registriranih vozil po letu 1980 narašča hitreje kot število prebivalcev. O tem, ali ljudje potujemo več in pogosteje kot smo pred desetletji, sicer ni zanesljivih podatkov,

zagotovo pa potujemo dlje in hitreje (Urry 2007, 4). Sicer se stopnja in način mobilnosti tekom življenja spreminjata, kar je prav tako relevantno področje za socialno geografijo. Mobilnost postaja tudi vse bolj znak socialne diferenciacije in družbenih razlik. Množičnost uporabe javnega prevoza je povezana še s kulturnim okoljem: višja kot je družbena in ekološka zavest, bolj je razširjena uporaba javnega prevoza. Ekologizacija mobilnosti je vidna tudi v množični uporabi koles, vse številnejših vozilih na električni pogon in večji uporabi javnega prometa.

Za socialno geografijo so pomembne potovalne navade posameznikov in socialnih skupin. To pomeni: vrsta prevoznega sredstva, ki ga posameznik uporablja, dolžina potovanj, cilj in namen potovanja, čas in pogostost potovanja. Pri podrobnejšem spoznavanju tega pojava razkrivamo tudi pripravljenost na zamenjavo prevoznega sredstva iz ekoloških razlogov (pripravljenost uporabe kolesa ali javnega prevoza namesto osebne avtomobila), vzroke za (ne)uporabo javnega prevoza. Pri mobilnosti kot osnovni človekovi dejavnosti, so relevantne naslednje teme:

- Oblika oziroma izbira mobilnosti glede na socialne lastnosti in glede na posameznikov odnos do okolja.
- Vrsta prevoznega sredstva v povezavi s socialnimi lastnostmi.
- Pogostost in dolžina potovanj v povezavi s socialnimi lastnostmi.
- Namen potovanj v povezavi s socialnimi lastnostmi.
- Razmerje med dejansko in potencialno mobilnostjo pri različnih socialnih skupinah.
- Potovalne navade glede na kraj bivanja in socialne lastnosti.

Komunikacija

Človek je socialno bitje, drugi so njegovo ogledalo. Zato je potreba po socialnih odnosih med prvinskimi, saj omogoča človekov osebni razvoj ter utrjuje njegov položaj v skupnosti. S komunikacijo razumemo vse socialne stike v katere vstopa posameznik, a v socialni geografiji ta pojem zajema odnose, ki se nanašajo na druženje, preživljanje prostega časa in zabavo. Tudi druge dejavnosti, recimo rekreacija ali oskrbovanje, vključujejo ta vidik, zato je ločevanje med raznovrstnimi oblikami komunikacije marsikdaj težavno. A poanta je jasna: ljudje komuniciramo z drugimi z namenom zabave, informiranja, vzdrževanja socialnih stikov. Velik del tako razumljene komunikacije poteka v prostem času, oziroma izven delovnega časa, čeprav tudi ta razmejitev ne vzdrži v vseh primerih. Relevantne so naslednje oblike komunikacije:

- druženje z drugimi osebami, kar običajno počnemo na obiskih, srečanjih, zmenkih,
- obisk prireditelj, ki niso izobraževalnega, temveč družabnega značaja. Ta oblika je lahko dvoumna; obisk gledališča sodi tako v izobraževanje, kot komunikacijo. Mogoče pa je presoditi, kateri motiv pri tem prevladuje.
- komuniciranje preko spleta in na družabnih omrežjih.

Komuniciramo lahko na številnih krajih, najpogosteje to počnemo doma ali v stanovanju drugih, v lokalih, na zaprtih ali odprtih javnih prostorih, nabor krajev je skoraj neizčrpen. Tako oblike, kot kraji komunikacije so povezani s socialnimi lastnostmi ljudi. Ljudje komuniciramo na različne načine, različno pogosto, različno dolgo, izbiramo različne sogovornike, vse to ustvarja prostorski vzorec in socialni prostor te dejavnosti. Teme in vprašanja, ki si jih ob tem obdelujemo so:

- Prostorski vzorec komunikacije različnih socialnih skupin.
- Komunikacijske navade različnih socialnih skupin.
- Oblike komunikacije v povezavi s socialnimi lastnostmi.
- Kraj komunikacije, pogostost in trajanje v povezavi s socialnimi lastnostmi.
- Socialne vsebine oblik komunikacije v povezavi s socialnimi lastnostmi.
- Kraji komunikacije nekoč in danes v povezavi s socialnimi lastnostmi.

Ekskurz: Zapis o prostoru

Dva načina pojmovanja prostora

Socialna geografija spoznava, kako posamezniki različnih socialnih lastnosti delujejo v prostoru. Za kakšen prostor gre, kaj si pod tem pojmom predstavljamo? Vedeti je potrebno, zakaj uporabljamo prav ta izraz, ne pa pokrajino, regijo, zemeljsko površje, kateri so običajni del geografskega besednjaka. Ker se izraz prostor vse pogosteje pojavlja v geografskih besedilih, je osvetlitev pojma toliko bolj upravičena. Max Weber je pisal, kako številne pojme, katerih vsebina je manj jasna, sprejemamo kot samoumevne ali kot dejstva, ne da bi se poglobili v njihov pomen in jih skušali razjasniti (cit. po Werlen 2009, 142). Slednje velja tudi za nekatere ključne pojme v geografiji in prostor je eden izmed njih. Veliko pojmov, ki jih uporabljamo v vsakdanjem govoru nima enoznačnega pomena, temveč se njihov pomen s časom spreminja. Pravimo, da je njih vsebina in pojmovanje povezano z razumevanjem narave in/ali družbe. Tudi to velja za številne pojme v geografiji, in prostor je med njimi.

V klasični (antični) misli je bil kozmos kraj, kjer se nahajajo vse stvari, žive in nežive. Vsaka od njih poseduje svoje mesto, kjer se razvija v skladu s svojo naravo. Kamen zaradi svoje teže teži k središču Zemlje, plameni ognja se izgublja v višini, rastline izhajajo iz prsti in težijo k svetlobi. In tako vsaka stvar, ki je del kozmosa. Tudi človek deluje v skladu s svojo naravo, ustvarja posebne kraje - polis, topos, oikos, forum, agora, pač v skladu z ekonomijo in ekologijo tistega časa. V tako pojmovanem prostoru je človeku pripadalo posebno mesto, bil je merilo vseh stvari, kozmos je bil njegov dom v širokem pomenu besede. Aristoteles si je predstavljal, da je prostor materialna stvar, v kateri se nahajajo stvari. S položajem posamezne stvari, je povezana smer gibanja (delovanja) in posledice delovanja na druge stvari v okolici (Werlen 1995, 156). Takšno prepričanje je veljalo dolgo časa. Za novoveško znanost je bilo nekdanje „mistično“ pojmovanje prostora neskladno z dosežki fizike, astronomije in biologije. S pozitivizmom in kvantifikacijo znanosti je nastalo novo pojmovanje prostora, ki da je objektivno, neskončen, brez človeka. Prostor je materialna stvarnost, v kateri so razmeščeni pojavi in predmeti, ki jih vidimo in zaznavamo okoli sebe. Vsaki stvari v prostoru je mogoče določiti nekatere lastnosti, ki jih posedujejo objekti, to je višina, dolžina, širina, obseg, površina in oblika, na podlagi tega pa lokacijo v koordinatnem sistemu in smer gibanja. Tak prostor je objektivno merljiv, saj lahko v dolžinskih ali časovnih enotah izrazimo razdaljo med objektoma A in B in kar je najpomembnejše, mogoče ga je spoznavati na empirični način. Tudi prostor sam poseduje lastnosti,

neodvisno od stvari, ki so v njem, zaradi katerih ga je mogoče členiti na manjša območja in takšna, ki imajo posebne skupne značilnosti, v geografiji jih imenujemo regije. Lahko si ga predstavljamo kot posodo (angl. Container box), v kateri so razmeščene stvari. »Prostor je entiteta, ki obstaja neodvisno od objektov, ki so v njem«, so prepričani zagovorniki tako pojmovanega prostora (cit. po Werlen 1995, str. 152). Nekdanje človeško merilo, oznake kot so blizu - daleč, spredaj - zadaj, veliko - majhno, relativne oznake torej, so nadomestile absolutne vrednosti iz koordinatnega sistema, v katerem je vsaki stvari v „posodi“ mogoče določiti absolutno lokacijo. Velikost »posode« ni določena, lahko je kozmičnih in planetarnih razsežnosti, lahko pa obsega zgolj eno sobo. Subsistencialistično pojmovani prostor, imenujemo ga tudi fizični prostor, določajo lastnosti in struktura vseh njegovih sestavnih delov. Tako pojmovani prostor je predmet spoznavanja naravoslovnih znanosti, katerih namen je spoznavanje stvari, ki se v prostoru nahajajo ter povezav med njimi. Stvari vplivajo ena na drugo, vse je povezano med seboj. Najbrž ni potrebno posebej pojasnjevati, da je (bil) tako pojmovani prostor tudi predmet spoznavanja geografije. A takšna kvantifikacija in objektivnost ne zajemata celotnega prostora, del še nadalje ostaja zunaj tega. Subjektivno zaznavanje okolja ali tako imenovani subjektivni prostor se pojavlja kot vzporednica objektivnemu, s kvantitativnimi metodami izmerjenemu subsistencialističnem prostoru. A o tem pozneje.

V 20. stoletju so se z razvojem humanističnih in družboslovnih ved odpirali novi pogledi na prostor, v katerih je človek ponovno postavljen na vidnejše mesto. Prostor je rezultat človekovega delovanja, njegovega razumevanja in zaznavanja stvarnosti, njegovih socialnih in kulturnih lastnosti. Takšno stališče nima veliko skupnega s prostorom, kakršen obvladuje fiziko, matematično topologijo ali biologistično ekologijo. To pojmovanje imenujemo relacionalni prostor. Za razliko od subsistencialističnega prostora je relacionalno pojmovani prostor rezultat socialnih odnosov in delovanja človeka. Prostor ustvarjajo razmerja med stvarmi, zato prazen prostor, prostor brez človeka, oziroma prostor kot tak, ne obstaja. Od tod stališče, da je prostor lastnost stvari, ne pa stvar sama. Razmerja med stvarmi se nanašajo na oznake, kot so spredaj, zadaj, nad, pod, pa tudi razmerja, ki govorijo o podrejenosti, enakovrednosti, skladnosti, torej kvalitativne lastnosti. Takšno pojmovanje se ni pojavilo šele v 20. stoletju, nastavki tega so mnogo starejši in segajo vsaj do filozofa Leibniza oziroma v 17. stoletje. Ta je prostor pojmoval kot sistem koeksistence, sobivanja koeksistenčnih stvari, *spatium est ordo coexistendi* (Werlen 1995: 79). Prostor je rezultat človekovega delovanja. Človek ustvarja prostor, ne zgolj oblikuje, kot je to v fizičnem prostoru, temveč ustvarja, recimo s postavljanjem materialnih stvari, s čimer prostoru daje tudi posebne lastnosti, poseben

značaj ali poseben pomen. Tako pojmovani prostor ni fizična in objektivna tvorba, temveč je kognitivni pojem, stvar dojetanja in razumevanja, to pa je relativno, predvsem je odvisno od družbenih (objektivnih) razmer in osebnostnih (subjektivnih) lastnosti posameznika, pa tudi od splošnega poznavanja okolja in pojavov, ki ga tvorijo (Werlen, 2009, 152). Zato relacionalno pojmovan prostor ni en sam, tako kot to velja za fizični/subsistencialistični prostor, temveč jih je več. Vsakič ga tvorijo druge vsebine in samo tiste (tisti fizični elementi), ki se nanašajo na konkretno vrsto delovanja posameznika, tukaj in zdaj. Zato je relacionalni prostor (teoretično) vsakič drugačen – tako za konkretno dejavnost, dejansko govorimo o medijskem, ekonomskem, političnem, kulturnem, tudi o socialnem prostoru, drugačen je za vsakega posameznika oziroma za socialno skupino (v praksi je dojetanje prostora podobno zaradi podobnega procesa socializacije, katerega je deležna večina ljudi). Relacionalno pojmovani prostor je bolj subjektiven kakor objektivni, prav obratno kot velja za fizični prostor (ki je sicer objektivni, vendar v skrajni obliki tudi subjektiven). Odvisen je namreč od oblik človekovega delovanja, ob katerih prostor šele nastaja. In ker je oblik in načinov delovanja – vzpostavljanja prostora - zelo veliko, med njimi pa ne obstaja skladnost ali dopolnjevanje, je relacionalno pojmovanih prostorov več (ponovno omenjamo medijski, ekonomski, politični prostor). Odvisen je tudi od socialnih in kulturnih lastnosti posameznika, ki vplivajo na to, kako človek v prostoru deluje in kako ga dojema. Relacionalni prostor definira spreminjajoč pomen sestavnih delov oziroma spreminjajoče se vloge in pozicije, ki jih ti imajo; nekateri objekti so relevantni za en prostor, recimo medijski, drugi za drugega, recimo za ekonomski prostor. Vendar v relacionalno pojmovanem prostoru niso relevantni le objekti kot taki in razmerja do drugih objektov. V procesu socializacije in podružbljanja pridobijo nekateri objekti poseben pomen, ta odraža določen socialni pojav ali proces, to pa ustvarja neenaka razmerja med njimi in s tem strukturo prostora. Relacionalni prostor je sestavljen iz pomenov, ki jih posamezni objekti pridobijo, drugi pa ne. Vendar, v različnih vrstah relacionalnega prostora vsi objekti in pojavi nimajo enakega pomena; v medijskem prostoru so pomembni drugi objekti, kakor v ekonomskem, zato je tudi struktura medijskega prostora drugačna od strukture ekonomskega prostora.

Med vrstami relacionalnega prostora je za družbeno geografijo posebej relevanten socialni prostor. Vse kar smo zapisali za relacionalni prostor, velja tudi za socialni prostor. Natančneje pa je ta pojem razdelal francoski sociolog Henri Lefebvre v knjigi *Produkcija prostora*. Predstavljal si je, da obstajajo tri oblike socialnega prostora: prostor prostorskih praks (tudi doživljani prostor), predstave prostora (tudi reprezentirajoči prostor) in prostor predstav (tudi prostor reprezentacije) (Lefebvre 2013, 54). Prvi

pomeni prostor, ki nastaja s človekovim delovanjem in je vidik socialne konstrukcije sveta. V njem niso pomembne zgolj fizične strukture, temveč predvsem socialne vsebine. Drugi je „mišljeni“ prostor, ki nastaja kot predstava v miselnem procesu človeka, torej prostor, kakršnega si predstavljamo da je. Razumevanje in dojetje prostora je v veliki meri subjektivno, odvisno od socialnih in kulturnih lastnosti človeka. Objektivni je zgolj toliko, kolikor so objekti in pojavi odsev vzgoje in socializacije posameznika in socialne skupine, torej takšni, ki jih razume večina ljudi ali vsaj interesna skupnost. Zato Lefebvre pravi, da je socialni prostor mentalni, fizični in simbolni konstrukt (cit. po Schroer 2009b, 362). Tretja oblika je prostor, v katerem se manifestirajo predstave in sporočila o tem, kakšen bi naj prostor bil, kakšna sporočila bi naj vseboval, kaj bi naj pomenil, kako bi ga naj ljudje razumeli (ibid 60-61). Socialni prostor tvorijo predmeti, ki nekaj sporočajo, torej simboli in pomeni, ki so materializirane oblike socialnih odnosov. Sporočila in pomeni so običajno povezani s socialnim položajem uporabnikov, pa tudi s splošnimi družbenimi vrednotami. Fizični prostor je zgolj „ozadje“, neke vrste „okras“, se je izrazil Lefebvre (cit. po Schroer 2009b, 354).

Razmerje med fizičnim in socialnim prostorom

V sociologiji in delu družboslovja prostor ni pojmovan kot narava, niti kot pokrajina, temveč kot rezultat socialnih razmerij in delovanja človeka. Prostora ni mogoče razumeti zgolj kot nekaj danega, tako kot naravo v širokem pomenu besede, temveč tudi kot proizvod človekovega delovanja in socialnih odnosov med ljudmi. Prostor nastaja in se oblikuje sproti, skladno s človekovim delovanjem ter socialnimi in kulturnimi razmerami, v katerih deluje. Za razliko od tega, je fizični prostor materialna stvarnost, objektivni, rezultat delovanja naravnih sil, pa tudi človeka. Obe pojmovanji prostora sta, vsaj na prvi pogled, daleč narazen, skoraj nezdržljivi. A koncept fizičnega prostora še zmeraj prevladuje, tudi v družboslovju (še) ni povsem izključen. Koncept socialnega prostora je uveljavljen na teoretski ravni, na ravni konkretnega pa se interpretacije vedno končajo v fizičnem prostoru. Schroer ponuja tehten razlog za takšno stanje: za socialni prostor ne obstaja kategorialni (analitični) aparat spoznavanja, podoben tistemu, s katerim spoznavamo fizični prostor (Schroer 2006, 174), zaradi česar ga empirično (še) ne znamo obdelati in prikazati. Dejansko so v vsaki analizi socialnega prostora vključeni pojavi iz materialnega sveta oziroma iz fizičnega prostora (saj drugače niti ne more biti; materialna stvarnost, pojmovana tako ali drugače, je ena sama). Schroer zato dopušča možnost, da je vsebina socialnega prostora še preslabo poznana. Drugi razlog za zadržanost do socialnega prostora izhaja iz teorije sociologije.

Po Luhmanu je bistvo socialnih sistemov komunikacija, ta pa nima prostorskih obeležij, ni odvisna od prostora. Sicer poteka v fizičnem prostoru in na določenem kraju, vendar lokacija ni bistveni del socialnih odnosov; ista oblika komunikacije (socialnega delovanja), bi lahko potekala tudi drugje. Socialni svet je primarno nematerialen, tvorijo ga vrednote, odločitve, dejanja, ne pa materialne stvari. Podoben argument navaja tudi Gerhard Hard: »Socialni sistemi se zgolj odražajo v prostoru, sami pa nimajo prostorskih lastnosti. ..., kajti obstajajo namreč *iz* komunikacije, ne pa *kot* komunikacija, česar pa ni mogoče prostorsko prikazati.« (Hard 2002, 216).

Nezdružljivost fizičnega in socialnega prostora presega pogled Gunterja Weidenhausa. Tako pravi: socialni prostor obsega tisto, kar lahko umestimo v fizični prostor, kar odgovarja vprašanju „kje“ (se pojav nahaja, op. p.). Pri socialnem prostoru ne gre toliko za pojave in stvari v fizičnem svetu (iz fizičnega prostora), temveč za pojave, s katerimi je mogoče rekonstruirati pomen in vlogo dejavnikov iz socialnega sveta, in samo tiste, ki prostor vzpostavljajo. (Weidenhaus 2015, 42) In dalje, ne gre za objektivni prikaz položaja in lastnosti objekta, temveč za prikaz, kateri objekti s socialnim pomenom prostor vzpostavljajo in kakšni pomenski odnosi so pri tem nastali. Predmet te presoje so pomeni (znaki, simboli), ki jih vsaka materialna stvar poseduje ali jih je pridobila tekom družbenega razvoja. Takšen pogled na socialni prostor je blizu tudi razmišljanju Gerharda Harda, ko navaja vsebinske razlike med fizičnim in socialnim prostorom. Tako piše: „Kadar želi socialni geograf prostor spoznavati iz socialno geografskega vidika, se mora osredotočiti na artefakte, na sisteme znakov, na posebne oblike informacij ali besedil, ki imajo v socialnem sistemu poseben pomen“. (Hard 2002, 217) Povedano drugače, socialni prostor je potrebno spoznavati in interpretirati na način, da v fizičnem prostoru prepoznamo socialne vsebine, ki so „zapisane“ v obliki kod, simbolov, znakov. To pa pomeni, da je socialnih prostorov več in da to ni empirična kategorija, temveč pomenska. Iz tega sledi, da je mogoče kot socialni prostor opisati in prikazati samo določen (konkretni) prostor, ne pa prostora nasploh (Weidenhaus 2015, 45). Ker lahko v razmestitvi objektov prepoznamo več simbolov (smislov, pomenov), je tudi možnih več interpretacij prostora, zato je socialni prostor predvsem subjektivna kategorija, odvisna od posameznikovih, pa tudi družbenih - socialnih in kulturnih lastnosti. Socialni prostor nima trdnih ali vnaprej določenih mej, temveč je odvisen od vsakokratnega primera in konteksta spoznavanja. Navajamo še mnenje Emrysa Jonesa in Johna Eylesa, ki sta prav tako skušala povezati ta, na videz nezdružljiva pojma. Socialni prostor je po njunem mnenju spoj osebne prostora in fizičnega (objektivnega) prostora (Jones, Eyles 1977, 34). Gre za mozaik območij, ki jih uporabniki (posamezniki ali socialne skupine), podobno dojemajo, zato v njem

podobno delujejo. Pri spoznavanju socialnega prostora oziroma pri prepoznavanju simbolov, sta ključni dve vprašanji, za kateri Martina Löw meni, da v odgovoru tičita vsebinski značilnosti socialnega prostora (Löw 2001):

- kaj socialni prostor vzpostavlja (kateri objekti in stvari imajo socialni pomen),
- kaj razmestitev objektov sporoča, kakšna sta pomen in sporočilo te razmestitve.

Odgovora sta odvisna od družbenih razmer, od kulture in socialnih odnosov, odvisna sta od konkretnih družbenih okoliščin in ju ni mogoče posploševati. In nenazadnje, odgovora sta povezana s kontekstom spoznavanja, o čimer bo več povedanega v nadaljevanju. Socialni in fizični prostor sta "vzporedna svetova". Socialni prostor je posebno videnje prostora, v katerem stvarem ne pripisujemo absolutne vrednosti, temveč relativno, odvisno od socialnega statusa uporabnikov in od časa (obdobja), v katerem je pomen nastal. Takšen pogled odpira novo smer razumevanja stvarnosti, namreč spoznavanje socialnega in kulturnega delovanja posameznikov, kot se odraža v fizičnem prostoru.

Na razmerje med fizičnim in socialnim prostorom lahko pogledamo še na drug način: v pojmu prostor se prepletajo različne človekove izkušnje in predstave, hkrati pa obstaja razlika med znanstveno opredelitvijo pojma in ustaljeno vsakodnevno rabo, zaradi česar je nedvoumno pojmovanje zaenkrat še težavno. Pojem prostor je del človekovega besednjaka že iz daljne preteklosti, ko je bilo razumevanje sveta bolj izkustveno in manj empirično (znanstveno) podkrepjeno. Eden od razlogov, ki v pojmovanje prostora vnaša dvoumnost in nedoslednost, je razmerje med subjektivnim in objektivnim. Za kaj gre? Po subsistencialističnem pojmovanju, je prostor objektivna stvarnost, nekaj, kar obstaja neodvisno od posameznika. Prostor je objektivni, abstrakten, brez določene vsebine in lastnosti. Vendar, na določeni stopnji, ta postane subjektivna kategorija. Prostor, naše bivalno okolje, ljudje doživljamo, razumemo, vrednotimo različno in zato v njem tudi različno delujemo. Zato kot del fizičnega prostora obstajata pojma „območje“ in „kraj“, ki nista abstraktna, niti povsem objektivna, temveč je v njiju zaznati elemente določenosti, ki izhajajo iz določene stopnje subjektivnosti. Območje pomeni del prostora, na katerega se neka značilnost ali dejavnost nanaša. Uporabljamo ga, kadar želimo pojav, o katerem govorimo, zamejiti ali umestiti. Pojem kraj pa je del fizičnega prostora, ki pa je poseben v zavesti posameznika. Tuan pravi, da je posameznik nanj čustveno navezan (Tuan 1977, 155). V obeh primerih gre za subjektivno pojmovani prostor, za projekcijo osebnih predstav v objektivno stvarnost. Pri relationalno pojmovanem prostoru je zadeva podobna, vendar ne identična; razlika je v razmerju

med subjektivnim in objektivnim pojmovanjem prostora. Relacionalno pojmovani prostor je prav tako sklop fizičnih stvari in pojavov, le da razmerja (odnosi) med njimi niso objektivno določeni, temveč subjektivno pojmovani. Socialni prostor, kot ena od oblik relacionalno pojmovanega prostora, je subjektivna kategorija; sestavljen je iz predmetov in pojavov (in je v tem delu objektivni), vendar jim posameznik pripisuje različne vsebine in pomene. Nekaterim predmetom pripisuje večji pomen, kakor drugim, v nekaterih prepozna vsebine, katerih nekdo drug ne vidi. Različni pomeni stvari pa so posledica socialnih in kulturnih lastnosti posameznika, pa tudi skupnosti, ki ji pripada. Ker vsak posameznik, hipotetično vzeto, drugače dojema prostor, je socialnih prostorov toliko, kolikor je posameznikov. Zato je socialni prostor primarno subjektivna kategorija, podobno kot pojem kraj iz subsistencialistično pojmovanega (fizičnega) prostora. Podobno lahko razumemo besedo medijski prostor ali katerokoli drugo vrsto socialnega prostora (ekonomski, izkustveni, ipd.). Vsebuje samo tiste pojave, ki ponazarjajo ali se povezujejo z vrsto pojava, ki mu s pridevnikom dodamo prostorsko dimenzijo. Blizu temu so tudi spoznanja iz fenomenologije doživljanja, po katerih objektivnega prostora (recimo dela zemeljskega površja) ni mogoče povsem enačiti ali nadomestiti s skozi subjektivno perspektivo spoznanega prostora (ali dela zemeljskega površja) (Werlen 2009, 144). Upoštevati je potrebno, da so vse, na videz samoumevne vsebine pojmov, v bistvu človekovi konstrukti, kar pomeni, da so rezultat stopnje razumevanja narave in družbe. Pa tudi, da so rezultat socialnih in kulturnih lastnosti, da so torej relativne, zato jih je potrebno vedno razumeti in obravnavati v kontekstu. Razmerje med fizičnim in socialnim prostorom je potrebno razumeti ne na izključevalni, temveč povezovalni način. Obstaja več vrst prostorov, vsak od njih je v določenem kontekstu primeren za spoznavanje določenega pojava ali procesa. Zato so vsa pojmovanja prostora legitimna, potrebno jih je vključevati, dopolnjevati, ne pa izključevati ali zanikovati. Nenazadnje, pri socialnem prostoru ne gre za vprašanje, ali je ta materialen ali ne, temveč za spoznanje o raznovrstnosti pojma prostor, za drugačen pogled na materialno stvarnost, za materializirane posledice socialnih odnosov oziroma za pojavne oblike socialnega delovanja človeka.

Za geografijo je takšen pogled na prostor povsem relevanten – upošteva ontološke razlike med fizičnim in socialnim, odpira novo področje spoznavanja v geografiji, hkrati pa, kar je še posebej pomembno, ne pomeni preloma v geografskem spoznavanju, nenazadnje uporabljamo tudi pojem »kulturna pokrajina«, temveč zgolj »postavlja stvari na drugačno mesto«. Ali v povedanem obstaja kakšna praznina, katero zapolnjuje termin »geografski prostor«, kot pogosto zasledimo v besedilih geografov? Ali pa gre zgolj za premalo domišljeno vsebino pojma in nekritično uporabo, ki bolj zakriva, kot odkriva?

(Geografski) elementi prostora

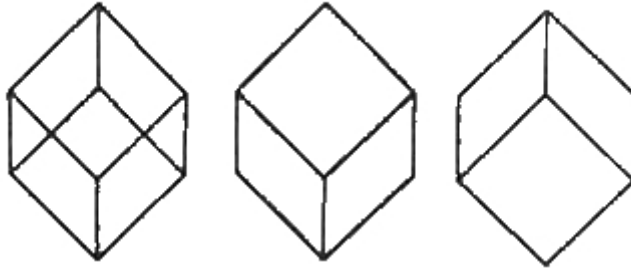
Elementi prostora, kakršni so relevantni za geografsko spoznavanje, mimogrede, imenujemo jih tudi (geografske) kategorije, so »orodja« za analizo, za spoznavanje (fizičnega) prostora in stvari v njem. Tema je tako splošna in abstraktna, da obstaja več mnenj o tem, kaj prostor označuje (Wirth 1979, 261-269; Hard 2002, 245-250). Na osnovi izkušenj in vpogleda v teorijo in prakso geografije bi lahko opredelili naslednje kategorije oziroma elemente prostora:

- razmestitev, razdalja, položaj, prostorski vzorec
- gostota, intenziteta pojava
- meja, razmejitev
- smer, gradient
- oblika, podoba, videz
- skladnost, sovpadanje, povezanost
- razvoj, razvojni lok, transformacija

Doreen Massey, ki prostor pojmuje kot nekaj »odprtega«, zmeraj v nastajanju, nedokončnega, kot odraz socialnega, je lastnosti prostora opredelila skladno s temi izhodišči (Massey 1992, 5). Navaja naslednje:

- razdalja, (ta vključuje še položaj),
- razlike in podobnosti med elementi prostora,
- spremembe in razvoj elementov v prostoru ter
- simboli oziroma kraji posebnega pomena.

Elementi prostora veljajo za fizični in socialni prostor, čeprav ne v povsem isti obliki. Primer: položaj je abstraktna vrednost, če jo določimo v koordinatnem sistemu. Hkrati je tudi relativna, saj lahko položaj vedno izrazimo glede na drugo točko v prostoru. Pravimo, da se položaj vedno na nekaj nanaša in v tem smislu je položaj element socialnega prostora. Prostor tvorijo fizični elementi, a jih lahko interpretiramo v socialnem smislu kot elemente socialnega prostora. To pomeni, da jim pripišemo lastnosti, ki so relativne (subjektivne) in vrednostno naravnane.

Slika: Optična inverzija

Vir: Erich Moritz von Hornbostel: Über optische Inversion. Psychologische Forschung. Zeitschrift für Psychologie und ihre Grenzwissenschaften. Bd.1, Berlin, 1922 Str. 130-156

Fizični in socialni prostor se razlikujeta po zornem kotu gledanja.

SOCIALNI PROSTOR V GEOGRAFIJI

O predmetu spoznavanja je bilo v geografiji toliko razprav, kot o vsebini vede, saj se je oboje nekajkrat spremenilo. V 19. stoletju, ko je geografija od opisovanja zemeljskega površja prešla v spoznavanje tega, je za predmet raziskovanja veljalo zemeljsko površje in iz tega izhajajoče regije. Zemeljsko površje je bilo razumljeno kot življenjski prostor različnih socialnih, kulturnih, družbenih in gospodarskih formacij in pojavov ter kot območje različnih naravnih razmer. Zemeljsko površje v ontološkem smislu ni bilo predmet razprav, pojmovano je bilo kot narava, kot nekaj danega in absolutnega, kar odgovarja subsistencialističnemu pojmovanju prostora. V prvi polovici in sredi preteklega stoletja se je kot predmet spoznavanja geografije uveljavila pokrajina, ki je pravzaprav sopomenka za fizično pojmovani prostor. Pokrajino lahko opredelimo kot preplet naravnih in družbenih dejavnikov, to je podobno, kot Hard pojmuje prostor: „V geografiji je prostor (1) spoj fizično materialnih stvari in (2) njihove strukture, oziroma razmestitve.“ (Hard 2002, 238). Geografija je bila v tem obdobju usmerjena v spoznavanje zvez med naravo in družbo, torej v spoznavanje fizičnega, subsistencialističnega prostora. Najstarejši opisi pokrajin so bili v znamenju kompleksnosti, povezanosti vsega z vsem. Socialne in kulturne razmere so bile povezane s fizičnimi (naravnimi) okoliščinami, tako da je v vsem socialnem bilo tudi nekaj materialnega in obratno, v številnih materialnih značilnostih pokrajine so bile prepoznane socialne (družbene) vsebine. Kasneje so se pisci te nezdržljivosti, ali bolje – pogojne povezanosti vse bolj zavedali. Namesto enotne geografije sta se pričeli uveljavljati fizična *in* družbena geografija, naravno *in* družbeno geografske regije, narava *in* družba, čeprav sta bili v isti sapi izpostavljeni enotnost geografije in vzročno

posledično povezanost. A ne glede na to, ločevanje narave in družbe, posredno pa fizičnega od socialnega prostora, je postalo vse bolj prisotno v delih geografov, čeprav ne v povsem jasno izpostavljeni obliki. V drugi polovici 20. stoletja se je ponovno pričel spreminjati koncept vede. Del družbene geografije se je vse manj osredotočal na spoznavanje vzročno-posledične povezanosti med elementi pokrajine, na zveze med naravo in družbo, pač pa na spoznavanje družbenih pojavov oziroma pokrajnotvornih dejavnikov samih. S tem se je pričelo uveljavljati novo pojmovanje predmeta spoznavanja, ki sloni na relacionalnem prostoru. Sprva se je uveljavilo v sklopu termina »kulturalna pokrajina«, ki je, po Sauerju »oblika, naložena na naravno okolje, kar je delo človeških rok« in je blizu terminu socialni prostor. Benno Werlen je pokazal ontološke razlike med fizičnim in socialnim prostorom ter opozoril, da je potrebno slednje pri interpretaciji prostora, pokrajine, regije, vsega prostorskega, upoštevati in ločevati (Werlen 1995). Edward Soja je v geografijo uvedel pojem tretjega prostora (thirdspace; Soja 2003), to je prostor kot preplet fizičnega, socialnega in duhovnega. Doreen Massey pa je postavila tezo, da prostor nastaja in se oblikuje skozi družbeno delovanje in socialne strukture (Massey 2005). S tem se je v delu družbene geografije pričel vse bolj uveljavljati termin prostor, kot predmet spoznavanja. Dodaten impulz je prišel iz družboslovnih znanosti, kjer se je v devetdesetih letih pojavil termin *spatial turn*, prostorski obrat, ki je raziskovalno pozornost usmeril k spoznavanju prostorskih oblik in posledic človekovega delovanja. Na drugi strani se termin pokrajina zdi vse manj utemeljen v številnih novih temah, ki se pojavljajo v geografiji. Termin pokrajina namreč vključuje tudi naravne razmere (dejavnike), ki so v določeni vsebinski orientaciji geografije manj pomembni. Naslednji razlog za uporabo termina prostor je velikost območja spoznavanja. Velikost pokrajine niti navzgor, niti navzdol ni omejena, vendar bi težko sprejeli namig o pokrajini, ki meri 1 ha, še manj, da je pokrajina tudi stanovanje (kar je predmet spoznavanja socialne in kulturne geografije). Z besedo prostor te težave odpadejo. S prostorom kot predmetom spoznavanja se spreminja težišče geografije iz vede o prostoru v vedo o pojavih v prostoru in njihovi prostorski (o njihovih prostorskih lastnostih in razsežnostih). Menimo, da je slednje ključna značilnost geografije iz druge polovice 20. stoletja – prehod od izključno subsistencialističnega pojmovanja predmeta spoznavanja, k relacionalno pojmovanem prostoru.

Vsebina socialnega prostora

Kljub prevladujočem subsistencialističnem pojmovanju prostora v geografiji, so se pojavljale tudi zamisli o drugačnem prostoru. Kajti fizičnega prostora ni mogoče, kot piše Gerhard Hard, zreducirati zgolj na »posodo« in stvari v njej; v materialni stvarnosti

se odražajo tudi socialni sistemi, ki skupaj tvorijo prepleteno in ne docela doumljivo celoto - prostor. Nenazadnje, tudi med geografi obstaja zavedanje, da so materialni pojavi del socialnih fenomenov in socialnih struktur ali, kot piše Martina Löw, »Räumliche Strukturen sind, wie zeitliche Strukturen auch, Formen Gesellschaftlichen Strukturen« (prostorske strukture so, tako kot časovne, oblike družbenih struktur) (Löw 2001, 167). Pogled na prostor se s tem oddaljuje od zgolj substistencialistično pojmovanega prostora. Francoski geograf Paul Claval je opredelil pojem socialni prostor, pri čemer ni izhajal iz sociološke teorije, temveč iz fizičnega prostora, v katerem pa je prepoznal posebnosti, ki so odraz in posledica socialnih odnosov in delovanja ljudi. Opredelil je več pomenov pojma socialni prostor: (Claval, 1984)

1. Socialni prostor je območje, kjer živi določena socialna skupina. Tak koncept temelji na ideji socialne ekologije in nekoč zelo razširjenem prepričanju, da prostor vpliva in določa socialne odnose in gospodarstvo človeške skupnosti.
2. Socialni prostor je rezultat ekonomskega in socialnega delovanja. Delovanje določene skupine ljudi je omejeno na določen prostor, v katerem se nalagajo rezultati njihovih aktivnosti. Socialni prostor označujejo strukture, ki so nastale kot posledica tega delovanja.
3. Socialni prostor je območje, kjer se posameznik giblje in deluje. Za to vrsto socialnega prostora se uporablja tudi termin akcijski prostor. Ta prostor vključuje tudi osebna zaznavanja in vrednotenje bivalnega okolja. Socialni prostor je specifični pogled na materialno stvarnost skozi socialni profil uporabnika.
4. Socialni prostor je kategorija doživljanja in je subjektivno pogojen. Vsak posameznik na drugačen način prostor dojema in razume ter se posledično različno v njem giblje (obnaša). To vrsto socialnega prostora imenujemo tudi osebni prostor. Socialni prostor je relativna kategorija, saj je za vsakega človeka in za vsako socialno skupino ter za vsako dejavnost drugačen. Drugačen po lokaciji, velikosti in elementih, ki ga tvorijo.
5. Socialni prostor je odraz in območje vrednot in simbolov določene socialne skupine. Ljudje namreč v svoje bivalno okolje vnašamo pomene v obliki znakov in simbolov, s katerimi naredimo dele prostora pomembnejše, zato ti postanejo nosilci sporočil.

Iz povedanega je mogoče razbrati, da Clavalovo razumevanje socialnega prostora obsega vse značilnosti, ki jih navajajo tudi sociologi, vendar z bistveno razliko – v geografiji je socialni prostor pojmovan kot nadgradnja fizičnega prostora, v sociologiji pa kot prostorska razsežnost socialnih fenomenov. V kolikor bi socialni prostor pojmovali zgolj kot kognitivni pojem, brez da bi ga bilo mogoče prepoznati tudi v

fizičnem prostoru, bi ostal teoretični konstrukt. Vendar tako iz Lefebvrovega razmišljanja kot tudi iz del številnih naslednikov lahko razberemo, da temu ni tako. Zato lahko zapišemo naslednjo opredelitev: socialni prostor je del materialne stvarnosti, ki je posledica socialnih odnosov, doživljanja ter delovanja človeka in skupnosti.

Za nadaljnje razumevanje socialnega prostora je posebej pomembna prva Clavalova opredelitev – socialni prostor je območje, kjer posameznik/socialna skupina živi in deluje. Živeti in delovati« pomeni zadovoljevati temeljne potrebe; navedli smo jih v enem prejšnjih poglavij. Vendar, in to se zdi ključno, potrebe zadovoljujemo na izbranih krajih. Ne kjerkoli, temveč na krajih, ki jih poznamo, kjer se počutimo domače, kjer vemo, kaj lahko pričakujemo, na krajih, do katerih imamo poseben, Tuan to označuje kot čustven odnos. Ta odnos je posledica, poleg drugega, tudi socialnih lastnosti uporabnika. Zato menimo, da je *socialni prostor sestavljen iz krajev*. Kraj je konkreten del fizičnega prostora, ki dejansko obstaja. Povedano drugače, kraj je konkretizacija socialnega prostora, je vez med socialnim in fizičnim prostorom. Socialni prostor se tako izraža v krajih, kjer posameznik/socialna skupina zadovoljuje svoje potrebe. Podobno stališče najdemo tudi pri Cresswellu, ko pravi: »Social space is clearly very close to the definition of place« (Cresswell 2004, 12). Ker je kraj del fizičnega prostora poseduje lastnosti, ki so merljive in jih je mogoče kvantificirati. Kraj je večpomenska entiteta. Njegov pomen se lahko spreminja glede na odnos (dojemanje) subjekta, množica ljudi lahko isti kraj dojema povsem različno. Ker pa je prevladujoč pomen večinoma dokaj stalen in trden, v fenomenološkem smislu deluje kot vzgib za razumevanje in vedenje ljudi. Pomen kraja priteguje posameznike in skupine s podobnimi interesi, življenjskim slogom, vse, ki določen kraj doživljajo na podoben način. Bivalno okolje, pokrajina ali naselje tako postane mozaik socialnih prostorov, vsak od njih odraža lastnosti socialne skupine in kraja samega. (Ley 1979, 229). Menimo, da so lastnosti kraja podobne, deloma identične z lastnostmi prostora nasploh. Te pa so:

- Položaj. Relevanten je relativni položaj, ki ga prikazujemo z ozirom na izbrano lastnost. Relativni položaj se zmeraj na nekaj nanaša, in tisto nekaj je potrebno poiskati v kontekstu subjekta, ki kraj obiskuje.
- Namembnost oziroma dejavnost, ki se na kraju izvaja. Primerno je upoštevati oblike v sklopu osnovnih človekovih dejavnosti, kakršne so v veljavi v socialni geografiji (bivanje, delo, izobraževanje, oskrba, rekreacija, komunikacija, mobilnost).
- Čas. Dejavnosti na določenem kraju so časovno omejene, potekajo samo ob določenem času, kar je vidik socialne in prostorske diferenciranosti. Prav zato je

podatek o intenziteti delovanja in socialni sestavi uporabnikov na določenem kraju relevanten.

- Oblika. Tako kot vse materialne stvari, tudi kraj poseduje obliko, ki je lahko socialno relevantna, ali pa je v njej mogoče razbrati proces spreminjanja, ki je povezan s spremembo socialnih/družbenih razmer.
- Zgradba oziroma morfološke lastnosti. Podobno kot za obliko, velja tudi za zgradbo oziroma za morfološke lastnosti fizičnih elementov, ki kraj vzpostavljajo. Poleg morfoloških lastnosti fizične strukture je pomembna še ena dimenzija: vse fizično ima še socialno vsebino, povedano drugače, v mnogih materialnih stvareh lahko prepoznamo socialne vsebine njihovih uporabnikov ali lastnikov. Slednje pa je pri spoznavanju socialnega prostora lahko pomembna vsebina.
- Socialne lastnosti uporabnikov. Posamezniki z določenimi socialnimi lastnostmi oziroma določene socialne skupine zadovoljujejo svoje potrebe samo na določenih krajih. Poznati kraj, pomeni tudi poznati socialne lastnosti ljudi, ki na tem kraju zadovoljujejo svoje potrebe.
- Pomenskost, simbolnost. To, po čimer se kraj loči od prostora, je, da poseduje še nenapisano sporočilo, ki je razumljivo večini ljudi, predvsem pa tistim, ki ga uporabljajo in obiskujejo. Pomenskost kraja ni za vse ljudi enaka, odvisna je od socialnih in kulturnih lastnosti uporabnikov, kar vodi k socialno prostorski raznovrstnosti prostora.

Ker ljudje različno dojemamo prostor, socialni prostor ni univerzalen, temveč je za vsakega posameznika oziroma za vsako socialno skupino in za vsako dejavnost drugačen. Navajamo nekaj primerov krajev:

Tabela: Primeri krajev za posamezne dejavnosti

dejavnost	kraji
bivanje	enodružinska hiša, blok, garsonjera
delo	pisarna, vrt, delavnica
rekreacija	rekreacijsko območje v naravi, otroško igrišče, igrišče za igre z žogo, fitness, trim steza, smučišče, park
oskrba	nakupovalno središče, lokalna trgovina, mestno središče, svetovni splet
izobraževanje	stanovanje, knjižnica, svetovni splet, predavalnica
komunikacija	restavracija, bar, gledališče, koncert, park
mobilnost	osebni avto, avtobus, železniška postaja, letališče

Razlike med kraji, ki jih obiskujejo pripadniki različnih socialnih skupin, so lahko zelo majhne, saj so povezane z redom velikosti obravnavanega pojava, a hkrati ni mogoče spregledati, da razlike obstajajo skoraj v vsakem primeru, le dovolj natančno jih je potrebno obravnavati. Ugotovili smo, da se mlade družine v Mariboru zadržujejo – zadovoljujejo svoje potrebe na drugačnih krajih od tistih, kjer se zadržujejo starostniki, kar pomeni, da je socialni prostor ene in druge socialne skupine različen. Izbira kraja je vedno posledica vrednotenja in stvar odločitve. Izkazalo se je še, da se izbor krajev spreminja s časom; kraji torej niso stalnica, podobno kot se spreminja socialni prostor posameznika in socialnih skupin.

Tabela: Kraji posameznih dejavnosti, kot jih uporabljajo člani mladih družin leta 1989 in 2019 (kraji so razvrščeni po številu odgovorov)

dejavnost	kraji leta 1989	kraji leta 2019
rekreacija	igrišče	rekreacijsko območje v naravi, igrišče, park
oskrba	lokalna trgovina, središče mesta	nakupovalno središče, lokalna trgovina
izobraževanje	knjižnica, stanovanje	stanovanje, delovno mesto
komunikacija	stanovanje	bar, restavracija, stanovanje
mobilnost	osebni avto	osebni avto, kolo, hoja

Spoznavanje socialnega prostora

Omenili smo, da je po behavioristični teoriji delovanje človeka odgovor na dražljaje iz okolja. Človek se nanje odziva in deluje v preventivnem ali aktivnem smislu. Dražljajev ni mogoče razumeti kot trenutni, kratkotrajni refleks, temveč bolj kot odzivanje na bolj ali manj stalne razmere v okolju, v katerem živi. Človek okolje zaznava kot celovit in kompleksen pojav, sestavljen iz številnih, v geografskem besednjaku pokrajinotvornih elementov. Kljub temu, da okolje dojemamo preko različnih čutil, kot sliko, zvok, okus, vonj, teksturo, ga dojemamo kot nedeljivo celoto. Tisto, kar je pri dejavnostih socialno geografsko v okolju relevantno, zaradi česar jim pripisujemo ključni pomen v konceptu socialne geografije, ne more biti drugačno od osnovnega namena in vsebine geografske vede. Slednje je mogoče izraziti v obliki šestih ključnih vprašalnic, navajamo jih ponovno: kaj je, kje je, kakšno je, kolikšno je, kdaj je, od/za koga je? Stvari in pojavi, ki se v prostoru nahajajo - objekti, dejavnosti, njih razmestitev, odnosi med njimi, ustvarjajo dokaj stalna in stabilna razmerja, hkrati pa so skozi to stalnost stvari tudi definirane. Zato jih velja pri spoznavanju prostora upoštevati kot vzrok za določeno stanje in kot posledico tega stanja. Stvari so hkrati vzrok in posledica, kot je to označil Ittelson (Ittelson et all. 1977, 126). Stvari in pojavi v prostoru ne le vplivajo na druge

stvari in pojave, temveč je njihovo stanje tudi posledica vplivov drugih stvari in pojavov. Gre za medsebojno učinkovanje vseh stvari z vsemi.

Kraj kot oblika socialnega prostora

Omenili smo, da razumevanje prostora zaznamuje odnos med subjektivnim in objektivnim. Na določeni točki objektivno pojmovan prostor preide v subjektivno pojmovan prostor. Pojem kraj odraža to dvojnost, saj je hkrati objektivnen in subjektiven. Kraj je prostor (območje), kjer se posameznik ali določena socialna skupina zadržuje, ob tem ko zadovoljuje svoje potrebe (Tuan 2001, 6). Zato je med posameznikom oziroma člani socialne skupine in krajem vzpostavljen čustveni odnos, recimo v smislu navade, rutine, običaja. Vzpostavljeno čustveno razmerje je lahko pozitivno ali negativno, lahko je tudi nevtralnno. Prostor oziroma kraj v človeku vzbujata čustveni odziv in vplivata na njegov spomin oziroma čustveno stanje, pojasnjuje Maurice Halbwachs (Halbwachs 2001, 146). Kraj je pomensko drugačen od pojma (fizični) prostor - slednji je vrednostno nevtralen, je obči pojem, nedefiniran, brez socialne vsebine, enak za vse ljudi. Kraj pa je del socialnega prostora, do katerega ima uporabnik poseben odnos, kraj je napolnjen s pomeni in človeško izkušnjo. Zato kraj vsebinsko ni prazen prostor, vedno se povezuje s subjektom, ki ga uporablja ali kateremu je namenjen. In ker je kraj brez subjekta prazen, ne obstaja oziroma ga ni, velja tudi obratno, subjekt brez kraja, bi bil brez trdne identitete. Človek je teritorialno bitje, pravi Bolnow in teritorialnost (v smislu teritorialne pripadnosti) je ena od temeljnih človekovih potreb. Predstavljajmo si nekoga, ki je zapustil rodni kraj in se preselil v veliko mesto. Verjetno se sprva počuti nepovezan z novim okoljem, vse dokler novi kraj ne bo postal tudi njegov kraj. Kraj ni nekaj samo po sebi danega, temveč je rezultat součinkovanja ljudi in dejavnosti, piše John Allen (Allen 1999, 66), dodali bi lahko še: kraj je rezultat dožemanja in razumevanja prostora. »Kraj označujeta pomen in materialnost, oboje je rezultat človekovega delovanja«, pravi Tim Cresswell, s čimer želi izpostaviti, da območja, ki jih označujemo kot kraje, odražajo naše razumevanje sveta, vezi med človekom in prostorom (pokrajino) ter kulturo v širšem pomenu besede (Cresswell 2004, 11, 30). Kraj je napolnjen s pomeni in človeško izkušnjo. Poanta termina kraj sporoča, da se življenje posameznika in skupnosti ne odvija v prostoru, temveč v krajih, ter kot drugo, poznavanje prostora v socialni geografiji pomeni poznavanje krajev in socialnih lastnosti ljudi, ki kraj oblikujejo. Več o tem je v poglavju o učinkih delovanja.

Ekskurz: Zapis o času

Čas je, podobno kot prostor, tema, s katero se srečujemo vsakodnevno in v različnih kontekstih. Pri času gre za orientacijo, za ohranjanje, izboljševanje, odlašanje, za denar, za udobje, za staro in novo. Moč časa se kaže v nastajanju in minevanju, v krepitvi mladih in slabljenju odraslih, v stalnem spreminjanju stvari. Čas nas priganja, preračunavamo ga v denar, imamo ga preveč, pogosto premalo. Ali čas obstaja ali ne, je vprašanje, ki nima končnega odgovora in ni gotovo, da bo sploh kdaj mogoče prodreti v bistvo tega pojava. Zato skušamo le nakazati, kako lahko razumemo čas. Pojem izvira iz stare Grčije, kjer so nedoumljive pojave povezali z miti. Eden takšnih je mit o Kronosu, bogu časa. Bil je starejši od Zeusa in pripisovali so mu, da je pojedel svoje otroke. Pomenljivo – moč, ki se obrne proti sebi, tako kot si čas ni vedno na jasnem sam s sabo, piše Waldenfels (Waldenfels 2009, 128-130). V tem obdobju je bil čas bolj socialno naravnani, merilo zanj so bili pojavi v naravi (menjava letnih časov, lunine mene, menjava dneva in noči. V kasnejšem razvoju civilizacije, ko so se antični miti umaknili pred empirijo in pozitivistično znanostjo, se je spremenilo tudi pojmovanje časa. Odločilno ni bilo več vprašanje *kdo* oziroma *kaj* upravlja nevidno silo, temveč je postalo relevantno vprašanje *kako* - v smislu načina delovanja na nekaj ali na nekoga (kako čas deluje na nekaj ali na nekoga). Odslej je čas inkorporiran v proces, v razvoj, nanj vpliva »od znotraj«, ni pa več dejavnik, ki bi ga (proces) usmerjal ali določal »od zunaj«. S tem je čas razpadel na dve obliki: na objektivni čas, merljiv in empirično dokazljiv, ter subjektivni čas, kakršnega dojema vsak posameznik. Do danes se razumevanje časa ni bistveno spremenilo, zgolj profiliralo.

Kaj je čas?

Čas je sredstvo, s katerim razvrščamo dogodke v zaporedje, posredno s tem dogodek tudi umestimo v ustrezen časovno prostorski okvir, in še, čas uporabljamo za določanje trajanja dogodka. Čas ima še socialno dimenzijo. Je sredstvo za orientacijo v socialnem, za regulacijo sobivanja med ljudmi. A to so le lastnosti časa, ki pa ne pojasnjujejo bistvo tega pojava. Definicij časa je zelo veliko, vsebinsko pa so tako raznolike, da si je težko ustvariti mnenje o pojavu. Tudi pri tem pojmu, podobno kot velja za pojem prostor, ni povsem jasno, ali gre za naravni pojav ali za socialni konstrukt. Avguštinov monolog o času lepo ponazarja to vsebinsko dilemo: „Kaj je čas? Če me nihče ne vpraša, se mi zdi, da odgovor poznam. Če bi moral na vprašanje odgovoriti, bi ne vedel kako.“ Določanje časa je razvrščanje vsaj dveh dogodkov v zaporedje, pri čimer je eden merilo, referenčna točka, družbeno poznan ali uveljavljen, za razvrstitev drugega (Weidenhaus 2015, 28).

Čas in vprašalnica *kdaj*, pomeni obliko orientacije, podobno kot vprašalnica *kje*. kateri pojavi (fenomeni) terjajo tovrstno vprašanje? Po mnenju Waldenfelsa vsi tisti, ki se spreminjajo. Osnovne informacije o pojavu - kaj, kdo in kje, tako pridobijo še časovno dimenzijo. Primer: *prebivalstvo v tem kraju se je pred odprtjem tovarne hitro staralo*. Časovna oznaka za demografski proces pa kaže, da ne obstaja samo ena oblika časa, temveč več. Ločimo lahko najmanj tri, in sicer:

- kronološki čas, ta se nanaša na »zunanji, objektivni svet« in na oznake pred tem, po tem, sledi, sedaj,
- historični čas, ki se nanaša na »socialni svet« in na oznake preteklost, sedanjost in prihodnost,
- osebni (psihološki) čas, ta pa se nanaša na subjektivno dožemanje oziroma trajanje določenega dejanja/dogodka, kot ga dožema posameznik.

Pri vseh oblikah je ključnega pomena subjekt, ki je merilo za razvrščanje dogodkov v časovno zaporedje. Kadar rečemo, da se bo dogodek zgodil v prihodnosti, je potrebno vedeti, kaj razumemo kot sedanjost. Je sedanjost samo trenutek, ki prihodnost ločuje od preteklosti, ali je neko daljše obdobje? O tem obstajajo različna pojmovanja.

Kronološko pojmovani čas se nanaša na zaporedje dogodkov. Vsakič ga je mogoče opredeliti (na novo), v kolikor dogodka razvrščamo glede na izbrani ali standardizirani dogodek, na primer sončni vzhod (v zgornjem primeru odprtje tovarne). Tako določimo, ali se je konkretni dogodek zgodil pred, hkrati ali po referenčnem dogodku. Čeprav je takšno razvrščanje dogodkov v bistvu subjektivno, je sam postopek in rezultat razvrščanja objektivni, saj je, oziroma bi naj bil, referenčni dogodek splošno znan. Referenčni dogodek iz zgornjega primera je odprtje tovarne, ki je mejnik za proces staranja prebivalstva.

Historični čas določajo pojmi preteklost, sedanjost in prihodnost. Te oznake delujejo drugače, kajti referenčna točka ni zunanji svet, objektivne okoliščine, temveč svet človeka, socialni svet. Čas je namreč sredstvo za strukturiranje človekovega delovanja (Weidenhaus 2015, 29). Z delovanjem nastanejo dogodki, čas pa nastane takrat, ko posamezne dogodke razvrstimo v zaporedje glede na to, kako so si sledili. Sedanjost lahko pojmuje tudi kot obdobje določene aktivnosti, prihodnost pa kot obdobje, ki bo sledilo, ko bo ta aktivnost končana. Izjava *hodim v šolo* se nanaša na večletno obdobje in ne le na trenutno delovanje; celotno obdobje šolanja lahko pojmuje kot sedanjost. V istem kontekstu je preteklost obdobje, ko se je osebek ukvarjal z drugo obliko

izobraževanja ali drugo dejavnostjo. Pri historičnem času je namreč pomemben kontekst, v katerem dogodek opisujemo in razvrščamo. In ker je pri vsakem kontekstu izhodišče, oziroma pojmovanje sedanjosti drugačno, historičnega in kronološkega pojmovanja časa ni mogoče povezati, posledično tudi preteklosti in prihodnosti ne. V prejšnjem primeru o tovarni, bi staranje in zmanjševanje prebivalstva bila preteklost, demografski razvoj, ki se je začel z odprtjem tovarne, pa sedanjost, čeprav je od začetka obratovanja minilo že dalj časa. In ta sedanjost bo v demografskem pogledu trajala do nove spremembe razvoja prebivalstva.

Tretja oblika časa se nanaša na trajanje dogodka kot ga občuti posameznik. Ljudje trajanje nekega dogodka lahko razumemo zelo različno; nekomu je predstava minila kot bi trenil, drugemu se je vlekla v nedogled. S starostjo se dojemanje časa še posebej spremeni, dnevi minevajo hitreje. Tudi te oblike časa ni mogoče prevesti niti v historični, niti v kronološko pojmovani čas. Tudi ne obstaja instrumentarij, s katerim bi različno dojemanje časa bilo mogoče meriti in objektivizirati.

Razlikovanje med oblikami časa ni relevantno le v primerih, ko je čas predmet spoznavanja, temveč tudi, kadar imamo opraviti s pojavi, ki označujejo dogajanje v času, recimo razvoj, proces, spreminjanje. Ko govorimo o procesih ali vzročno posledični odvisnosti (povezanosti) pojavov, je potrebno uporabljati kronološki čas. Historični čas pa uporabljamo v primerih, ki jih povezujemo z zgodovinskimi dejstvi (na primer biografski prikazi, predstavitev krajev ali dogodkov). Kakšen je pomen in namen razlikovanja med različnimi oblikami časa za socialno geografijo? Celovitega in dovolj prepričljivega odgovora za zdaj še ne zmoremo podati, a s poglobljanjem vedenja o času in o delovanju socialnih skupin, tudi na tem področju pričakujemo terminološko in kontekstualno ustreznejše poimenovanje ter vsebinsko razlikovanje. Kajti, to poudarjamo ponovno; navedene tri oblike časa so kontekstualno različne in jih ni mogoče zamenjevati.

Povezanost časa in prostora

O povezanosti časa in prostora obstajajo številna mnenja in ker gre za nepreverljivo stvarino, so vsa enako verjetna. Na izkustveni ravni obstaja nič koliko potrditev o povezanosti obeh kategorij, saj vsi empirični pojavi obstajajo v času in v prostoru. Drugače je na ontološki ravni, kjer je zaradi različnih pojmovanj časa in prostora tudi zveza med njima razumljena različno (glej Gosztonyi 1976). Navajamo eno od številnih pojmovanj: skupni imenovalac kronološkega in historičnega časa, tudi psihološkega, je

prostor, saj ta temelji na dimenziji časa. Vsako razvrščanje dogodkov oziroma vse časovne oznake pa pomenijo razlikovanje, diferenciacijo dogodkov, ki se nahajajo in odvijajo v istem prostoru (Weidenhaus 2015, 31). Čas je v tem pogledu ločen od prostora, ali kot piše Heidegger, prostor v eksistenčnem smislu obstaja samo skozi čas (Gosztonyi 1976, 888). Na vprašanje *kdaj* ni mogoče odgovoriti s prostorskimi podatki, tako kot na vprašanje *kje* ni mogoče odgovoriti s podatki o času. Karta in koledar pač ne ponujata istih informacij. A kljub temu je v naravoslovnih in družboslovnih znanostih splošno sprejeto stališče o povezanosti časa in prostora. Vprašanje pa je, kako si je mogoče to razlagati in kako je v enem mogoče odkriti sledove drugega. Čas brez prostora bi bil brez pomenskosti, prostor brez časa pa negiben, pravi Waldenfels (Waldenfels 2009, 238). Ali kot je to razmerje označil Anton Trstenjak: »Prostor je trenutni posnetek časa, čas pa je prostor v gibanju.« (Trstenjak 1984, 186). Očitno se prostor in čas stikata nekje v globini vsakega pojava, ki doslej še ni razkrita. Preprost primer pa pokaže, da eden brez drugega ne dajeta celovitih informacij o dogodkih v okolju. Če rečemo, da je predavanje o času bilo in se je končalo enkrat ali da je zaključek predavanja bil tam, končalo pa se je takrat, takšne prostorsko in časovno nedoločne izjave vzbujajo dvom o resničnosti, saj ne vsebujejo podatkov, ki bi ustvarjali verodostojnost povedanega. Manjka opredelitev kraja in časa, dveh instanc, na katere bi se bilo mogoče sklicevati. Ločevanje časa od prostora bi pomenilo izvzetje prostorski iz časa in časovnosti iz prostora, zaključuje Waldenfels (ibid, 238). Povezanost prostora in časa nakazuje naslov, pa tudi vsebina knjige Karla Schlägla, *In Raume lesen wir die Zeit* (V prostorih razbiramo čas; Fischer Verlag, 2003). Na ravni konkretnega se zdita čas in prostor nerazdružljiva dela iste celote, ta pa prične razpadati, ko jo členimo s sedanjim miselnim aparatom. Najbrž ni naključje, da pri obeh kategorijah obstajata dve oziroma tri osnovne oblike, objektivna in merljiva ter subjektivna in občutena - fizični, socialni in osebni prostor nasproti kronološkemu, zgodovinskemu in osebnemu času.

A če o povezanosti med časom in prostorom zapustimo filozofsko raven in se v razmišljanju prestavimo na konkretnjšo in empirično preverljivo, lahko zapišemo: čas je dimenzija prostora, kar pomeni, da je mogoče prostor spoznavati tudi skozi čas. Gre za to, da se oblike in intenzivnost rabe prostora spreminjajo tekom različnih obdobij, recimo tekom dneva ali leta. To je mogoče zapisati še natančneje: ob različnih delih dneva na določenem kraju prevladujejo člani določene socialne skupine. Delovanje socialnih skupin je povezano s časom, pravzaprav je od časa odvisno. Tekom dneva se spreminja socialna struktura obiskovalcev ali uporabnikov prostora, število obiskovalcev/ uporabnikov prostora, torej intenziteta ter vrsta dejavnosti, ki jo ljudje tekom opazovanega obdobja opravljajo. Čas je dejavnik ustroja skupnosti in posredno

prostora. Stanje, procesi in problemi v prostoru in v družbi so vsi dinamične narave, kar postavlja čas v osredje pojavov samih in prostora.

ČAS V SOCIALNI GEOGRAFIJI

Vsako človekovo dejavnost lahko prikažemo vsaj na dva načina, in sicer iz prostorskega ali iz časovnega vidika. Čeprav sta prostor in čas povezani kategoriji, vemo geografi o prostorskih razsežnostih človekovega delovanja veliko več, kot o časovnih. Kakor da čas ni prostorsko relevanten dejavnik. Vendar, v funkcijsko in socialno vse bolj razdrobljeni in diferencirani družbi se zdi povezanost med prostorom in časom tesnejša kot kdajkoli prej. Posamezniki svoje potrebe zadovoljujemo na različnih krajih in ob različnih delih dneva, različno dolgo in različno pogosto, kar je zagotovo povezano tudi s socialnimi lastnostmi. Posledica tega je različna intenzivnost rabe prostora, katere izvor lahko pripišemo času. V tem smislu je čas dejavnik, ki vpliva na strukturo prostora. Zato oblike in načini delovanja človeka ne le v prostoru, temveč tudi v času, prinašajo dodatna spoznanja tako o prostoru, kot o ljudeh in dejavnostih, ki prostor oblikujejo. Kdor govori o času, mora govoriti tudi o prostoru (in obratno), pravi Hartmunt Rosa (Rosa 2005, 60). Če na čas gledamo iz zornega kota akterjev, ki v prostoru delujejo, ni mogoče spregledati socialnih dejavnikov - socialnih lastnosti posameznikov, njihovega socialnega položaja, njihove percepcije prostora in vedenjskega vzorca. In ker se ljudje v socialnem pogledu precej razlikujemo, se posledice tega kažejo tudi v časovno-prostorski diferenciranosti bivalnega okolja. Seveda so še drugi razlogi zaradi katerih se število uporabnikov prostora tekom opazovanega obdobja spreminja, recimo opremljenost kraja z dejavnostmi oziroma kakovost ponudbe storitev, oddaljenost kraja bivanja od večjega mesta ali od središča mesta, zagotovo je še kakšen. A vendar, čas je kategorija, s katero je mogoče pojasniti prostor in dejavnike, ki ga oblikujejo.

Razmerje med časom in prostorom v geografiji obravnavamo na treh področjih. Prvo se nanaša na spoznavanje časovno-prostorskih razmer, natančneje, na povezanost časa in prostora. Oboje, čas in prostor, sta pri tem pojmovana kot objektivni, merljivi entiteti. To smer je utiril Torsten Hägerstrand, v osredju pa je spoznavanje dostopnosti posameznih krajev oziroma posameznih dejavnosti. Rezultat je ocena ustreznosti razmestitve dejavnosti v obravnavanem mestu ali regiji. Takšna spoznanja kažejo na socialno prostorsko diferenciacijo, kar je pomembna vsebina pri urejanju prostora. Vrsta dejavnosti in prostorsko-časovna organizacija posameznikovega vsakdana (angl. behavior setting) ustvarjata časovno prostorsko strukturo bivalnega okolja. Če gledamo prostor skozi optiko časa vidimo, da se število ljudi na določenem območju tekom dneva ali tedna spreminja. Vzrok temu je po eni strani dejavnost na območju, po drugi strani pa je intenziteta rabe prostora povezana s socialnimi lastnostmi uporabnikov taistih dejavnosti. Človekovo delovanje poteka na določenem kraju in ob določenem času, iz česar sledi, da lahko posamezni dejavnosti določimo časovno in prostorsko dimenzijo. Določeno dejavnost uporablja v določenem času predvsem specifičen socialni segment prebivalcev. Spreminjanje uporabnikov storitev na določenem kraju preko dneva je mogoče tudi grafični prikazati s tako imenovanimi kronotopi, to je območji, katerih intenzivnost in oblike izrabe so povezane s časom (recimo z delom dneva ali leta). Recimo, v jutranjih urah je na železniški postaji največ pripadnikov socialne skupine potujočih na delo, v dopoldanskih urah pa je v trgovskem središču največ starostnikov. Pri razčlenjevanju povezave med prostorom in časom je relevantno:

- vsebina delovanja - kaj počne posameznik, kje in kdaj (npr. v katerem delu dneva),
- intenzivnost delovanja - kako pogosto in kako dolgo to počne na določenem kraju

Podobno je tudi spoznavanje vsakdana, to je dejavnosti in krajev, ki jih posamezniki ali socialna skupina opravljajo oziroma obiskujejo tekom dneva. Tudi v tem primeru so socialne lastnosti ključnega pomena za prostorsko časovno zgradbo bivalnega okolja. Ob tem nastajajo kraji, ki so, kot smo že omenili, zmeraj stvar vrednot in presoje, oboje pa je povezano s socialnimi in kulturnimi lastnostmi. Metafora, da kraji ustvarjajo čas, oziroma »realisation of place lies in the temporal structuring of space« (nastanek kraja je povezan s časovnim strukturiranjem prostora; op.p.) (Parkes/Trift, cit. po Vogelpohl 2012, 33), še potrjuje povezanost časa in prostora. Pri tem ne gre le za vprašanja, kdaj in kje se določena aktivnost odvija, temveč še za časovno in prostorsko dostopnost določene dejavnosti za določeno socialno skupino, kar je poseben vidik socialno prostorske raznolikosti. Pri vsakodnevnih opravilih se posameznik srečuje z omejitvami

časovne narave, ki vplivajo na razporeditev njegovih aktivnosti tekom dneva. Omejitve se razlikujejo tako prostorsko, kot socialno (odvisne so od socialnega položaja posameznika, njegovega načina življenja in kraja bivanja). Zato so socialnogeografsko, pa tudi družbeno relevantne – ne le na področju urejanja prostora v smislu izenačevanja bivalnih razmer, ampak tudi na področju socialne politike, v smislu zadovoljevanja človekovih potreb.

Skozi prostorsko časovni kontekst človekovega delovanja se pokažejo omejitve (ovire) ter iz tega izhajajoče možnosti človekovega delovanja tako v času, kot v prostoru. Torsten Hägerstrand je opredelil naslednje: (po Pohl 2009, 47 – 55)

Omejitve zmožnosti (*angl. Capability constraints*) predstavljajo omejitve biološke narave in iz tega izhajajoče omejitve človekove mobilnosti (npr. počitek, prehranjevanje). Te omejitve imajo običajno ustaljen ritem. Tako običajno počivamo v lastnem domu, ali se po delu vračamo domov, kar vse prostorsko omejuje naš dnevni radij gibanja in narekuje dnevni ritem. V določenem smislu te omejitve določajo prostorski radij človekovih dnevnih aktivnosti.

Omejitve druženja (*angl. Coupling constraints*) se nanašajo na obliko in vsebino stikov z drugimi osebami, predvsem omejitve glede časa, kraja in dolžine stikov. V nekatere odnose smo ljudje tako rekoč prisiljeni oziroma smo se primorani soočiti z njimi (npr. na delovnem mestu, doma), vse to vpliva na dnevni ritem aktivnosti in porabo našega časa.

Avtoritarne omejitve (*angl. Authority constraints*) se nanašajo na omejitve, ki izhajajo iz pravic posameznika in so del družbenih pravil – npr. rezervacija sedeža v kinodvorani, pravica do razpolaganja z lastnino, pravica do zasebnosti, uradne ure v javnih službah. Te omejitve prav tako vplivajo na časovno-prostorski ritem delovanja posameznika. In še, potrebno je razlikovati med javnimi omejitvami, ki zadevajo vse člane skupnosti in zasebnimi, ki zadevajo posameznika in najožji krog ljudi.

V drugem segmentu razmerja med časom in prostorom je v osredju posameznik in s tem subjektivna komponenta doživljanja časa in posredno prostora. Subjektivno dojetje časa je povezano s socialnimi in kulturnimi lastnostmi posameznika, pa tudi z okoljem, v katerem živi. V tem kontekstu je poznavanje časa prenešeno na osebno raven, na prostor majhnega merila, na majhen časovni horizont ter majhno pogostost pojavov. Ta pristop se pojavlja pri biografskih študijah ter pri spoznavanju vsakdana in življenjskega stila posameznikov ali konkretnih socialnih skupin. Vsakdan sestavljata čas

in ponavljanje, kar pomeni rutino, utečenost in uporabo vsakodnevnih predmetov. Način porabe in uporabe časa daje vpogled v socialne odnose v skupnosti in posredno v kraje, ki ob tem nastajajo. Ne le izraba časa, tudi dojemanje časa in s tem povezan časovni horizont dogajanja so v največji meri socialno in kulturno pogojeni in se spreminjajo skupaj s socialnimi značilnostmi družbe.

Iz socialnogeografskega zornega kota je potrebno upoštevati še tri ravni časa, kakršne dojema posameznik. Prva raven je tako imenovan vsakdanjik, kjer gre za usklajevanje in načrtovanje vsakodnevnih obveznosti, ki so povezane z delom, oskrbo in kar je še vsakodnevnih opravil. *Katere opravke imam danes? Kako bom uskladil obveznosti v službi in doma?* so značilna vprašanja. Tovrstna raven časa je povezana z visoko stopnjo rutine, ima ciklični značaj in je, po Giddensu, ključnega pomena za določanje socialnih vlog (Giddens 1984, 88). Druga raven dojemanja časa se nanaša na življenjsko obdobje posameznika. Vprašanje „Kako preživeti svoj čas?“, ki si ga pogosto zastavljamo, se ne nanaša zmeraj na posamezen dan, temveč tudi na daljše časovno obdobje, lahko tudi na celo življenje. Tudi na tej ravni je pomembno usklajevanje in sinhronizacija med številnimi dejavnostmi, postavljanje in preverjanje prioritet, prepoznavanje in premagovanje ovir, postavljanje etapnosti – aktivnosti, ki imajo izrazito časovno komponento. Tretja raven se nanaša na daljša obdobja, na primer srednji vek, obdobje človeške civilizacije, kar ljudje ne dojemamo na izkustveni ravni, temveč kot pridobljeno znanje in izkušnjo drugih. V tem smislu pogosto uporabljamo čas kot referenčni okvir za nekaj in za razvrščanje dogodkov iz preteklosti; na primer: *v Prešernovem času* ali *v obdobju industrializacije dežele*. Vse tri ravni časa – imenujemo jih lahko vsakdanjik, biografski in zgodovinski čas, mora posameznik usklajevati in razvrščati vsakič znova. Usklajuje in razvršča pa jih v skladu s socialnimi in kulturnimi lastnostmi ter socialnim in kulturnim okoljem v katerem živi. Prostor in čas sta zmeraj povezana.

Tretje področje obravnava socialne in prostorske spremembe v izbranem časovnem obdobju. Na prvi pogled prazna, trivialna tema, prinaša vpogled v socialne in prostorske razmere skupnosti. Družba se spreminja »v času in prostoru«, je vsebinsko izhodišče tega pristopa. Pomenljiva sta naslov in zapis knjige Kevina Lyncha - *What time is this place? It is evident that we should think of an environmental image that is both spatial and temporal, just as we must design settings in which the distribution of qualities in both time and space are considered.* (The MIT Press Cambridge, 1977), nadaljuje. Ključno je vprašanje, kako se prostor s časom spreminja, oziroma, kako čas prostor strukturira/členi. Pri spreminjanju prostora gre za, kot smo dejali na začetku, razvrščanje dogodkov v zaporedje. Zaporedje dogodkov ustvarja vzorec, trend, proces, časovno vrsto, ki je prostorsko in socialno

relevantna. Za socialno geografijo so relevantni predvsem dogodki, ki se odvijajo v majhnih časovnih intervalih, denimo tekom dneva ali še manj, čeprav so tudi daljša časovna obdobja, ki zajemajo mesec, leto ali desetletja, socialnogeografsko lahko povedna (npr. pri spoznavanju biografij).

Ker je čas četrta dimenzija prostora, je v tem dodaten argument, da ga obširneje vključujemo v spoznavanje prostora. Kajti spoznavanje prostora brez upoštevanja časa vodi k pomanjkljivim, lahko tudi napačnim spoznanjem. Pri spoznavanju človekovega delovanja je potrebno upoštevati, da je čas konstitutivni element vsakega delovanja, piše Hartmut Rosa (Rosa 2005, 25), povedano drugače: delovanje človeka ima vedno še časovno dimenzijo. V vprašanju „Kako preživeti svoj čas?“ so zapopadeni elementi socialne in prostorske strukture. Socialne v toliko, ker je način preživljanja časa povezan s socialnimi lastnostmi posameznika, prostorsko pa v toliko, ker ljudje preživljamo čas na različnih krajih, kar je povezano tudi s socialnimi in ekonomskimi lastnostmi. Zato vidik časa pri spoznavanju delovanja posameznika in socialnih skupin ne bi smel izostati.

UČINKI ČLOVEKOVEGA DELOVANJA V PROSTORU

Socialna geografija spoznava, kako ljudje različnih socialnih lastnosti delujejo v prostoru in kakšne so posledice njihovega delovanja. Različno delovanje ljudi v prostoru je, poleg številnih drugih vzrokov, povezano tudi z njihovimi socialnimi in kulturnimi lastnostmi. Pri tem je učinek »povratne zanke« še kako očiten; spremenjen in preurejen prostor na novo vpliva na dojetje in razumevanje prostorskih razmer, zato v nadaljevanju človek deluje upoštevajoč nove okoliščine. Ker je delovanje ljudi v prostoru zelo raznovrstno, so raznovrstne tudi posledice. V nadaljevanju prikazujemo tiste, ki izhajajo iz socialnih lastnosti, iz različnega dojetja (razumevanja) prostora in različnih vzrokov-namenov-oblik delovanja. Pred nadaljevanjem še kratka notica: učinki in posledice človekovega delovanja se odražajo – materializirajo v fizičnem prostoru, najpogosteje kot objekti, namenjeni zadovoljevanju človekovih potreb (stanovanja, trgovine, rekreacijska območja in druge), javni prostori, infrastrukturni objekti in naprave, parkovne površine. Takšni kot so, so odraz človekovega razumevanja sveta, namena, vrednot, tudi tehničnih zmožnosti. A kar je pomembno v tem kontekstu, v/na sebi imajo tudi nekaj socialnega in osebnega. Ne le ker so rezultat človekovega ustvarjanja, tudi namenjeni so določenim ljudem, ljudem z določenimi socialnimi lastnostmi. Zato je Emile Durkheim materialne učinke ustvarjanja imenoval *odtis* tistega, ki jih je ustvaril in tistega, ki jih uporablja oziroma so mu namenjeni (cit. po Werlen 2002, 214). Podobno lahko beremo tudi pri Karlu Marxu, ki je v materialnih učinkih delovanja videl osnove družbenega reda in pričevalce socialnih odnosov (ibid). Nenazadnje tudi sociološka teorija govori, da je vse materialno, tisto kar je izdelek človeka, tudi socialno, oziroma »... there is no such things as spatial processes without

social content.« (Massey 1984, 3). Materialne stvari lahko razumemo kot medij in vzrok socialne raznolikosti, saj posamezna stvar ni niti namenjena, niti dostopna, niti razumljiva vsakomur, niti je vsakdo ne uporablja. S tem postaja prostor in stvari v njem socialno členjen, dobiva socialna obeležja, nastaja tako imenovani socialni prostor. Mimogrede še dodajmo, da podobno stališče zasledimo tudi pri Claudu Raffestin, ki pa je te dejavnike imenoval posredniki oziroma mediatorji (Raffestin 2010). A to je ena plat medalje. Učinki/posledice delovanja se odražajo v prostoru, ki zaradi tega postaja vse bolj antropogeniziran, natančneje, socialno strukturiran. Kot tak predstavlja objektivno okoliščino za delovanje človeka. Stara modrost pravi, da človek najprej ustvarja prostor, potem pa prostor ustvarja človeka. S tem, ko je v prostoru vse več odtisov človekovega delovanja, postaja to delovanje vse bolj determinirano, predvidljivo in znotraj tega tudi raznovrstno. A prav v tem je pomen prostora! Kot navaja Doreen Massey, človekovo delovanje in s tem spreminjanje prostora ni odvisno zgolj od njegovih socialnih in kulturnih lastnosti, temveč tudi od prostorskih razmer in okoliščin v katerih ta deluje (Massey 1984, 2-8). Prostor ni zgolj »zunanja okoliščina«, temveč določa smer delovanja in razvoj procesa. Ni le materializiran rezultat delovanja človeka, temveč je del delovanja. »Ni le prostor socialno konstruiran, temveč je tudi socialno vzpostavljeno s prostorom«, piše Doreen Massey (Massey 1984, 6). (It is not just that the spatial is socially constructed; the social is spatially constructed too.) Zato je poznavanje prostora enako pomembno, kot poznavanje socialnih vzvodov človekovih aktivnosti. Le pristop k spoznavanju je drugačen; začenjamo pri učinkih – posledicah, ne pri izvoru. Vsebine in dejavniki, ki jih vključuje pojem prostor in jih je v tem kontekstu potrebno upoštevati, so številne: poleg položaja in razdalje, vključuje spreminjanje, razlike, kvantitativne (velikost, gostota) in kvalitativne (degradacija, kakovost, simbol) značilnosti materialnih stvari. Obravnavati jih je potrebno skupaj, kot del celote, ne kot posamezen, izločen del od drugih. Učinke oziroma posledice človekovega delovanja v prostoru, ki so povezani s socialnimi lastnostmi ljudi in prostorskimi okoliščinami, lahko razvrstimo v več skupin:

- območja s posebno socialno in prostorsko strukturo ali, kot jih imenujemo, območja socialno prostorske diferenciacije,
- kraji, kjer se zadržujejo posamezne socialne skupine ali posamezniki,
- predmeti (stvari) v najširšem pomenu besede, s posebno socialno vsebino. Mednje sodijo objekti, pravzaprav vse grajene strukture, pa tudi osebne stvari, kot so uporabni predmeti s socialnim značajem, na primer oblačila, stanovanjska oprema, prevozna sredstva. Nabor s tem nikakor ni izčrpan, a ker je empiričnih študij o tem malo, se moramo v tej fazi zadovoljiti s splošnim zapisom,

- simboli, ki so odraz človekovega delovanja in oblikovanja prostora, saj je tudi simbole mogoče razlikovati glede na socialni izvor.

Zagotovo je tovrstnih posledic človekovega delovanja več, a omejitev je trenutni domet razumevanja prostora in pojavov v družbi. V nadaljevanju podrobneje prikazujemo prostorske posledice človekovega delovanja ter njihovo socialno geografsko relevantnost. Pred tem je potrebno izpostaviti, da se ta del socialne geografije primarno ukvarja s fizičnim, materialnim, kakršno je posledica socialnih lastnosti tistih, ki so te materialne strukture ustvarili ali so jim bile namenjene ali jih uporabljajo ter socialnih in kulturnih razmer v družbi. Zato je spoznavanje tovrstnih učinkov človekovega delovanja pravzaprav oblika morfološke analize, interpretacija pa lahko zaide na področje kulturne geografije. Predmet morfološke analize je struktura (zgradba) in oblika fizičnih stvari. Izhodišče morfološke analize pa je opazovanje, ki je ena temeljnih metod geografskega dela tudi v socialni geografiji. A s tem pojmom smo v geografiji v številnih primerih opravili preveč na hitro. Opazovanje pomeni zavedanje samega sebe, s čimer je povezano videnje okolice. Pojem je neodvisen od predmeta opazovanja, a tesno povezan z opazovalcem. V osnovi opazovati, pomeni razlikovati in prepoznati (opisati), čeprav gre za fazi istega procesa. Prepoznati je mogoče nekaj šele takrat, ko opazovano stvar lahko razlikujemo od drugih stvari. In šele ko uspemo uvideti razlike, jo prepoznamo ter opišemo. Vendar, kot pravi Andreas Pott, gre pri prepoznavanju stvari vedno za „izključenost tretjega“ (Pott 2007, 94). Kajti, ko opazujemo neko stvar, jo opazujemo vedno iz lastnega zornega kota in z lastnim vrednostnim aparatom, ki morda zakriva določeno lastnost predmeta, zaradi česar ta ostane skrita, neprepoznana. Lahko prepoznamo več razlik in lastnosti predmeta, zelo verjetno pa je, da nismo prepoznali vseh. Opazovalec je zato „izključen tretji“ pri prepoznavanju predmeta svojega opazovanja. Poanta tega je, da je opazovanje vedno subjektivno, oziroma nikoli ni povsem objektivno, kar pojasnjuje in opravičuje različne interpretacije pojavov in procesov v prostoru. To spoznanje je mogoče povezati z lastnostjo socialnega prostora, ki ga je, kot smo pokazali v prejšnjem poglavju, potrebno vedno na novo interpretirati iz določenega konteksta in v materialnih stvareh prepoznati socialne vsebine, ki večinoma veljajo samo za izbrani primer.

Izpostaviti je potrebno še en vidik: subsistencialistični prostor je »napolnjen« z materialnimi stvarmi (objekti), položaj in razdalja pa določata odnose (razmerja) med njimi. Komplementarno prostoru, ponazarja čas zaporedje in trajanje človekovih dejanj, kar izražamo z besedami *pred*, *med* in *po* določenem dejanju, s čimer jih mogoče kvantificirati in prikazati natančneje. Takšno pojmovanje prostora in časa je v življenju

nepogrešljivo, a se je potrebno zavedati, da ni edino in da obstaja še druga, pomembna razsežnost človekovega bivanja in delovanja te posredno, prostora. Subjektivno pojmovani prostor in subjektivni čas pri takem pojmovanju izostaneta, čeprav odražata posebna stanja človeka in oblike njegovega delovanja. Razmerja med stvarmi v prostoru ne delujejo na vse ljudi enako, kajti prostor ni zgolj kvantitativni pojem, poseduje tudi kvalitativne lastnosti in isto velja za čas. Zato govorimo o prostorih posebnega pomena, o posebnem vzdušju, ki ga razmestitev stvari ustvarja, o kakovostnih ambientih in o njihovem nasprotju, o gradiranih krajih. Vse to je povezano z deloma subjektivnimi, deloma pa z objektivnimi merili o lepem, funkcionalnem, smiselnem, pomensko bogatem bivalnem okolju. Tak vidik širi uveljavljeno pojmovanje in spoznavanje prostora, posredno pa odpira nova polja spoznavanja, tudi v geografiji.

Območja s posebno socialno in prostorsko strukturo

Območja s posebno socialno in prostorsko strukturo so posledica socialne in prostorske raznolikosti. S socialno raznolikostjo imamo v mislih ekonomske, demografske in kulturne razlike med ljudmi. Če prostor razumemo tako kot Martina Löw, ki pravi, da je to ustroj in razmestitev dobrin in življenjskih pogojev (Löw 2001, 212), potem prostorska raznolikost pomeni neenako razmestitev dobrin – dejavnosti, prostorskih kvalitet, mentalnih lastnosti (imidž prostora), neenako dostopnost do njih in posledično neenako opremljenost. Območja s posebno socialno in prostorsko strukturo so hkrati vzrok in posledica neenake razmestitve. Nastanku strukturno podobnih območij botrujejo tako socialne, kot prostorske razmere. Primarna je človekova težnja in potreba po teritorialnem in funkcijskem povezovanju ljudi s podobnimi socialnimi in kulturnimi lastnostmi. Znano je, da se posamezniki podobnih socialnih in kulturnih lastnosti teritorialno in funkcionalno povezujejo med seboj. Navedimo še enkrat: vzrok temu je pričakovano vedenje. Predpostavljamo, da imajo drugi, katerih socialne in kulturne lastnosti so podobne našim, podobne vrednote in vedenjske navade, kot jih imamo sami, zato bo sobivanje z njimi enostavnejše, bolj predvidljivo, izpostavljeno manjšim konfliktom in preizkušnjam. Pojav je očiten zlasti v mestih, kjer ga imenujemo socialna zgradba mesta in pomeni razmestitev elementov socialnega značaja. V mestih obstajajo predeli, kjer je koncentracija ljudi določenih socialnih lastnosti večja, kot v drugih predelih. Posebnost se lahko nanaša na versko ali nacionalno pripadnost, na obdobje življenja, na socialni položaj, pri čemer območja s prebivalstvom pretežno višjega socialnega sloja imenujemo gentrificirana območja. Mesto je razdeljeno tudi na območja, kjer živijo pripadniki različnega socialnega (ekonomskega) položaja, zato govorimo o elitnih in delavskih območjih, območjih posebnega miljeja, kakršnega

ustvarjajo ljudje posebnih življenjskih stilov in subkultur. Za vse oblike socialno prostorske diferenciranosti uporabljamo pojem segregacija, za območja, ki so odraz tega, pa je uveljavljenih več terminov: geto, segregirano območje, skvot. Tudi marginalna območja so posebna oblika segregacije, o čimer piše Stanko Pelc (Pelec 2011). Segregacija pomeni koncentracijo določene socialne skupine na nekem območju, pravzaprav izraža razmerje med zastopanostjo pojava (socialnega elementa) v izbrani prostorski enoti, na primer v določenem delu mesta, in obsegom pojava na širšem območju, na primer v celem mestu ali v delu podeželja. O segregaciji zato govorimo le v primerih, ko razmerje oziroma koncentracija pojava presega opredeljeno vrednost; običajno upoštevamo povprečje. Pri tem velja: kolikor manjša je disperzija izbranega pojava oziroma izbranega socialnega elementa, večja je stopnja segregacije. Običajno je v delih mesta, kjer prebiva srednji socialni sloj prebivalcev, stopnja segregacije nižja, kakor v predelih, kjer prebivata višji in najnižji sloj (Lichtenberger 1986, 226). Segregacijo lahko opazujemo na različno velikih območjih. Na nivoju stanovanjskega bloka je praviloma visoka, kar pomeni veliko socialno podobnost med stanovalci. Večje kot je območje opazovanja, manj je podobnost izrazita, večje je mešanje socialnih skupin, zato je stopnja segregacije nižja. Pri segregaciji je pomembno dvoja: 1. kazalci, s katerimi jo prikazujemo ter 2. velikost obravnavanega območja. Pojav segregiranih območij je splošna družbena in prostorska značilnost, pojavlja se v vseh skupnostih in v vseh obdobjih. Govori ne le o socialni neenakosti med ljudmi, temveč da se socialna razdalja odraža tudi v prostorski razdalji med njimi. Študije o segregaciji v Mariboru (Horvat 2019) in Ljubljani (Rebernik 1999, 2000), prikazujejo natanko to. A območja s posebno socialno in prostorsko strukturo nastajajo tudi ob zadovoljevanju drugih potreb. Socialna zgradba mesta se ne nanaša le na stanovanjska območja, ampak tudi na območja oskrbnih dejavnosti, komunikacije, rekreacije, kot se je izkazalo na primeru Maribora. Veliko trgovin in gostinskih lokalov ima specifično klientelo, ki se med seboj razlikuje po socialnih značilnostih. Pri gostinskih lokalih v Mariboru je to najpogostejše starost, pri trgovinah pa ekonomski položaj kupcev (Drožg 2012). V velikih mestih je ta pojav še bolj izrazit, zato nastajajo zabaviščne četrti in trgovske ulice za določene socialne skupine obiskovalcev oziroma kupcev. Tovrstne oblike segregacije so še skromno proučene.

Členitev mesta glede na socialne in kulturne lastnosti prebivalcev se odraža v fizični strukturi. Socialni položaj prebivalcev se navzven kaže v tipu bivališč, govorimo o rezidualni segregaciji. Tako je gentrificirana območja mogoče prepoznati po stanju grajene strukture, podobno kot območja, ki jih naseljujejo pripadniki narodnostnih manjšin, pripadniki druge veroizpovedi ali marginalne socialne skupine prebivalcev

mest. Nekateri tipi stanovanjskih objektov že v imenu nakazujejo socialno vsebino, recimo dvorec, vila, delavska hiša, meščanska večstanovanjska hiša, baraka. Tudi vrste okrasnih rastlin na zelenicah stanovanjskih hiš, so lahko znak socialno prostorskega razlikovanja, kot navaja Elisabeth Lichtenberger (Lichtenberger 1993, 35). Jernej Tiran pa je v študiji o kakovosti bivalnega okolja ugotovil, da je slednje mogoče povezati s socialno sestavo prebivalcev (Tiran 2017, 77). Socialne vsebine se odražajo tudi v grajenih strukturah, ki so namenjene rekreaciji, pa tudi oskrbi, komunikaciji, tudi mobilnosti.

Kraj kot posledica delovanja človeka

V poglavju o prostoru smo omenili, da je kraj predvsem osebni, subjektivno doživljani prostor. Seveda je zaradi socializacije in skupnih družbenih vrednot, marsikateri kraj postal prostor s posebnim pomenom za številne člane skupnosti, s čimer je postal del kolektivne zavesti. A izvorni pomen kraja je v obeh primerih enak: človek doživlja prostor, v katerem deluje in ga ob tem tudi obeležuje. Manjše lokalitete imenujemo kraji, večje pa območja s posebnim pomenom oziroma posebnimi značilnostmi. Razlike med kraji in območji so pogosto težko zaznavne, zato je razlikovanje vedno subjektivno. Bolj kot velikost, izražena s ploskovnimi merami, je relevanten kontekst spoznavanja in s tem povezana vsebina območja oziroma kraja.

Kraj je socialni prostor in je del fizičnega prostora. »Place is position in society as well as location in space«, pravi Yi-Fu Tuan (Tuan 1979, 417), Tim Cresswell pa piše: »Kraj označujeta pomen in materialnost, oboje je rezultat človekovega delovanja« (Cresswell 2004, 30). V tem smislu je kraj območje, kjer deluje posameznik ali določena socialna skupina in zadovoljujeta svoje potrebe. In prav to je razlog za nastanek posebnega, čustvenega odnosa med člani socialne skupine in krajem. Vsakodnevna rutina in ponavljanje, recimo v smislu navade, običaja, je tisto, ob čimer poseben odnos nastaja. Posamezniki ne zahajajo v katerikoli trgovino, temveč v tisto, ki so je navajeni, ki jim je blizu, zaradi pogoste uporabe imajo do te trgovine poseben odnos, kar je podlaga za opredelitev tega dela prostora kot kraj. Kraj ni katerikoli del prostora, temveč prav določeno območje, ki posamezniku nekaj pomeni – morda se tam pogosto zadržuje, morda ga nanj vežejo spomini, življenjske izkušnje. Čustveno razmerje je lahko pozitivno ali negativno, zato tudi kraje razvrščamo v nam prijetne in takšne, ki se jih izogibamo. Poleg tega obstaja še druga vsebina kraja, ki se nanaša na že omenjeno obeleževanje kolektivnega spomina. Prostor posebnih dogodkov, ki utrjujejo posameznikovo ali skupinsko identiteto, zgodovinsko in nacionalno pomembni

dogodki oziroma prostori, so prav tako lahko kraji (ali območja) posebnega pomena (za Slovence Triglav ali Trije žebli na Pohorju). Tako Yi Fu Tuan pripisuje kraju dve vsebini: (Tuan 1979, 409-410)

- Duh in značaj. Ključ do vzpostavitve posebnega prostora je v izraznosti, ki jo ljudje uporabijo, ko skušajo določenemu območju podati velik čustveni naboj, večji kot je pomen same lokacije. Zato govorimo o duhu kraja, njegovem značaju in pomenu, kar vse označuje enkratnost in posebnost. Oboje pa je posledica človekove odločitve, njegovega pojmovanja, ne pa nekaj, kar bi prostor posedoval sam po sebi. Duh in značaj kraja lahko označimo kot spoj naravnih danosti in njihovih modifikacij, skovanih tekom generacij ljudi, ki so tam delovali in živeli.
- Pomen. Ljudje dajo kraju poseben pomen, s tem ko izbrani lokaciji dodelijo nekatere moralne in estetske vsebine. Zaradi tega se ta lokacija razlikuje od ostalih delov prostora. Dodeliti pomen je zavestno dejanje, pomeni tudi poznavanje in zavedanje vsebine tega območja. In ker je vsebina/pomen nekaj posebnega, govorimo o kraju, ne o kateremkoli delu prostora. Kraj posebnega pomena običajno obeležuje posebna oblika, ki ima pogosto še estetsko vrednost. To dodatno poudarja njegov pomen, saj je estetizacija prostora prav tako zavestno dejanje, usmerjena k določenemu cilju in pogojena z določenim namenom.

Yi Fu Tuan razlikuje dva tipa krajev. Eden, ki je vizualno in pomensko privlačen in drugi, ki je rezultat doživljanja. Prve imenuje javni simboli, druge pa doživeti kraji (angl. *Fields of care*; Tuan 1979, 412). Prvi vizualno izstopajo, njihov namen je opozoriti, pritegniti poglede, drugi so brez tovrstnih vizualnih poudarkov, zato ne izstopajo iz urbanega ali ruralnega pejzaža, pač pa vzbujajo čustveni odziv pri (določenih) uporabnikih, tistih, ki jih kraj nagovarja oziroma razumejo njegovo sporočilo. Prepoznati jih je mogoče »od znotraj«, za razliko od prvih, ki delujejo navzven. Zato je prve razmeroma lahko prepoznati v fizičnem prostoru, druge pa težje, vsaj s kriteriji, ki se nanašajo na fizično pojavnost, obliko in javno mnenje. Opredeliti jih je mogoče po izpovedih posameznikov. Primeri obeh tipov krajev so po Tuanu naslednji (ibid 412):

- javni simboli: sakralni prostori, parki, spomeniki, monumentalne zgradbe, javni trgi,
- doživeti kraji: park, dom, trgovina, ulični vogal, soseska, tržnica, gostinski lokal

Kaj je za posameznika doživeti kraj in kaj javni simbol, je stvar vsakokratne presoje in vrednotenja, splošno veljavno razlikovanje in morebitna klasifikacija pa zato, ker je kraj subjektivna kategorija, ni mogoča. V socialni geografiji so relevantni kraji, kjer posameznik ali socialna skupina zadovoljuje svoje potrebe. Govorimo o krajih potrošnje, rekreacije, bivanja, dela, izobraževanja, komunikacije in mobilnosti. Kaj povezuje človeka s krajem, kako nastanejo doživeti kraji? Tuan odgovarja, da je pomembna ponavljajoča se izkušnja (Tuan 1979, 418). Vsakodnevno doživljanje istega prostora človeku »zleze pod kožo«, isti vzorec ravnanja ustvari tesno vez, tudi čustveno, med človekom in okoljem, v katerem deluje. Tekom vsakega dneva si sledijo eno za drugo ista ali zelo podobna opravila, na istih mestih, kar povzroči podobno zaznavanje in podobno odzivanje telesa. V takem kraju se gibljemo in delujemo sproščeno, spontano, brez večjih potreb po odločanju, ki bi zahtevalo miselni napor in čustveno napetost.

Kaj posameznik doživlja kot kraj in kako ga oblikuje, je v veliki meri povezano s socialnimi lastnostmi, z njegovim vsakdanom, pa tudi s kulturnimi lastnostmi okolja, v katerem živi. Način ureditve kraja je del estetike, odnosa do lepega, kar je, kot smo omenili, ena od človekovih potreb. Zato nekaj besed v nadaljevanju tudi o tem. Samo poznavanje prostora pomeni golo poznavanje položaja (lokacije), potrebno je še poznavanje ljudi in njihovih socialnih lastnosti, ki kraj oblikujejo. Kraji, kjer se posamezniki zadržujejo, so del njihove socialne podobe, življenjskega stila in socialnih lastnosti. Zato veliko povedo o socialnih lastnostih posameznika in socialne skupine. Kajti spoznavati kraje pomeni, posredno, spoznavati socialno strukturo ljudi, ki jih uporabljajo. Ljudje podobnih socialnih lastnosti se zadržujejo na podobnih krajih, kjer pričakujejo določen način vedenja, kjer se počutijo domače, ki so jim blizu. Pomemben je pričakovan vzorec vedenja ljudi, pa tudi njihov videz.

Pojem kraj se pogosto uporablja v geografskem besednjaku, čeprav bi se, upoštevaje pomen te besede, moral pojavljati pogosteje. Poznavanje krajev posameznih socialnih skupin, na primer otrok, starostnikov, pripadnikov alternativne kulture, odpira nov pogled in ponuja nova spoznanja o prostoru in delovanju človeka v njem. Nepogrešljivo je tudi pri jasnosti biografskih zapisov in pri poznavanju vsakdana posameznikov in socialnih skupin. Kako in kje posameznik zadovoljuje svoje potrebe, si brez poznavanja krajev ni mogoče predstavljati. Tudi različna struktura krajev, kjer se zadržujejo posamezne socialne skupine in ljudje različnih socialnih lastnosti, je še povsem nepoznan del socialne geografije. Kraj je tudi sredstvo za spoznavanje socialne zgradbe mesta, kot je prikazano na primeru naselja Lenart (Drozg 2016). S pomočjo krajev

spoznavamo dinamično komponento mesta, kakršna nastaja ob vsakodnevnem delovanju različnih socialnih skupin. To prikazuje mesto v drugačni luči, kot če zgradbo mesta spoznavamo na podlagi statističnih podatkov, zbranih po domicilnem principu, zaradi česar je podoba zgradbe mesta »statična«. Poznavanje krajev pomeni tudi spoznavanje fizičnih lastnosti grajene strukture, kar vključuje tako kvantitativne lastnosti (oddaljenost, velikost, starost) kot kvalitativne lastnosti (vrednotenje oblikovnih in ambientalnih lastnosti, kakovost bivalnega okolja).

Stvari (predmeti) in njih socialne vsebine

Tako kot območja s posebno socialno strukturo tudi kraji nastajajo kot posledica delovanja ljudi tekom zadovoljevanja njihovih potreb. Ustvarjati kraje, pomeni puščati v njih sledove svoje aktivnosti. Pri tem ima človek opraviti s številnimi stvarmi (predmeti), ki kraje tvorijo oziroma se v njih nahajajo; nekatere ustvari ali preuredi sam, nekatere obiskuje, nekatere obeležuje. Kraji in stvari, ki jih tvorijo, posedujejo nekatere lastnosti tistih, ki jih ustvarjajo, uporabljajo, obiskujejo, v nekaterih stvareh je mogoče prepoznati socialne sledi njihovih uporabnikov. Stvari, s katerimi ima človek opraviti, so lahko zelo različne, kljub temu da služijo istemu namenu in so vsaj po funkciji enake. Razlikujejo se po materialu, iz katerega so izdelane, po obliki, po kakovosti, po vrednosti oziroma ceni in razlikujejo se tudi po lokaciji in umestitvi v prostor. Posledično stvari različnih kvalitativnih in kvantitativnih lastnosti tudi uporabljajo ljudje različnih socialnih lastnosti, s čimer stvari pridobijo »socialni pridih«. Nadaljevanje je stvar socialne morfologije in socialne geografije. Obe skušata ugotoviti razmerje med stvarmi in socialnimi lastnostmi njihovih uporabnikov.

Stvar ali predmet je zelo širok pojem. Kot navaja Aida Bosch, je lahko pripomoček, orodje, okras, objekt, na splošno vse, kar olajša vsakodnevno delovanje in ga tudi strukturira (Bosch, 2010, 13). Stvar je lahko naravna, običajno pa gre za izdelek človeških rok, narejen iz naravnih ali umetnih materialov. Stvar poseduje dva pomena: eden je materialni, stvar je nekaj fizičnega, z obliko, barvo, težo in podobnimi lastnostmi materialnih stvari, hkrati ima simbolni pomen. Seveda je tudi namenjena nečemu in prav namen v veliki meri določa obliko in pomen stvari. Stvar kot orodje je razširilo obseg človekovega delovanja. Brez orodja in drugih stvari, bi bil človek v okolju veliko bolj nemočen. Stvar je nosilec družbenih idej in znakov, piše Aida Bosch (ibid., 14). Na primer, avto je prevozno sredstvo, a je tudi stvar, ki simbolizira mobilnost, socialni položaj lastnika, ekološko osveščenost, življenjski stil in še mnogo drugega. Stanovanjska hiša je objekt namenjen bivanju, hkrati še odraža socialni in ekonomski

položaj lastnika, pomeni dom, zavetišče, kraj identitete. Stvari so del človekovega načina življenja, so izraz njegove osebe in nekaterih socialnih lastnosti. Osebne stvari ustvarjajo človekovo osebno, intimno okolje. Nekateri stvari ustvarjajo in strukturirajo javni prostor, njegovo širše življenjsko okolje. Stvari so pomembne v procesu socializacije, ustvarjajo sistem simbolov, socialni in duhovni svet.

Kot rečeno, stvari so sestavni del človekovega vsakdana. Morda imajo prav zaradi te globoke vpetosti v življenje človeka, velikokrat poseben pomen. Vsak človek se sam predstavlja drugim, pri čimer se poslužuje stvari - simbolov in kulturnih elementov, kakršni ustrezajo njegovemu življenjskemu slogu in estetskim merilom. Pri tem stavi na svoje priljubljene stvari, te pa potrjujejo njegov socialni položaj, vrednote, okus, estetska merila in posredujejo drugim sporočila, ki največkrat izpričujejo socialne razlike, pa tudi podobnosti (na primer navijači športnega kluba, ki se na tekmi odenejo v ista oblačila). Podobno se dogaja ob delovanju v prostoru: posameznik obiskuje kraje in uporablja stvari, ki odlikavajo njegov družbeni položaj in tisto, s čimer se želi predstaviti drugim. Seveda je slednje zelo odvisno od socialnih in kulturnih lastnosti posameznika in socialne skupine. Stvari zamejujejo socialno skupino in jo razmejujejo od drugih. Ključno vprašanje pri tem je, katere stvari so socialno geografsko relevantne in v kakšnem smislu? Dokončnega odgovora na to vprašanje še ni. Raffestin, ki stvari pojmuje kot posrednike pri ustvarjanju človekovega socialnega prostora, meni, da so pomembne vse stvari, ki jih človek uporablja (Raffestin 2010, 12). Eden možnih odgovorov je, da so relevantne tiste stvari, ki tvorijo kraje. To so stanovanjski, trgovski, rekreacijski objekti, delavnice, parki. Kraj je referenčna točka, ki določa nivo in kontekst obravnave. Seveda tudi posamezen kraj sestavljajo predmeti, tako je stanovanje sestavljeno iz kosov stanovanjske opreme, trgovina pa iz polic in drugih kosov opreme za trgovine. Vsako nadaljnje drobljenje stvari je, tako menimo, vse manj socialno relevantno. Zato ostajamo pri kraju in elementih, ki ga tvorijo, kot najnižji ravni predmetov s socialno vsebino. Seveda tudi ta odgovor ni metodološko dovolj natančen; potrebnih bo nekaj obdelav konkretnih primerov, da bo ta del socialne geografije bolje poznan. Zaenkrat pa pomena in vsebine stvari še ne znamo povsem ovrednotiti, niti vključiti v spoznavanje človeka in (socialnega) prostora. Socialno geografsko relevantna so vprašanja o lastnostih stvari, ki sestavljajo kraje zadovoljevanja človekovih potreb (recimo kraje oskrbe ali bivanja) ter lastnosti socialne skupine, ki posamezne vrste krajev obiskuje. V biografskih prikazih je upoštevanje socialne vsebine predmetov eden od ključnih virov za spoznavanje in interpretacijo. Ker ima vsaka stvar tudi posebno obliko, postaja estetika del spoznavnega aparata socialne geografije, predvsem v delu oblikovanja bivalnega okolja.

Simboli

Nekateri predmeti močno izstopajo od ostalih, imajo poseben pomen v življenju človeka, socialne skupine in širše skupnosti. Za kaj gre? Dobršen del človekovega delovanja v prostoru poteka v znamenju zadovoljevanja potreb, ki so povezane z biologijo, fiziologijo, ekonomijo in socialnostjo. Znotraj slednje obstaja izrazita potreba po umeščanju samega sebe v zavest bližnjih, v zavest skupnosti in posredno v prostor. V ta namen človek ustvarja identifikacijske točke, v katerih se izkazujeta socialna enakost in socialna posebnost (razlike), dva ključna pola človekove eksistence. Ob tem nastajajo kraji in predmeti presentacije obeh idej in kraji ter predmeti uprstorjene kulture vsakdana, kakor je to formuliral Sharon Zukin (Reblin 2012, 13). Te identifikacijske točke oziroma objekte/predmete, imenujemo simboli, tudi znaki in v modernem besednjaku, kode. Eva Reblin piše, da so simboli sredstvo komunikacije in identifikacije (Reblin 2012, 55), imajo sporočilno vrednost, nekaj sporočajo, označujejo, določajo. Simboli in njihov namen je socialno pogojen. Nastanek simbolov si razlagamo s potrebo človeka po izkazovanju socialnega in ekonomskega položaja, poudarjanjem družbenih vrednot in obeleževanjem kolektivnega spomina. Simboli so identifikacijski element posameznika in socialne skupine, izražajo pripadnost nekomu in istočasno ločenost od drugih. Sporočilo simbolov se najpogosteje nanaša na dogodke iz preteklosti, na socialni položaj, na etnične in moralne vrednote, simboli poudarjajo identiteto in pripadnost ter ponazarjajo življenjski stil. Nosilec oziroma medij sporočila je lahko marsikaj, zato je definicija simbola zelo splošna. V najsplošnejši obliki se glasi: simbol je vse, kar se na nekaj nanaša in ima poseben pomen. Z drugimi besedami, simboli so materialni objekti in nematerialni pojavi, ki jim je v procesu interpretacije pripisan poseben pomen, drugačen od tistega, kar predstavljajo. Izvirna definicija gre približno tako: *aliquid stat pro aliquo* – nekaj je zaradi (namesto, v smislu) nečesa; simbol je namesto nečesa, nadomešča nekaj drugega, izpričuje, poseduje neko sporočilo. Določena stvar (objekt) lahko ima določen simbolni pomen samo v določenem obdobju in samo za tiste, ki ta pomen razumejo. Zveza med nosilcem pomena (objektom, stvarjo) in pomenom samim zato ni enoznačna, znana vnaprej in nespremenljiva. Simbolni pomen posameznega objekta (nosilca simbolnega pomena) določajo njegovi uporabniki in je stvar družbenega dogovora. Samo tako si je mogoče razlagati, da določen pomen znaka večina ljudi razume (dojema) enako. Zato, naj se sliši še tako paradoksalno, simboli nastajajo v procesu interpretacije. Seveda so narejeni s točno določenim namenom, a ker je ta skrit za objektom, lahko ostane neprepoznan ali pa pridobi drugačen pomen, kot mu je bil prvotno namenjen. Bistvena lastnost simbola je njegova zamenljivost, dodaja Reblin (ibid). Pri prepoznavanju simbolov je zato

potrebno upoštevati njihov nastanek, pa tudi sprejemanje in razumevanje. Oboje vodi v zgodovinsko in ontološko analizo stvari (nosilcev pomena), a spoznanja so lahko ključna za razumevanje prostora. Potreben je tako strukturni, kot procesni vidik spoznavanja in interpretacije simbola. Pri tem sta ključni dve vprašanji: prvo, kaj je simbol (kaj lahko pojmuje kot simbol), in drugo, kdaj je objekt simbol (kdaj lahko nekaj pojmuje kot simbol)? Kaj je simbol, smo deloma pojasnili, dodajamo pa še eno mnenje: po Ferdinandu de Saussuru je simbol abstraktna dvojna enota, sestavljena iz izraznega (signifikant, označevalec) in vsebinskega (signifikat, označenec) dela. Tako označevalec kot označenec sta mentalni in ne materialni kategoriji (cit. po Reblin 2012, 75), kar še dodatno pojasnjuje relativnost vsakega simbola in njegovega razumevanja. Objekt je simbol takrat, ko mu pripišemo tak pomen in takrat, ko sporoča nekaj, kar je splošno razumljivo (ibid, 80). Bolj kot je razmerje med izrazom (podobo) simbola-objekta in vsebino neposredno in zato očitno, bolj je simbol razumljiv in lažje ga je interpretirati. Isto velja za drugo lastnost simbola, ki se nanaša na razmerje med strukturo objekta-simbola (iz česa je objekt sestavljen) in okolico, v katero je objekt-simbol umeščen, oziroma procesom, katerega del je. Bolj ko struktura objekta-simbola odstopa od okoliških objektov, bolj je prepoznaven in poveden. Simbol dojemamo samo kot del okolja, v njegovem prostorskem kontekstu in ga tako tudi interpretiramo, piše Eva Reblin (Reblin 2012, 87). To pomeni, da objekt na podeželju lahko pojmuje drugače od enakega, ki stoji v mestu (primer: gasilski dom ima na podeželju še socialni pomen, v mestih pa zgolj funkcionalnega). Kaj je simbol, je zato odvisno tudi od lastnosti prostora, v katerem se nahaja. Pri interpretaciji namreč vedno upoštevamo prostorski in časovni vidik obravnavanega objekta-simbola, pa tudi druge lastnosti, kot je funkcija, socialni vidik, položaj, oblika, velikost, material, družbene vrednote. Interpretacija je vedno umeščena v določen kontekst, saj drugače ni mogoča. Objekt je zato prepoznan kot simbol samo iz določenega zornega kota, ko v procesu interpretacije enemu ali več vidikom pripišemo določen pomen. Nosilci sporočil simbolnega pomena, katerih vsebina je relevantna za socialno geografijo, so:

- objekti, posebej glede na morfometrijske lastnosti, stavbno okrasje, tloris, volumen, položaj, oblika,
- javne odprte površine (trgi in parki, njihova velikost, položaj, način obzidanosti in dejavnosti),
- predmeti, posebej tisti za vsakodnevno uporabo,
- obleka,
- stanovanjska oprema.

Upoštevanje in prepoznavanje objekta-simbola je za posameznika pomembno, saj objekt sproža pozitiven kognitivni učinek, kar vodi k novim spoznanjem in novemu doživljanju prostora. A pomemben ni objekt (simbol) sam, temveč skupaj z okolico in okoliščinami, pa tudi v povezavi subjektom, opazovalcem. Relevantnost je vedno za nekoga in v določenem kontekstu, piše Eva Reblin (Reblin 2012, 90) Ta »nekdo« pa ima določene socialne lastnosti, ki so merodajne za to, kako in če sploh, sporočilo določenega objekta oziroma simbola sploh prepozna. V tem je ena od poant socialno geografskega spoznavanja simbolov; katere socialne skupine so dojemljive za določene vrste simbolov. Socialna skupina se v posebnih okoliščinah identificira s prav določeno vrsto simbolov; simbolov socialne skupine vernikov ni mogoče primerjati s simboli socialne skupine športnih navdušencev. Določeni simboli odražajo pripadnost določeni socialni skupini. Pomembno je, komu je sporočilo simbola namenjeno, kje se sporočilo nahaja in kakšno je. Vse to so nenazadnje socialne in prosotrske vsebine. Po drugi strani je razmestitev simbolov del strukturiranosti prostora in socialne zgradbe mesta. Simbol je peta dimenzija prostora, saj v obliki kodificiranih sporočil ustvarja ali vsaj prispeva k členjenosti in posebni strukturi prostora. Vsebinsi sporočil, ki jih simboli posedujejo, človek prilagaja svoje delovanje. Zato se na pokopališču vede drugače, kot doma. (Itelson et al. 1977, 29). Relevantna je tudi vsebina simbolov, ki jo je mogoče pripisati posamezni socialni skupini ter vrsta simbolov, s katerimi se posameznik pojavlja v skupnosti. Za nekatere je to obleka prestižnih blagovnih znamk, za druge osebni avtomobil ali stanovanjska hiša. V slovenski geografiji vključevanje simbolov v spoznavanje prostora še ni del geografskega besednjaka. A tematika odpira nove vidike poznavanja pokrajine in prostora.

ZAKLJUČEK

1. Socialna geografija je razmeroma mlada veja družbene geografije. Oblikovati se je začela v začetku prejšnjega stoletja, ko je geografija izhajala iz povezanosti naravnega in družbenega, iz kompleksnosti, in vzročno posledičnega odnosa med naravo in družbo. Vendar so se pojavljali tudi drugačni pogledi, kako obravnavati pokrajino. Ena smer je sledila pozitivizmu, ki je takrat prevladoval v znanosti. Z metodami, privzetimi iz naravoslovja, so geografi odkrivali zakonitosti ustroja pokrajine ter odnos med človekom in naravo. Druga smer, predvsem v delu družbene geografije, je bila usmerjena v spoznavanje učinkov delovanja človeka v pokrajini. V posameznih (nacionalnih) »šolah« je bil ta pristop različno opredmeten, a poudarek je bil enak – delovanje človeka je postalo izhodišče in osredje spoznavanja pokrajine. Glavno sporočilo tega pristopa je: pokrajina je tudi rezultat delovanja človeka, ne le naravnih dejavnikov. Do druge polovice prejšnjega stoletja se je tak pristop vsebinsko in metodološko izpopolnil do te mere, da lahko govorimo o samostojni veji geografije, socialni geografiji.

2. Socialna geografija, kakršno predstavljamo, spoznava, kako ljudje različnih socialnih lastnosti delujejo v prostoru in kakšni so učinki njihovega delovanja. Poudarek je na delovanju, pod čimer razumemo zadovoljevanje osnovnih človekovih potreb, ter na socialni raznolikost ljudi, zaradi česar ti različno delujejo v prostoru. Spoznava razmerja med lastnostmi in okoliščinami v prostoru ter socialno strukturo uporabnikov. Spoznava kraje in socialno strukturo njihovih uporabnikov. Drugi del socialne geografije spoznava, kako se socialne lastnosti ljudi odražajo v prostoru oziroma v

materialnih stvarih, s katerimi zadovoljujejo svoje potrebe. V enem delu je izhodišče spoznavanja človek, v drugem pa prostor, v katerem ta deluje, ga spreminja in zaznamuje. V socialnogeografskem spoznavanju sveta so ključni pojmi socialna skupine (in njene lastnosti), delovanje (socialne skupine ali posameznika) ter (socialni) prostor, kjer ti delujejo in zadovoljujejo svoje potrebe.

3. Socialna geografija spoznava delovanje posameznika in socialnih skupin, to je množice posameznikov, ki jih družijo nekatere skupne lastnosti. Med obema je sicer precej razlik, a tudi podobnosti, saj se lastnosti posameznika odražajo v lastnostih skupine in obratno. Razlika je predvsem konceptualne narave, sicer imamo v obeh primerih opraviti z ljudmi, njihovimi socialnimi lastnostmi, oblikami delovanja v prostoru ter prostorskimi razmerami. Socialno skupino določajo podobne socialne lastnosti (starost, spol), podoben način delovanja (zadovoljevanja osnovnih potreb), prostorska bližina ali intenzivni socialni odnosi.

4. Za človekovo delovanje v prostoru je relevantnih več socialnih lastnosti, ki jih je mogoče združiti v več skupin: biološke lastnosti (spol, obdobje življenja, rasa), ekonomske (materialni položaj), kulturne (narodnost, veroizpoved, izobrazba) in druge (življenjski stil, delikventnost, telesna prizadetost, politična orientacija). Nabor s tem ni izčrpan, menimo, da so slednje najpomembnejše. Prostor in socialne lastnosti niso neodvisne kategorije, temveč druga drugo določajo in pogojujejo. Socialne lastnosti zaznamujejo človekov vsakdan, ustvarjajo socialni prostor, v katerega se preslikavajo socialne vsebine. So posledica in vzrok hkrati.

5. Delovanje je naslednji ključni pojem iz socialne geografije. Nanaša se na osnovne človekove dejavnosti, s katerimi ta zadovoljuje osnovne potrebe. Predpostavljamo, da so to: bivanje, delo, oskrba, izobraževanje, rekreacija, komunikacija in sodelovanje v prometu. Predpostavljamo, da ljudje različnih socialnih lastnosti na različen način zadovoljujejo svoje potrebe in posledično različno delujejo v prostoru. Sedem temeljnih človekovih dejavnosti je pomembnih v toliko, ker so izvor socialnega in prostorskega razlikovanja, odražajo prostorske vzorce, ki jih ustvarjajo ljudje različnih socialnih in kulturnih lastnosti in ker vzpostavljajo heterogeno strukturo prostora.

6. V socialni geografiji imamo opraviti s socialnim prostorom oziroma s kraji, ki so pojavna oblika tega. Socialni prostor je območje, kjer posameznik ali socialna skupina živi in deluje. »Živeti in delovati« pomeni zadovoljevati temeljne potrebe, teh pa ne zadovoljujemo kjerkoli, temveč na izbranih krajih. Socialni prostor je setavljen iz krajev.

Kraj je konkretizacija socialnega prostora, vez med socialnim in fizičnim prostorom. Kraj je območje, ki ga uporabniki podobno dojemajo, zato ima v njihovi zavrsti poseben pomen.

7. Pri spoznavanju delovanja človeka je potrebno upoštevati še čas, ki je dimenzija prostora, poleg tega ima vsako delovanje še časovno dimenzijo. Posamezniki svoje potrebe zadovoljujemo na različnih krajih in ob različnih delih dneva, različno dolgo in različno pogosto, kar je zagotovo povezano tudi s socialnimi lastnostmi. Posledica je različna intenzivnost rabe prostora, katere izvor lahko pripišemo času. V načinu porabe časa so tudi elementi socialne in prostorske strukture. Socialne v toliko, ker je način preživljanja časa povezan s socialnimi lastnostmi posameznika, prostorsko pa v toliko, ker ljudje preživljamo čas na različnih krajih, kar je povezano tudi s socialnimi in ekonomskimi lastnostmi.

8. Del socialne geografije spoznava kako se človekovo delovanja odraža v prostoru, spoznava socialne sledi v materialnih stvareh, ki jih človek ustvarja ali uporablja. Učinki človekovega delovanja so v prostoru razvidni na štiri načine: v območjih s posebno socialno in prostorsko strukturo, ali kot jih imenujemo, območja socialno prostorske diferenciacije, v krajih, kjer se zadržujejo posamezne socialne skupine ali posamezniki, v predmetih s posebno socialno vsebino, mednje sodijo objekti, pravzaprav vse grajene strukture, pa tudi osebne stvari, kot so uporabni predmeti s socialnim značajem, na primer oblačila, stanovanjska oprema, prevozna sredstva. In zadnje, v simbolih, ki so odraz človekovega delovanja in oblikovanja prostora, saj je tudi simbolom mogoče pripisati socialni izvor.

VIRI IN LITERATURA

Tiskani viri

- Allen John (1999): *Worlds within cities*. V: *City Worlds*. (Ured. Doreen Massey, John Allen, Steve Pile). Routledge, London
- Abländer Michael, Wagner Bernd (2017): *Philosophie der Arbeit. Texte von der Antike bis zur Gegenwart*. Suhrkamp. Berlin
- Bobek Hans (1969): *Stellung und bedeutung der Sozialgeographie*. V: *Sozialgeographie*. Ured. Werner Storkebaum. Wissenschaftliche Buchgesellschaft. Darmstadt
- Bosch Aida (2010): *Konsum und Exklusion. Eine Kulturosoziologie der Dinge*. Transcript Verlag. Biedefeld
- Bollnow Otto Friederich (1989): *Mensch und Raum*. Kohlhammer. Stuttgart. (1. izdaja 1963)
- Bourdieu Pierre (1982): *Die feinen Unterschiede. Kritik der gesellschaftlichen Urteilskraft*. Suhrkamp. Frankfurt am Main
- Claval Paul (1984): *The Concept of Social Space and the Nature of Social Geography*. V: *New Zeland Geographer*, str. 105–109
- Cresswell Tim (2004): *Place. A short introduction*. Blackwell Publishing. Oxford
- Čeh Irena (2006): *Rekreacijske navade prebivalcev Brežic*. Diplomaska naloga. Oddelek za geografijo. Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru
- Delitz Heike (2009): *Gebaute Gesellschaft. Architektur als Medium des Sozialen*. Campus. Frankfurt am Main
- Drozg Vladimir (2006): *Odnos med življenjskim stilom in tipom stanovanjske hiše*. V: *DELA* 25. Ljubljana. str. 123-132
- Drozg Vladimir (2012): *Forms of social and spatial differentiation in towns (based on the case of Maribor)*. V: *Revija za geografijo* 7-2/2012. Maribor, str. 69–78
- Drozg Vladimir (2016): *Prispevek k poznavanju socialne zgradbe mesta na primeru naselja Lenart v Slovenskih goricah*. V: *Revija za geografijo* 11-2/2016. Maribor, str. 13 –149
- Durkheim Émile (1992): *Samomor. Prepoved incesta in njeni izviri*. *Studia Humanitatis*. Ljubljana (1. izdaja 1893)
- Fuchs Brigitte (2003): *»Rasse«, »Volk«, Geschlecht. Anthropologische Diskurse in Österreich 1850 – 1960*. Campus Verlag. Frankfurt am Main
- Giddens Anthony (1984): *The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration*. University of California Press. Berkeley
- Gosztonyi Alexander (1976): *Der Raum. Geschichte seiner Probleme in Philosophie und Wissenschaften*. Alber Verlag. München
- Otte Gunnar (2008): *Sozialstrukturanalysen mit Lebensstilen. Eine Studie zur theoretischen und methodischen Neuorientierung der Lebensstilforschung*. VS Verlag, Wiesbaden (1. izdaja 2004)

- Halbwachs Maurice (2001): *Kolektivni spomin*. Studia Humanitatis. Ljubljana (1. izdaja 1968)
- Hall Stuart (2017): *Race, Ethnicity, Nation*. Harvard University Press. Cambridge
- Hard Gerhard (2002): *Landschaft und Raum. Aufsätze und Theorie der Geographie*. Band 1. Osnabrücker Studien zur Geographie, Band 22. Universität Osnabrück. Osnabrück
- Hasse Jürgen (2009): *Unbedachtes Wohnen. Lebensformen an verdeckten Rändern der Gesellschaft*. Transcript Verlag. Bielefeld
- Horvat Uroš (2019): *Prebivalstvo Maribora: razvoj in demografske značilnosti*. Univerzitetna založba Univerze v Mariboru, Maribor
- Ittelson H. William, Proshansky M. Harold, Rivlin G. Leane, Winkel H. Gary (1977): *Einführung in die Umweltpsychologie*. Klett – Cotta. Stuttgart
- Ilešič Svetozar (1979): *Pogledi na geografijo. Teoretsko-metodološki prispevki, razprave in poročila*. Partizanska knjiga. Ljubljana
- Jakle A. John, Brunn Stanley, Rosemann C. Curtis (1985): *Human Spatial Behavior. A Social Geography*. Waveland Press. Illinois (1. izdaja 1976)
- Johnston R. J. (1987): *Geography and Geographers. Anglo-American Human Geography since 1945*. Edward Arnold. London (1. izdaja 1979)
- Jones Emrys, Eyles John (1977): *An Introduction to Social Geography*. Oxford University Press. Oxford
- Kelle Udo, Kluge Susann (2010): *Vom Einzelfall zum Typus. Fallvergleich und Fallkonstruierung in der qualitativen Sozialforschung*. VS Verlag. Wiesbaden
- Klemencič M. Marijan (2005): *Regija – srčna rana geografije*. V: Slovenska šolska geografija s pogledom v prihodnost. (ured. Jurij Kunaver). DZS, Ljubljana
- Knoblauch Hubert (2009): *Populäre Religion: Auf dem Weg in eine spirituelle Gesellschaft*. Campus . Frankfurt am Main
- Knox Paul, Marton Sallie (avt.), Gebhardt Hans, Meusberger Peter, Doris Wastl - Walter (Ur.) (2008): *Humangeographie*. Spektrum Akademischer Verlag. Heidelberg
- Lefebvre Henri (2013): *Produkcija prostora*. Studia Humanitatis. Ljubljana (1. izdaja 1985)
- Lenzen Dieter (Hg.) (2001): *Pädagogische Grundbegriffe. Band 1: Aggression bis Interdisziplinarität*. Rowohlt Enzyklopädie. Hamburg (6. izdaja)
- Ley David (1979): *Social geography and the taken-for-granted world*. V: Philosophy in Geography. Ed. Stephen Gale, Gunnar Olsson. D. Reidel Publishing. Dordrecht
- Lichtenberger Elisabeth (1986): *Stadtgeographie. Begriffe, Konzepte, Modelle, Prozesse*. Teubner, Stuttgart
- Lichtenberger Elisabeth (1993): *Stadtökologie und Sozialgeographie*. V: Sukopp Herbert, Wittig Rüdiger: Stadtökologie. Gustav Fischer Verlag. Stuttgart
- Löw Martina (2001): *Raumsoziologie*. Suhrkamp. Frankfurt am Main
- Makarovič Jan (1986): *Sla po neskončnosti. Človek kot ustvarjalec*. Obzorja. Maribor
- Makarovič Jan (1994): *Grenki kerub*. Obzorja. Maribor
- Massey Doreen (1984): *New Directions in Space*. V: Social Relations and Spatial Structures (Editors: Derek Gregory, John Urry). Macmillan Educations. London
- Massey Doreen (1984b): *Spatial Division of Labour. Social Structures and the Geography of Production*. Macmillan Press, London
- Massey Doreen (1992): *Geography matters!* Routledge. London (1. izdaja 1984)
- Maturana Humberto R., Varela Francisco J. (2005): *Drevo spoznanja*. Studia Humanitatis. Ljubljana (1. izdaja 1947)
- Mead George Herbert (1977): *Um, sebstvo, družba*. Krtina. Ljubljana (1. izdaja 1967)
- Mead George Herbert (2002): *The Philosophy of the Present*. Prometheus Books. New York (1. izdaja 1932)
- Meusburger Peter (1998): *Bildungsgeographie. Wissen und Ausbildung in der räumlichen Dimension*. Spektrum Akademischer Verlag. Heidelberg
- Meuser Michael (2005): *Frauenkörper – Männerkörper. Somatische Kulturen der Geschlechterdifferenz*. V: Markus Schroer: Soziologie des Körpers. Suhrkamp. Frankfurt am Main
- Moeses Winfried (1980): *Grundfragen der Lebensraumgestaltung. Raum und Mensch, Prognose, »offene« Planung und Leitbild*. Walter de Gruyter. Berlin
- Nöth Winfried (2000): *Handbuch der Semiotik*. Verlag J. B. Metzler. Stuttgart, (1. izdaja 1985)
- Onič Polona (2010): *Življenjski stili prebivalcev v zaprti soseski na primeru zaprte soseske Pod Pekersko gorco v obmestju Maribora*. Diplomsko delo. Filozofska fakulteta. Univerza v Mariboru

- Pain Rachel, Barke Michael, Fuller Duncan, Gough Jamie, Macfarlane Robert, Mowl Graham (2001): *Introducing Social Geographies*. Hodder Education. London
- Pain Rachel, Hopkins Peter (2010): *Social Geographies of Age and Ageism*. V: Susan S. Smith et al.: The Sage Handbook of Social Geographies. Sage. London
- Partzsch Dieter (1970): *Daseinsgrundfunktionen*. V: Handwörterbuch der Raumforschung und Raumordnung. 1. Knjiga A – H. Akademie für Raumforschung und Landesplanung. Gebrüder Jänecke Verlag. Hannover. str. 424–430
- Pelc Stanko (1993): *Občina Domžale – primer spreminjanja obmestne pokrajine v okolici Ljubljane*. Geographica Slovenica 25. Ljubljana
- Pelc Stanko (2011): *Geografska marginalnost in družbeni vidiki trajnostnosti*. V: Revija za geografijo, 6-2/2011, Maribor, str. 19-28
- Planko Polonca (2014): *Ženske na podeželju*. Diplomsko delo. Filozofska fakulteta. Univerza v Mariboru
- Pohl Thomas (2009): *Entgrenzte Stadt. Räumliche Fragmentierung und zeitliche Flexibilisierung in der Spätmoderne*. Transcript. Bielefeld
- Polič Marko, Klemenčič M. Marijan, Kos Drago, Kučan Ana, Marušič Ivan, Ule N. Mirjana, Natek Karel, Repovš Grega (2002): *Spoznavni zemljevid Slovenije*. Razprave Filozofske fakultete. Ljubljana
- Pott Andreas (2007): *Systemtheoretische Raumkonzeption*. V: Escher Anton, Petermann Sandra (Ured.) (2016): *Raum und Ort*. Franz Steiner Verlag. Stuttgart
- Prahl Hans-Werner (2002): *Soziologie der Freizeit*. UTB. Paderborn
- Pribram Karl (1992): *Geschichte des ökonomischen Denkens*. Suhrkamp. Frankfurt am Main (1. izdaja 1983)
- Raffestin Claude (2010): *Zu einer Geographie der Territorialität*. Ured. Francisco R. Klauser. Franz Steiner Verlag. Stuttgart
- Rau Susanne (2013): *Räume. Konzepte, Wahrnehmungen, Nutzungen*. Campus. Frankfurt am Main
- Rebernik Dejan (1999): *Izbrani elementi socialnogeografske preobrazbe Ljubljane*. V: DELA 14, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Ljubljana
- Rebernik Dejan (2000): *Socialnogeografska zgradba*. V: Ljubljana, geografija mesta. (Ured. Matej Gabrovec, Milan Orožen Adamič). Založba ZRC, Ljubljana
- Reblin Eva (2012): *Die Straße, die Dinge und die Zeichen. Zur Semiotik des materialien Stadtraums*. Transcript. Bielefeld
- Ruppert Karl, Schaffer Franz, Maier Jörg, Paesler Reinhard (1981): *Socialna geografija*. Školska knjiga. Zagreb
- Schmid Heiko, Gäbler Karsten (2013): *Perspektiven sozialwissenschaftlicher Konsumforschung*. Franz Steiner Verlag. Stuttgart
- Schroer Marcus (2005): *Zur Soziologie des Körpers*. V: Marcus Schroer: *Soziologie des Körpers*. Suhrkamp. Frankfurt am Main
- Schroer Marcus (2006): *Räume, Orte, Grenzen. Auf dem Weg zu einer Soziologie des Raumes*. Suhrkamp. Frankfurt am Main
- Schroer Marcus (2009a): *Materielle Formen des Sozialen. Die »Architektur der Gesellschaft« aus der Sicht der sozialen Morphologie*. V: Joachim Fischer, Heike Delitz (Ur.): *Die Architektur der Gesellschaft. Theorien für die Architektursoziologie*. Transcript. Bielefeld
- Schroer Markus (2009b): *Soziologie*. V: *Raumwissenschaften* (Ur. Stephan Günzel). Suhrkamp. Frankfurt am Main
- Schulze Gerhard (2005): *Die Erlebnisgesellschaft. Kultursociologie der Gegenwart*. Campus. Frankfurt am Main
- Smith J. Susan, Pain Rachel, Marston A. Sallie, Jones III John Paul (2010): *Social Geographies*. Sage, London, 2010
- Smolarski Pierre (2017): *Rhetorik der Stadt. Praktiken des Zeigens, Orientierung und Place-Making im urbanen Raum*. Transcript. Bielefeld
- Soja Ed (2003): *Thirdspace – Die Erweiterung des Geographischen Blicks*. V: Gebhard Hans, Reuber Paul, Wolkersdorfer Günter (Ured.): *Kulturgeographie. Aktuelle Ansätze und Entwicklungen*. Spektrum Akademischer Verlag. Heidelberg
- Steets Silke (2015): *Die sinnhafte Aufbau der gebauten Welt. Eine Architektursoziologie*. Suhrkamp. Berlin
- Thomale Eckhard (1972): *Sozialgeographie. Eine disziplingeschichtliche Untersuchung zur Entwicklung der Anthropogeographie*. Marburger Geographische Schriften. Heft 53. Geographisches Institut der Universität Marburg. Marburg an der Lahn
- Tiran Jernej (2017): *Kakovost bivalnega okolja v Ljubljani*. Georitem 28, ZRC SAZU, Ljubljana

- Trstenjak Anton (1984): *Ekološka psihologija. Problemi in perspektive*. GP Delo. Ljubljana
- Tuan Yi-Fu (1977): *Space and place. The Perspective of Experience*. University of Minnesota Press. Minneapolis
- Tuan Yi-Fu (1979): *Space and place: Humanistic perspective*. V: *Philosophy in Geography*. Ured. Stephen Gale, Gunnar Olsson. D. Reidel Publishing, Dordrecht
- Urry John (2007): *Mobilities*. Polity Press, Cambridge
- Vrišer Igor (1979): *Razmišljanja o geografiji*. V: *Geografski vestnik LI*, Ljubljana. str. 83- 96
- Wastl-Walter Doris (2010): *Gender Geographien. Geschicht und Raum als soziale Konstruktionen*. Franz Steiner Verlag, Stuttgart
- Weichhart Peter (2008): *Entwicklungslinien der Sozialgeographie. Von Hans Bobek bis Benno Werlen*. Franz Steiner Verlag, Stuttgart
- Weidenhaus Gunter (2015): *Soziale Raumzeit*. Suhrkamp. Berlin
- Werlen Benno (1993): *Society, Action and Space. An Alternative Human Geography*. Routledge. London
- Werlen Benno (1995): *Sozialgeographie alltäglicher Regionalisierungen*. Band 1: Zur Ontologie von Gesellschaft und Raum. Franz Steiner Verlag, Stuttgart
- Werlen Benno (2000): *Sozialgeographie*. Haupt. Bern
- Werlen Benno (2002): *Urbanität und Lebensstile. Einleitung*. V: *Stadt und Region. Dynamik von Lebenswelten*. Leipzig.
- Werlen Benno (2009): *Geographie/Sozialgeographie*. V: Günzel Stephan (Ur.): *Raumwissenschaften*. Suhrkamp. Frankfurt am Main
- Viazzo Pier Paolo (2015): *Alpske skupnosti. Okolje, prebivalstvo in družbena struktura*. Studia Humanitatis, Ljubljana
- Vogelpohl Anne (2012): *Urbanes Alltagsleben. Zum Paradox von Differenzierung und Homogenisierung in Stadtquartieren*. Springer VS. Wiesbaden
- Zupančič Jernej (2013): *Kulturna geografija. Razpolikost svetovnega prebivalstva in kultur*. Znanstvena založba Filozofske fakultete. Univerza v Ljubljani. Ljubljana
- Zupančič Jernej (2014): *Romi in romska naselja v Sloveniji*. Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Ljubljana
- Zupančič Jernej (2017): *Socialna geografija. Človek, prostor in čas*. Znanstvena založba Filozofske fakultete. Univerza v Ljubljani. Ljubljana
- Zupančič Jernej (2019): *Družbena geografija v Sloveniji; od konceptov do palete geografiji*. V: *Razvoj geografije na Slovenskem. 100 let študija geografije na Univerzi v Ljubljani* (Ured. Darko Ogrin). Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Ljubljana

Spletni viri

- Spletni vir 1: Karl Marx (1852): Osemnajsti brumaire Ludvika Bonaparta. 1. Poglavlje
https://www.marxists.org/slovenian/marx-engels/1852/18st_brumaire/pogl01.htm
- Spletni vir 2: Michel Foucault (1984): Of Other Spaces: Utopias and Heterotopias.
<http://web.mit.edu/allanmc/www/foucault1.pdf>
- Spletni vir 3: Yi-Fu Tuan (1979): Space and Place: A Humanist Perspective.
http://geog.uoregon.edu/amarcus/geog620/Readings/Tuan_1979_space-place.pdf
- Spletni vir 4: Francisco R. Klauser (2012): Rethinking the Relationships between Society and Space: A Review of Claude Raffestin's Conceptualisation of Human Territoriality.
http://www.nuigalway.ie/research/ssrc/documents/territoriality_working_paper_francisco_klauser.pdf
- Spletni vir 5: Broken windows theory
https://en.wikipedia.org/wiki/Broken_windows_theory

VPOGLED V SOCIALNO GEOGRAFIJO

VLADIMIR DROZG

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Maribor, Slovenija.

E-pošta: vlado.drozg@um.si

Povzetek Socialna geografija spoznava, kako ljudje različnih socialnih lastnosti delujejo v prostoru in kako se njihovo delovanje v prostoru in materialnih stvareh, katere uporabljajo, odraža. V socialno vse bolj raznoliki družbi postaja tudi prostor vse bolj raznolik in členjen. Predpostavljamo, da so vzrok temu različne oblike delovanja ljudi, kar je povezano z njihovimi socialnimi lastnostmi, pa tudi z lastnostmi prostora, kjer delujejo. Socialna geografija se zato ukvarja s človekom in s prostorom hkrati. Enkrat je izhodišče prostor, katerega raznolikost skušamo pojasniti z načini delovanja ljudi, drugič so v izhodišču različne socialne lastnosti ljudi, razmere v prostoru pa so posledica različnih oblik njihovega delovanja. Akterji, ki prostor ustvarjajo, so ljudje – posamezniki in socialne skupine. Pomembne so njihove socialne lastnosti, še posebej biološke, kot sta spol in starost, kulturne, denimo veroizpoved, ter ekonomske, med katere sodi materialni položaj. Ljudje različnih socialnih lastnosti različno delujejo v prostoru, medtem ko zadovoljujejo svoje potrebe. Med te uvrščamo bivanje, delo, izobraževanje, oskrbovanje, rekreacijo, komunikacijo ter sodelovanje v prometu. Ob tem nastaja specifičen socialni prostor ter kraji, kjer se ljudje podobnih socialnih lastnosti zadržujejo. Posledice delovanja ljudi se odražajo v obliki območij s podobno fizično in socialno strukturo ter v stvareh, v katerih je mogoče prepoznati socialne vsebine.

Ključne besede:

socialna geografija, socialni akterji, dejavnosti, socialne lastnosti, prostor, kraj.

INSIGHT INTO SOCIAL GEOGRAPHY

VLADIMIR DROZG

University of Maribor, Faculty of Arts, Maribor, Slovenia.

E-mail: vlado.drozg@um.si

Abstract Social geography analyses how people of different social characteristics function in space and how is their functioning in space reflected by the material things they use. Functioning and meeting basic human needs are basic factors of spatial diversity. Social geography therefore deals with the humans and space at the same time. The starting point could be space, the diversity of which we try to explain with different ways of human activity. In other cases, the origin can be found in different social characteristics of humans, where spatial conditions are the result of different forms of their activities. The actors who create space are individuals and social groups. Their social characteristics are important, especially the biological ones, such as gender and age; cultural, such as religion, and economic, which also include material status. People of different social characteristics act differently in space while satisfying their needs. These include living, working, education, care, recreation, communication, and participation in traffic. This creates a specific social space and places where people with similar social characteristics mingle. The consequences of human activity are reflected in the form of areas with a similar physical and social structure and in things in which social content can be identified.

Keywords:

social
geography,
social
actres,
activities,
social
characteristics,
space,
place.

O AVTORJU

Vladimir Drozg (1956) je izredni profesor na Oddelku za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Mariboru. Njegovo raziskovalno področje so naselja, predvsem urbana morfologija, ter socialna in kulturna geografija, predvsem spreminjanje prostora kot posledica družbenih sprememb ter socialne vsebine osnovnih človekovih dejavnosti.

Delo je poglobljen in razmišljujoč pregled izhodišč in teoretskega okvira socialne geografije.

Stanko Pelc

Besedilo odlikuje terminološka jasnost, izpiljen jezikovni slog, znanstvena sistematika in didaktično prepričljivo pojasnjevanje tematik socialne geografije. Zapleteni odnosi med socialnimi skupinami so pojasnjeni na razumljiv in privlačen način.

Jernej Zupančič

